

ČÍTANKA SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE 1

Tobias Gombert ad.

Základy sociální demokracie

AKADEMIE
FÜR SOZIALE
DEMOKRATIE

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

ISBN 978-80-87748-18-3 (brož.)

ISBN 978-80-87748-19-0 (elektronická verze)

Z německého originálu ***Lesebuch der Sozialen Demokratie 1:***

Grundlagen der Sozialen Demokratie,

vydaného **Akademie für Soziale Demokratie**

Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn 2009, přeložila Veronika Dudková.

Editoři: Julia Bläusius, Jochen Dahm, Tobias Gombert, Christian Krell a Martin Timpe.

Redakce českého vydání: Patrik Eichler, Anna Kárníková, Thomas Oellermann.

Autorská a redakční spolupráce: J. Bican, J. Bíba, H. Čepelová, M. Jašurek, Š. Navrátilová, B. Nechanická, M. Pícl.

Odpovědná redakce: Jan Jiřík.

Obálku, grafickou úpravu a sazbu podle grafického návrhu DIE PROJEKTOREN, Berlin připravilo studio Design Herynek.

Vydal Friedrich-Ebert-Stiftung e. V. – zastoupení v České republice, Praha 2014.

Vydání 1.

Názory vyjádřené v této publikaci jsou názory autorů a nemusí nezbytně vyjadřovat stanovisko Friedrich-Ebert-Stiftung.

ČÍTANKA SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE 1

Tobias Gombert ad.

Základy

sociální demokracie

OBSAH

Úvodní slova	4
Poznámka k českému vydání	7
Předmluva	8
1. Co je to sociální demokracie?	10
2. Základní hodnoty	13
2.1. Svoboda	15
2.2. Rovnost/spravedlnost	23
2.3. Solidarita	41
2.4. Co vlastně říkají druzí?	44
2.5. Základní hodnoty v praxi	47
3. Modely společnosti – srovnání	57
3.1. Tržní kapitalismus a demokracie	60
3.2. Liberální pozice	65
3.3. Konzervativní pozice	68
3.4. Sociální demokracie a demokratický socialismus	70
4. Teorie sociální demokracie Thomase Meyera	84
4.1. Východisko	87

4.2. <i>Libertarismus vs. sociální demokracie</i>	91
4.3. <i>Exkurs: trojice základních hodnot, základních práv a nástrojů</i>	94
4.4. <i>Pozitivní a negativní občanská práva</i>	100
4.5. <i>Stát a jeho závazky k aktivnímu přístupu</i>	103
5. <i>Modely jednotlivých zemí</i>	105
5.1. <i>Spojené státy americké</i>	106
5.2. <i>Velká Británie</i>	113
5.3. <i>Německo</i>	122
5.4. <i>Japonsko</i>	129
5.5. <i>Švédsko</i>	136
6. <i>Nakonec začátek</i>	144
<i>Bibliografie</i>	146
<i>Doporučená literatura</i>	148
<i>20 důležitých hesel</i>	153
<i>O autorech a autorkách</i>	154

ÚVODNÍ SLOVA

Když jsem se jako student těsně po sametové revoluci podílel na obnově tehdy ještě Československé sociální demokracie, ani se mi nesnilo, že by strana mohla mít někdy v budoucnu premiéry, předsedu Senátu nebo většinu hejtmanů v krajích.

Dosáhli jsme za posledních dvacet pět let obdivuhodných úspěchů. Pamatovat si ale musíme i jinou věc. Že totiž stranu bylo potřeba obnovovat. Že během 135 let své existence sociální demokracie jako struktura několik desítek let vůbec neexistovala.

Zvláště tragická byla pro sociální demokracii léta druhé světové války. Sociální demokraté a demokratky prokázali nezměrné hrdinství v odboji i velkou programovou zralost. Zároveň ale obrovská část tehdejšího stranického vedení válku nepřežila. V ilegilitě a exilu působili naši předchůdci i v letech diktatury KSČ po únoru 1948.

Přes tyto zkušenosti se lidé pokaždé znovu začali spojovat na základě sdílených hodnot sociální demokracie, na základě úsilí o emancipaci a obhajobu lidské důstojnosti, ochranu a rozšiřování zaměstnaneckých práv i na základě odmítnutí násilí jako prostředku politického boje, což sociální demokracii odlišuje od stran radikální levice.

Základní informaci o historických kořenech a základních hodnotách sociální demokracie dává čtenáři čítanka základních hodnot sociální demokracie, kterou právě držíte v ruce. Nejsou to aktuální funkce, jsou to obecně sdílené hodnoty, které sociální demokracii umožnily existovat i v dobách, kdy její členové a členky a příznivkyňe a příznivci byli pronásledováni, a vždy znovu svou činnost obnovit.

Jsem rád, že díky spolupráci s našimi německými přáteli z pražského zastoupení Friedrich-Ebert-Stiftung dnes vychází čítanka základních hodnot sociální demokracie jako skriptum sociálního demokrata a sociální demokratky dvacátého prvního století.

Rád bych, aby i díky této publikaci mohla naše generace vedení sociálně demokratické strany předat tuto stranu dalším generacím sdruženým ne na penězích svého vůdce, ani jen na snaze o převzetí moci, ale na hodnotách, které nás spojují napříč Evropou a světem i napříč staletími.

Bohuslav Sobotka
předseda ČSSD
předseda vlády České republiky

Publikace, která se vám dostává do ruky, se zabývá otázkou, jaké možnosti přístupů a řešení se moderní sociální demokracii nabízejí tváří v tvář novým výzvám 21. století v oblastech politiky, společenského vývoje, hospodářství i vědy. Zatímco duch doby se v politice očividně ubírá směrem k politickým modelům postrádajícím jasné hodnotové ukotvení, akcentujícím jednotlivé politické osobnosti a s tendencí k populismu, tak tato publikace si klade za cíl nabídnout politice obsahy a naznačit možné politické hodnoty a cíle. Politickým aktérům by zároveň měla sloužit jako manuál, který by jim měl pomoci představy a vize převést do politické reality. Vychází z přesvědčení, že cílů je možné dosahovat jen za předpokladu, že jsou předem jasné pojmenované. Další významnou vlastností úspěšné politiky je schopnost pro své cíle nadchnout druhé, inspirovat ostatní k aktivitě a nasazení.

Základní myšlenkou této příručky je přesvědčení, že sociální demokracie není svázána žádným pevným kánonem hodnot, které nejsou neměnné až do skonání světa. Daleko spíše je třeba ji chápat jako konstrukt, který se musí stále znovu utvářet a demokratickým způsobem promýšlet, přizpůsobovat realitě a podle potřeby modifikovat.

Překladem této publikace do českého jazyka, který je doplněn o několik příspěvků reflektujících poměry v České republice, se vytváří platforma pro přeshraniční debatu o hodnotách sociální demokracie v době velmi rychle se měnícího vnějšího prostředí, která navíc přeje individualismu – přičemž zisky bývají privatizovány, a rizika – respektive ztráty – přičítány na vrub společnosti.

Politickým aktérům v České republice má tato publikace sloužit jako podklad pro další diskusi, která by měla přispět k tomu, aby Česká republika upevnila svou pozici progresivního člena Evropské unie a zpomalila, respektive zastavila dramaticky rostoucí nezáměr velké části populace o politický život nebo dokonce o vlastní politické angažmá. Příručka by měla přispět k upevnění hodnot sociální demokracie v rámci občanské společnosti a k jejímu jasnému vyprofilování v rámci politického spektra. Zdá se, že v České republice je i 25 let po sametové revoluci stále na místě politickým aktérům představovat základní hodnoty sociální demokracie, které jdou ve své podstatě mnohem dál, než k pouhému získání moci a jejímu udržení. Tímto způsobem je možné dosáhnout toho, že i takový politický systém, který se dnes na mnoha úrovních jeví jako nestálý a proměnlivý, získá stabilitu. Tímto způsobem lze také přispět ke vzniku nové politické kultury založené na vyváženosti a vzájemném respektu.

Publikace chce občany České republiky přizvat k účasti na kritické debatě o sociální demokracii, o jejích hodnotách a cílech.

Zvláštní poděkování si zaslouží nejen autorky a autoři originálního německého vydání, ale rovněž jejich kolegyně a kolegové z České republiky, kteří publikaci významně rozšířili a obohatili několika svými důležitými příspěvky.

Mirko Hempel

ředitel Friedrich-Ebert-Stiftung v České a Slovenské republice

Od obnovení činnosti v listopadu 1989 využívala československá a česká sociální demokracie podporu sesterských stran. Zejména přátelé z Německa, Rakouska a Švédska podporovali naše snažení o vybudování organizační struktury, vnitrostranického vzdělávání a podporovali nás ve volebních úspěších. Jsem rád, že tato mezinárodní spolupráce trvá. A že je dnes otevřený prostor pro to, abychom byli už nejen příjemci podpory, ale i rovnoprávními partnery v diskusi o programu i společných politických opatřeních.

Výsledkem mezinárodní spolupráce je i čítanka základních hodnot sociální demokracie, kterou nyní držíte v rukou. Kniha připravená německými kolegy a přeložená a redigovaná českými autory představuje politické kořeny sociální demokracie včetně teoretických prací dnešních marxistů. Přehledně vypráví o jednotlivých myšlenkových proudech, které se objevují v dnešní politice a které ne vždy mají své partnery i v politice české.

Pokud jde o typ textů, jedná se o skriptum školy, kterou by měl absolvovat každý, kdo intuitivně cítí, že k sociální demokracii patří. A kdo hledá cestu, jak svou intuici přeložit do argumentů, které lze využít i ve veřejné debatě.

Jsem rád, že společně s našimi blízkými partnery a přáteli z Friedrich-Ebert-Stiftung můžeme spolupracovat na řadě projektů včetně této knihy. A jsem rád, že tak získáváme i skriptum pro Akademii sociální demokracie coby nejvýznamnější vzdělávací program sociálnědemokratického hnutí, jaký v českém a slovenském prostředí v polovině druhého desetiletí dvacátého prvního století existuje.

O sociální demokracii přitom platí to, co platí i o literatuře. Tak jako každá generace by si měla pořídit svůj vlastní srozumitelný překlad hlavních děl světového literárního

kánonu, měla by svůj aktuální „překlad“ základních sociálně demokratických hodnot mít také sociální demokracie.

Nesmí se zapomínat na základní úspěchy sociální demokracie, jakými jsou osmihodinový pracovní den, zákaz dětské práce, všeobecné volební právo včetně všeobecného volebního práva žen a odmítnutí násilí jako nástroje politického boje. A je třeba trvat na tom, aby lidé o žádný z těchto výdobytků sociálnědemokratické politiky nepřišli.

V duchu našich základních hodnot je ale třeba klást si i cíle další. A tak dnes jsou jistě nedílnou součástí sociálnědemokratické agendy i témata integrace národnostních menšin, emancipace menšin sexuálních nebo rovných práv a rovného odměňování žen.

PhDr. Vladimír Špidla

ředitel Masarykovy demokratické akademie

POZNÁMKA K ČESKÉMU VYDÁNÍ

Česká verze textu čítanky základních hodnot sociální demokracie začala vznikat ještě před volbami 2013. Mezitím se proměnil autorský tým. Nezměnil se ale záměr, se kterým jsme na textu začínali pracovat: Přinést do českého prostředí použitelné skriptum představující základní hodnoty sociální demokracie včetně jejich současného filosofického zázemí a případových studií.

I když jsme věděli, že nelze vše z německého prostředí přenést do prostředí českého, nebylo naším úmyslem psát novou knihu. Tam, kde jsme usoudili, že vazba na německé reálie není funkční pro přílišnou odlišnost českého a německého prostředí, jsme původní německé texty nahradili novými autorskými texty. Jde výslovně o případové studie ke vzdělávacím politikám.

Tam, kde německé reálie zůstávají, berte je, prosíme, buď jako informaci o zemi, která je pro nás nejvýznamnějším partnerem v Evropské unii. Anebo jako jiné kulisy pro univerzální sociálnědemokratické přístupy k daným tématům.

Patrik Eichler, *tajemník Masarykovy demokratické akademie*

Thomas Oellermann, *vědecký pracovník Friedrich-Ebert-Stiftung v České a Slovenské republice*

Praha, listopad 2014

PŘEDMLUVA

Politika si žádá jasnou orientaci. Jen ten, kdo dokáže přesně pojmenovat cíle svého konání, těchto cílů také dosáhne a nadchne pro ně druhé. Proto se v této čítance chceme vyrovnat s otázkou, co znamená sociální demokracie ve 21. století. Na jakých hodnotách stojí? Jaké cíle sleduje? Jak ji lze uplatnit v praxi?

Sociální demokracie není neměnný a navěky daný fakt, nýbrž se musí neustále projednávat a demokraticky prosazovat. Proto také tato publikace nehodlá nabízet definitivní odpovědi. Chce čtenářům nabídnout četbu a podněty k dalšímu přemýšlení.

Na následujících stranách naleznete různé přístupy k sociální demokracii. Nejdřív se seznámíte se základními hodnotami sociální demokracie, jimiž jsou svoboda, spravedlnost a solidarita. Následují úvahy, čím se sociální demokracie liší od jiných politických směrů. Důležitý základ diskuze o sociálnědemokratické praxi v pěti zemích tvoří *Teorie sociální demokracie* Thomase Meyera, jíž se věnuje závěrečná část této knihy.

Čítanka *Základy sociální demokracie* je prvním dílem publikační řady. Podobné čítanky v Německu vyšly i k dalším seminářům tamnější Akademie sociální demokracie, projektu Friedrich-Ebert-Stiftung.

Rádi bychom poděkovali Tobiasi Gombertovi a Martinu Timpemu. Tobias Gombert napsal převážnou část čítanky, některé pasáže ve spolupráci s Martinem Timpem. Oba se navíc s mimořádnou kompetencí a velkými odbornými znalostmi ujali redakce této publikace, která jen díky jejich angažovanosti a nasazení vznikla ve velmi krátké době. Jim i všem dalším autorům a autorkám děkujeme za vynikající spolupráci.

Symbolem Akademie sociální demokracie je kompas. Friedrich-Ebert-Stiftung by programem Akademie ráda vytvořila rámec, v němž se mohou ozřejmovat stanoviska a orientace. Byli bychom rádi, kdybyste našich nabídek využili k tomu, abyste si určili svou politickou cestu. Sociální demokracie žije díky nepřetržité diskuzi s občany a občankami i díky tomu, že se za ni znovu a znovu zasazují.

Christian Krell

vedoucí

Akademie sociální demokracie

Julia Bläsius

projektová manažerka

čítanek sociální demokracie

Bonn, březen 2008

1. CO JE TO SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE?

Co je sociální
demokracie?
Čtyři odpovědi

„Sociální demokracie – copak se tenhle pojem nerozumí sám od sebe? Součástí tohoto pojmu je slib, podle nějž k demokracii vždy patří, že má sloužit všem a má být sociálně vyvážená. To snad je samozřejmé!“ odpovídají jedni.

„Sociální demokracie – to už jsme přece v Německu uskutečnili v sociálním tržním hospodářství, v německém modelu, nebo snad ne?“ ptají se druzí.

„Sociální demokracie – to je přece záležitost SPD, a proto se také týká jen sociálních demokratů a sociálních demokratů, to je jejich teorie,“ říkají třetí.

„Sociální demokracie, a proč ne demokratický socialismus? To je přece tradiční pojem,“ myslí si jiní.

Kdo z nich má pravdu?

Nejpozději v tuto chvíli se diskuze snadno zaplete. Kdo z nich má pravdu? To se zase složitě a zbytečně komplikují jasné pojmy – je to namáhavé a jen omezeně přínosné.

Nejdříve se tedy musíme shodnout na společné řeči, která nám pomůže odlišná stanoviska pochopit a vysvětlit. Kdo se chce přít o směr, musí nejprve hledat společné východisko.

Pro sociální demokracii to v souvislosti s uvedenými čtyřmi otázkami znamená: Všechny čtyři přístupy souvisí s něčím, co je pro diskuzi o sociální demokracii důležité.

První mluví o jejich základech a předpokladech, o tom, co se od sociální demokracie očekává nebo dá právem očekávat.

Další spíše zajímá otázka, co všechno se už uskutečnilo. Ptají se tedy s ohledem na empirické zkoumání stávající společnosti.

1 V textu používáme mužské i ženské označení. Kde jsme od toho z jazykových důvodů upustili, máme přesto na mysli obě pohlaví.

Třetí skupina se naopak ptá, kdo může být nositelem společenské představy o sociální demokracii. I tato otázka je více než oprávněná.

Poslední skupina by zase ráda věděla, jakou výhodu přinese, odkloníme-li se od jiného, již etablovaného pojmu. Čtvrtá otázka tedy směřuje k tomu, co je jádrem sociální demokracie a co ji odlišuje od jiných koncepcí.

Kdokoli chce mluvit o sociální demokracii, musí nejprve srozumitelně formulovat, co tím přesně myslí a koho chce oslovit. Sociální demokracie není jednoznačný pojem. Je naopak mnohotvárný a lidé si s ním spojují různé hodnotové představy. Jde o společensky obsažný pojem, protože působí společensky a protože si ho nárokují, anebo zase odmítají, různé zájmové skupiny.

Z uvedených čtyř otázek je zřejmé, že než budeme tento pojem používat, musíme ho přesně objasnit, musíme vědět, jaké společenské cíle se s ním spojují.

V teoretické diskuzi se pojem sociální demokracie chápe velmi rozdílně. Jednotná a závazná definice neexistuje.

Co ale z těchto různých definic vyplývá? Kdyby šlo o vědeckou diskuzi, museli bychom si navzájem porovnat pojmová východiska a jejich výklady, museli bychom přezkoumat, jak se tyto pojmy zdůvodňují a porovnat jejich empirické výsledky. Museli bychom tedy zjistit, zda si definice vnitřně neodporují a zda neexistují odporující si empirické údaje a zda se správně interpretovaly prameny.

Z vědeckého hlediska jsou tyto otázky správné. Lidé, kteří nejsou profesionálními vědci, nýbrž se ve volném čase společenskopoliticky angažují, většinou nemají čas se tak důkladně zabývat teoretickými východisky. Jak tedy můžeme postupovat, aniž bychom odbornou definici a její výklad zcela neztratili ze zřetele?

Definice je nutná

Definice sociální demokracie

Postup pro praxi

Tento problém naše publikace vyřešit nemůže. Může se ale stát vstupem do diskuze. Chce vědomě načrtnout a představit různé politické i vědecké směry. Vlastní názor si totiž může vytvořit jen každý sám. To tato publikace nemůže a nedokáže. Může však čtenářům a čtenářkám nabídnout podněty.

V následujícím textu se proto budeme věnovat různým přístupům. Každý se může rozhodnout, které z nich pokládá osobně za nejpřesvědčivější. Z úvodních otázek vyplývají tyto orientační body: *normativní*, jež klade otázky po zásadách a základních hodnotách sociální demokracie, *teoretický*, zabývající se *teorií sociální demokracie*, a *empirický*, jež podrobněji analyzuje, jak se sociální demokracie uplatňuje v různých zemích.

V jednotlivých kapitolách se na tyto tři roviny podíváme blíže.

Teoretická rovina:
Thomas Meyer – *Teorie sociální demokracie*

Normativní rovinou se budeme zabývat především ve dvou následujících kapitolách (2. a 3. kapitola), kdy blíže vysvětlíme základní hodnotové pojmy, jako je svoboda, spravedlnost a solidarita. Dále se zaměříme na otázku, jak si tyto hodnoty v praxi představují různé společenské modely (liberalismus, konzervativismus, socialismus/ sociální demokracie).

Teoretickou rovinu přehledně představíme ve 4. kapitole na základě *teorie sociální demokracie* Thomase Meyera. Meyerovu teorii jsme vybrali proto, že její argumentaci lze pokládat za vnitřně koherentní.

Z Thomase Meyera vychází i 5. kapitola, která na příkladech jednotlivých států pokrývá *rovinu empirickou*. Stejně jako v Meyerově knize *Praxe sociální demokracie (Praxis der Sozialen Demokratie, 2006)* se tu na příkladech různých zemí ukazuje, že sociální demokracii lze do praxe uvádět s pomocí velmi rozličných nástrojů a také s velmi rozdílným úspěchem.

2. ZÁKLADNÍ HODNOTY

V této kapitole

- vysvětlíme pojmy svoboda, rovnost/spravedlnost a solidarita jako základní hodnoty sociální demokracie,
- z historické a filozofické perspektivy probereme základní hodnoty ve vztahu k současné politice,
- představíme, jak základní hodnoty chápou strany zastoupené v Německém spolkovém sněmu;
- nastíníme praktický význam základních hodnot v oblasti vzdělání, zdraví, práce a vysokých škol.

„Svoboda! Rovnost! Bratrství!“ Tak zněla hesla francouzské revoluce, k nimž se jako k základním hodnotám dodnes hlásí demokratické strany. Jejich formulace začala s nástupem měšťanstva a celosvětově se rozšířila nejpozději v polovině 20. století, kdy se stala standardem, podle něhož byly posuzovány státy a společnosti.

To se odráží i v právních základech Organizace spojených národů. Dvěma pakty o lidských právech z roku 1966 dosáhla základní občanská, politická, hospodářská, sociální a kulturní práva největší možné platnosti, protože je ratifikovala většina zemí světa. Představují něco jako globální právní základ. Tato práva mají zajistit, aby se základní hodnoty formálně staly praktickým právním nárokem.

Zároveň ovšem musíme konstatovat, že řada zemí společně ustavená základní práva neprosazuje a ke skandálním prohřeškům proti lidským právům dochází zčásti i v signatářských zemích.

V mnoha případech lze pochybovat, jestli základní práva skutečně platí a zda se ve společnostech základní hodnoty skutečně daří prosazovat. Nejde totiž o teoretickou otázku, nýbrž o otázku společenské dohody a poměru sil společenských činitelů v jednotlivých zemích a oblastech.

Základní hodnoty a jejich uplatňování v podobě základních práv přesto představují kritický standard při ustavování politického směru. Proto je nutné vypořádat se s nimi hned na začátku. O základních hodnotách a obecném směřování politiky se zvlášť důkladně diskutovalo v roce 2007, kdy obě dvě hlavní německé politické strany

*Svoboda! Rovnost!
Bratrství!*

*Mezinárodní pakty
Organizace spojených
národů o lidských
právech jako základ*

*Základní hodnoty
a základní práva*

SPD (Sociálnědemokratická strana Německa) a CDU (Křesťanskodemokratická unie Německa) vypracovaly nové stranické programy. V českém prostředí se tato debata vedla před sjezdem ČSSD v roce 2011. Výrazem těchto debat je sjezdový dokument *Sociální demokracie pro 21. století*.

V normativní rovině se základními hodnotami a základními právy řídí i sociální demokracie. V jejím normativním nároku a v otázce, mohou-li působit i reálně, představují těžiště a směr politického kompasu.

Od osvícenství v 18. století se neustále měnila definice i vzájemný vztah základních hodnot.

Dnes můžeme v zásadě vycházet ze tří základních hodnot svobody, rovnosti/spravedlnosti a solidarity.

2.1. Svoboda

Svoboda je jistě základní hodnotou, kterou v podstatě sdílejí všichni političtí představitelé. Váže se k osvícenskému myšlení a ke vzniku novodobé měšťanské společnosti. Filozofové jako John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant, Karl Marx i představitelé a představitelky kritické teorie v různých historických obdobích promýšleli a popisovali možnosti, jak lze svobodu uplatnit.

Diskuze o svobodě je – zhruba řečeno – založena na třech základních otázkách:

- Jak definovat svobodu?
- Jak lze svobodu uplatňovat, resp. zajistit ve společnosti?
- Jaké společenské meze svoboda má?

Pro pojem svobody se nejčastěji používá definice anglického filozofa Johna Locke:

„Přirozená svoboda člověka je v tom, že je svoboden od veškeré vyšší moci na zemi a že není pod vůlí nebo zákonodárnou autoritou člověka, ale že má za své pravidlo jen přirozený zákon. Svoboda člověka ve společnosti je v tom, že není pod žádnou jinou zákonodárnou mocí než tou, jež byla zřízena dohodou ve státě, ani pod panstvím nějaké vůle nebo omezením nějakého zákona než tím, jež zavede legislativa podle důvěry v ní vkládané.“ (Locke 1992: 42)

V Lockeovské tradici se rozlišují tři různé rozměry svobody: svoboda vlastní osoby, svoboda vlastního myšlení a cítění a svoboda nakládat s majetkem, který dané osobě podle práva náleží. Tyto tři rozměry svobody přešly do mnoha ústav a jejich ustanovení o základních lidských právech. Z Lockeovy definice svobody vycházela řada teorií a řada teorií ji také interpretovala.

*Svoboda jako
přirozené právo*

Podle Lockeá náleží tyto svobody každému člověku přirozeně – nejsou tedy dílem společnosti, nýbrž jsou „předem“ a „přirozeně“ dané.

Tato „přirozená práva“ se ovšem pro společnost dají „zachránit“ jen v pozměněné podobě – jako nároky každého jedince vůči společnosti.

John Locke (1632–1704) patří k prvním a nejdůležitějším představitelům liberalismu. Hrál významnou roli v rozvoji empirismu, tj. zkoumání toho, jak se lidé učí na základě zkušenosti.

Porovnávání zkušeností je podle empirismu východiskem teoretického myšlení.

V roce 1690 vydal *Dvě pojednání o vládě* (*Two Treatises of Government*), v nichž zpochybnil teoretické základy anglické monarchie a vypracoval vlastní ústavu, do níž začlenil výše uvedené svobody

*Jak lze ve společnosti
zajistit a uplatňovat
svobodu?*

Lockeovská argumentace je s různými filozofickými změnami platná dodnes a odvoláváme se na ni pokaždé, když chceme mluvit o svobodě jako o základní hodnotě. Locke je pokládán za jednoho ze směřodatných myslitelů liberalismu.

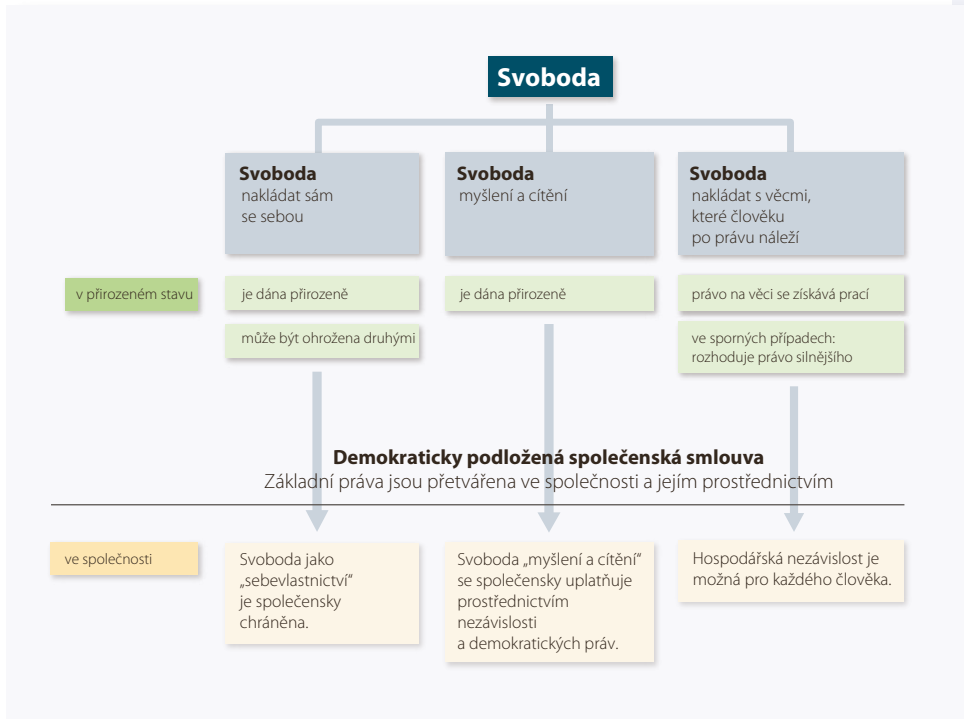
U této neustále připomínané definice ovšem nesmíme zapomínat, že jde o historický text, který nemůžeme chápat bez ohledu na okolnosti jeho vzniku a nekriticky ho vztahovat k dnešní situaci. To je zejména důležité u otázky, jak lze svobodu zajistit, resp. uplatňovat v dnešní společnosti.

*Přirozená rovnost
a rovná svoboda*

Pro historickou diskuzi je rozhodující, že se Locke (a po něm i mnoho dalších osvícenských filozofů) bránil argumentaci, podle níž může být přirozená nerovnost důvodem nesvobody velké části lidí. V absolutistické společnosti, kde si panovníci pro svou vládu nárokovali božskou legitimitu, představovala přirozená rovnost, a tím i rovná svoboda revoluční nárok.

Locke ovšem nezůstal u přirozeně dané, rovné svobody, nýbrž prostřednictvím společenské smlouvy přenáší přirozenou svobodu na společnost.

Ve společnosti – jak tvrdil Locke – se svoboda, kterou vykonáváme, stává „sebevlastnictvím“. Svoboda myšlení a cítění musí být společensky zajištěna účastí na rozhodování a na politické moci a svoboda nakládat s věcmi, jichž člověk po právu nabyt, si žádá svobodný, každému člověku přístupný trh. *Přirozené svobody tedy nezůstávají ve společnosti prostě zachovány, nýbrž se musí zajistit společenským uspořádáním.*

Obr. 1 Pojem svobody u Johna Lockeho

Právě v otázce, jak lze svobodu uskutečňovat, se už v 18. století dostalo Lockeově teorii kritiky. Asi nejzávažnějším kritikem byl Jean-Jacques Rousseau, který Lockeovi odporuje, příp. ho ve čtyřech ústředních bodech doplňuje:

Teoretické práce **Jean-Jacquesa Rousseaua** (1712–1778) připravily cestu francouzské revoluci.

Rousseau napsal základní filozofické a historicko-empirické dílo o vývoji nerovnosti mezi lidmi.

V dalších svých textech se zabýval demokratickou teorií státu a otázkou výchovy.

1. Řádná společenská smlouva je možná, když všichni lidé při vzniku společnosti odevzdají všechna svá přirozená práva a dostanou je zpět jako práva občanská.
2. Společenská smlouva tehdejší měšťansko-monarchistické společnosti podle Rousseaua řádná nebyla.
3. Svobodu lze podle Rousseaua trvale uskutečnit, pokud i všechna politická rozhodnutí o samotných zákonech přijímají všichni. Pouze tehdy každý člověk podléhá vlastní vůli a je tudíž svobodný.
4. Rousseau ovšem svobodu spojuje i s myšlenkou vývoje: Každému člověku připisuje „schopnost rozvíjet schopnosti“ („perfectibilité“) (Benner/Brüggen 1996: 24). „Schopnosti“ přitom nejsou předurčené, nýbrž rozvíjejí se se vzdělávacími a životními možnostmi ve společnosti.

Ideál: společenství
svobodných
a rovných lidí

Právě první bod kritiky zpočátku překvapí. Proč by se člověk měl vzdát všech přirozených práv a získat je zpátky až od společnosti? Neotevívá se tím cesta tyranii? Radikalita, s níž Rousseau tento bod hájil, možná udivuje. Tak radikální formulaci volí Rousseau mj. proto, že tím chtěl zdůraznit, že má-li se dosáhnout společenské svobody pro všechny, ve společnosti nesmí existovat žádné neopodstatněné výhody, soukromé vlastnictví, a tudíž společenské nerovnosti. Rousseau měl na zřeteli ideál společnosti svobodných a rovných lidí.

Svoboda jen
pro bohaté?

Rousseau tím především položil otázku, jaký je skutečný vliv svobody na společnost. S ohledem na její tehdejší stav zároveň analyzoval, že se proklamovaná svoboda uskutečňuje tak, že chrání pouze bohaté. Svůj názor vyhroutil, když předložil proslavěný projev bohatce, který získává chudé pro falešnou společenskou smlouvu s její jednostrannou svobodou:

„Spojme se, řekl jim, abychom zajistili proti nátlaku slabé, drželi na uzdě ctižádostivé a abychom zajistili každému to, co mu patří: ustavme zákony práva a míru, kterým by se všichni museli podrobit, které by nedělaly výjimky pro žádného a které by do jisté míry opravily rozmary osudu tím, že by podrobily vzájemným úkolům stejně mocné i slabé. Slovem, místo abychom své síly obraceli proti sobě, spojme je ve svrchovanou moc.“ (Rousseau 1949: 74)

Svobodu – můžeme říct společně s Rousseauem – lze rozhodně použít i jako způsob, jak ukončit debatu a ošálit protivníka. Proto je třeba především hledět, jestli je svoboda, kterou společnost zajišťuje všem, také skutečně pro všechny účinná.

Třetí bod Rousseauovy kritiky se vztahoval na další podstatnou stránku svobody, totiž na její vztah k vládě. Zatímco Locke vycházel z toho, že lid sice dává zákonodárství legitimitu, ale sám jej nemusí vykonávat, Rousseau uvažoval radikálně demokraticky. Podle jeho argumentace může být člověk svobodný (to jest podřízený jen vlastní politické vůli) jen tehdy, je-li vázán pouze takovými zákony, na nichž se sám podílel.

Čtvrtým bodem Rousseau v zásadním bodu doplnil Lockeho pojem svobody: Podle něj plyne lidská svoboda z toho, že člověk není jednoduše od přírody vybaven „schopnostmi“, nýbrž nadáním své schopnosti rozvíjet (srov. Benner/Brüggen 1996: 24). Pro demokratickou společnost se stává ústřední výzvou, aby umožnila rozvoj člověka a jeho osobnosti.

Otázka, jak daleko vlastně může svoboda sahát (jednotlivce nebo i státu), je dodnes sporná. Ať už jde o odposlechy při vyšetřování trestných činů, či o otázku, může-li ministr obrany v závažném případě dát příkaz ke střelbě na dopravní letadla – otázky hranice svobody se ve společnosti často diskutují.

Vztahy svobody a vlády

Schopnost rozvíjet se

Jaké jsou společenské hranice svobody?

V souvislosti s definicí hranic svobody, se opakovaně uvádějí dvě filozofické dopovědi:

„Je pravda, že v demokratickém státě dělá zdánlivě národ všechno, co chce; ale politická svoboda nezáleží v tom, že se dělá, co se chce. Ve státě, to je ve společnosti, která je ovládána zákony, záleží svoboda jen na tom, že každý může dělat to, co má chtít dělat, a že není nikdo nucen dělat to, co nemá chtít dělat. Je nutno si ujasnit, co je to nezávislost a co je svoboda. Svoboda je právo dělat všechno, co dovolují zákony; i kdyby občané mohli dělat to, co zákony zakazují, neměli by více svobody, protože by směli přece dělat i druzí občané.“

(Montesquie 2003: 188)

„Kategorický imperativ je tedy pouze jediný, a to tento: jednej jen podle té maximy, o níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem.“ (Kant 1990: 31)

Charles de Secondat Montesquieu

(1689–1755) teoretik práva a etiky, je znám především svou statí *O duchu zákonů* (*De l'esprit des lois*, 1748).

Zasazoval se mimo jiné o konstituční monarchii a dělbu moci (na legislativní, exekutivní a soudní).

U Montesquieua se hranice svobody vztahují na povinnost dodržovat zákony a právo a na povinnost dodržování zákonů všemi lidmi.

Kantova formulace jde dál a pohybuje se na jiné rovině, protože omezení svobody pojímá abstraktněji. Každé lidské konání se má dít pod zorným úhlem otázky, zda by se mohlo stát obecným zákonem. Toto pojetí se tedy nevztahuje jen na dodržování zákonů, nýbrž i na využití svobody v zákonném rámci. K dokreslení uvedme jednoduchý příklad: Není zakázáno jezdit velkými terénními vozy, která spotřebují spoustu benzínu, a proto škodí životnímu prostředí, ale kdyby se taková jízda stala obecným zákonem, vznikl by velký ekologický problém.

U Kanta hranice svobody nabývají morální hodnoty a pro jednotlivce jsou spjaté s obecním blahem. Tato individuálně zaujatá perspektiva hranic svobody ovšem zdaleka nestačí k tomu, aby svoboda byla společensky přijatelná pro všechny. Nejde tu totiž jen o to zabránit zásahům a prohřeškům proti svobodě

jednotlivce, nýbrž o rozšíření hranic svobody i pro ty, jejichž svobody jsou omezené. To lze společensky uplatnit jen v podobě všeobecné rovnosti svobody. Jak stručně shrnuje základní Hamburský program SPD: „Každý člověk je povoláný a způsobilý ke svobodě. Zda může žít přiměřeně tomuto povolání, je dáno společností.“

Novější teorie – třeba teorie indického nositele Nobelovy ceny Amartyi Sena – proto mluví i o „příležitostech realizace“, jež předpokládají rozsáhlou účast na společenském životě, která daleko přesahuje pouhé fiskální zrovnoprávnění.

Immanuel Kant (1724–1804) patří k nevlivnějším německým filozofům osvětenství. Jeho dílo zahrnuje takřka všechny filozofické oblasti tehdejší doby.

K zásadním dílům I. Kanta mj. patří: *Kritika čistého rozumu* (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781), *Kritika praktického rozumu* (*Kritik der praktischen Vernunft*, 1788), *Kritika soudnosti* (*Kritik der Urteilkraft*, 1790), *Kvěčnému míru* (*Zum ewigen Frieden*, 1795), *Metafyzika mravů* (*Metaphysik der Sitten*, 1796/97).

Hranice svobody jsou morální a jsou spjaté s obecním blahem

S ohledem na právě řečené lze alespoň v bodech formulovat pro sociální demokracii tyto požadavky:

Z diskuze o svobodě plynou pro sociální demokracii tyto požadavky:

- Zásadně musí být zajištěna a zaručena osobní svoboda a svoboda aktivní účasti na společnosti a jejích rozhodnutích.
- Svoboda předpokládá, že každý člověk může ve svobodě skutečně také žít. K tomu je zapotřebí společenských preventivních opatření a institucí, které to umožní. Formální platnost svobody jako základního práva nestačí.
- Svoboda předpokládá, že se politická rozhodnutí dělají demokraticky.
- Svoboda předpokládá, že lidé jednají zodpovědně a rozumně. Z toho vyplývá požadavek na výchovu a vzdělání v demokratické společnosti.

Svoboda v Hamburském programu SPD

„Svoboda znamená možnost rozhodovat o vlastním životě. Každý člověk je povoláný a způsobilý ke svobodě. Zda může žít přiměřeně tomuto povolání, se rozhoduje ve společnosti. Člověk musí být oprostěn od dehumanizujících závislostí, od bídy a strachu, a musí mít příležitost rozvíjet své schopnosti a zodpovědně spolupůsobit ve společnosti a politice. Svobodu může využívat jen takový člověk, který má dostatečnou sociální jistotu.“
(Hamburský program 2007: 15).

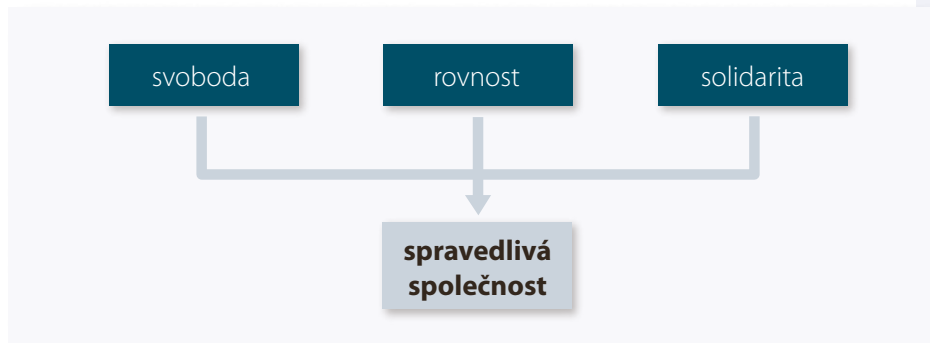
Hamburský program SPD

Hamburský program schválili členové a členky SPD v roce 2007. Jeho cílem je vládnout se „solidární většinou“. Za základní hodnoty demokratického socialismu program považuje svobodu, rovnost a solidaritu. Blahobyt má být zajištěn díky sociálnětržnímu hospodářství. Slabší skupiny obyvatelstva má chránit silný stát a fungující sociální stát. Ten má stavět na preventivních programech, a tím posilovat vlastní zodpovědnost každého jednotlivce. Hamburský program předpokládá otevřenou společnost, zdůrazňuje význam ztotožnění se s Evropskou unií a zasazuje se za demokratické pojetí globalizace.

2.2. Rovnost/spravedlnost

Mnoho lidí se zarazí, když mají uvést druhou základní hodnotu: je to rovnost, anebo spíš spravedlnost?

Jejich nejistotu lze vysvětlit z filozofickohistorického pohledu:

Obr. 2: Spravedlivá společnost a základní hodnoty

Svoboda, rovnost a solidarita představovaly od francouzské revoluce základní hodnoty. Z filozofického hlediska můžeme mluvit o spravedlivé společnosti tehdy, jsou-li uskutečněny všechny tři základní hodnoty.

V diskuzi o základní hodnotě rovnosti ovšem současně vyvstává otázka, jak může vypadat spravedlivé rozdělování hmotných a nehmotných statků. Od 80. let 20. století se stále víc prosazuje názor, kdy se jako hlavní hodnota na rozdíl od pojmu rovnost prosazuje pojem spravedlnost. Dnes už se obvykle hovoří o svobodě, spravedlnosti a solidaritě. Přesto se vyplatí nahlédnout do filozofické diskuze.

Na rozdíl od svobody, kterou lze připsat každému člověku, představují rovnost a spravedlnost pojmy relativní, které každého člověka s jeho individuální svobodou stavi do vztahu k ostatním členům a členkám společnosti.

*Rovnost, nebo
spíš spravedlnost?*

*Rozdíl mezi
filozofickými pojmy
a dnešní politickou
jazykovou praxí*

Filozoficky nadřazeným pojmem je přitom pojem spravedlnosti. Následující delší citát se pojem spravedlnosti pokouší přesněji definovat:

„Co je to spravedlnost? Můžeme se tak vůbec ptát? Otázky uvozené zájmenem „co“ se tážou na to, čím daná věc je. Spravedlnost ale věc není. Spravedlnost je vztahová kategorie. Týká se vzájemného vztahu lidí. Jisté vztahy se označují jako spravedlivé. Proto se nesmíme ptát »Co je spravedlnost?«, nýbrž »Oč ve spravedlnosti jde?« [...] Tématem spravedlnosti je postavení jednotlivce ve společnostech, jejichž je členem; ve společnosti, ve vztahu k druhým, s nimiž je v kontaktu. [...] Ve vztahu k druhým, s nimiž jsou v kontaktu, mají lidé potřebu určovat a zjišťovat, jak jsou vnímáni či jak jsou hodnoceni. [...] Pokud člověk svou vlastní hodnotu cítí v souladu s tím, jak ho posuzují druzí, pak má dojem, že se s ním zachází spravedlivě. Takové hodnocení se projevuje přiřknutím, upíráním nebo odejímáním hmotných nebo duchovních statků.“ (Heinrichs 2002: 207n.)

Spravedlnost je tedy očividně pojmem budícím spoustu očekávání. Osobně se člověk může cítit v bezpráví, objektivně přesto žádné „spravedlivé“ rozdělování existovat nemůže. Co je spravedlivé, a co ne, lze tedy stanovit jen společenskou dohodou. Spravedlnost tak předpokládá,

- že dochází ke společenskému rozdělování (duchovních a/nebo hmotných) statků
- a že se rozdělování statků řídí všeobecně sdílenými a legitimovanými měřítky.

Teprve když se naplní tyto dva předpoklady, můžeme mluvit o spravedlnosti.

Naproti tomu rovnost představuje zvláštní podobu rozdělování hmotných a duchovních statků:

„Rovnost je východiskem, a nikoli výsledkem [společenského] [...] řádu. K rozvaze o rozdělování potřebujeme znát jeho základní normu, z níž jako výraz spravedlnosti vychází. Tato primární norma rozdělování je numerická rovnost. Je tím, co se rozděluje, děleno počtem zúčastněných. Rovnost na rozdíl od spravedlnosti žádá kritéria nepotřebuje. [...] Neexistují-li v určitém případě kritéria pro rozdělování statků, neexistují-li důvody přidělit jednomu víc nebo něco jiného než druhým, nechceme-li postupovat svévolně, musíme všem přidělit stejně.“ (Heinrichs 2002: 211n.)

Požadavek rovnosti tedy předpokládá, že ve společnosti neexistují žádné názory, které by mohly legitimovat nerovný přístup v rozdělování statků.

Až potud lze pojmy rovnost a spravedlnost dobře obsáhnout, aniž by si různé vědecké teorie navzájem odporovaly. Zajímavé však je, jak si teoreticky zdůvodnit, že lze „nerovné rozdělování“ pokládat za spravedlivé. A tady se setkáváme se zcela rozdílnými pokusy o zdůvodnění a definice. Vyčerpávajícím způsobem je zde probírat nemůžeme. Politicky angažovaný člověk se přesto přirozeně musí tázat, jak se v politické praxi i v „běžném životě“ může nějaký politický návrh pokládat za „(ne)spravedlivý“.

V následujícím textu představíme čtyři různé přístupy k pojmu spravedlnost, které se od 80., respektive 90. let minulého století staly předmětem teoretické i politické diskuze. Z různých definic a přístupů vyplývá, že spravedlnost nelze jednoznačně zdůvodnit, nýbrž že představuje sporný politický motiv. Jde o tyto přístupy:

- liberální *teorie spravedlnosti* Johna Rawlse
- socialistická kritika liberálních teorií spravedlnosti
- definice prostřednictvím pojmů uznání a přerozdělování Nancy Fraserové
- politické rozměry spravedlnosti

Jak obhájit „spravedlivý nerovný přístup“?

Čtyři přístupy ke spravedlnosti

2.2.1. Teorie spravedlnosti Johna Rawlse²

John Rawls

Ve filozofických souvislostech se diskutuje především *Teorie spravedlnosti* (*A Theory of Justice*) Johna Rawlse. Tuto liberálně pojatou tradici Rawls předložil už v roce 1971 a mimořádný politický účinek zaznamenala v 80. a 90. letech 20. století jako protipól tržního radikalismu reaganovské a thatcherovské éry a „duchovně-morálního převratu“, po němž volala vláda Helmuta Kohla (k historickému kontextu srvn.: Nida-Rümelin 1997: 15n.). Rawlsova teorie se hojně diskutovala právě v sociálnědemokratickém kontextu.

John Rawls (1921–2002) je považován za jednoho z nejvýznamnějších morálních filozofů liberálního směru. Byl profesorem filozofie na Harvardově univerzitě.

V roce 1971 vydal své patrně nejvlivnější dílo *Teorie spravedlnosti*.

O *Teorii spravedlnosti* se – právě v 80. a 90. letech minulého století – vedla diskuze i v sociální demokracii.

Vytvořit „spravedlivé základní uspořádání“

Rawls ve své teorii analyzuje způsob, jakým společnost, jejíž příslušníci a příslušnice se na základě spolupráce musejí pokoušet spravedlivě rozdělit relativně nedostačující statky, řeší základní konflikty. Protiklad zájmů je přitom pojímán jako „spravedlivé základní uspořádání“ s příslušnými specifickými institucemi (ústava, stanovení ekonomickopolitického rámce atd.). Tyto implicitní předpoklady spravedlivého uspořádání a principů chtěl Rawls ve své teorii formulovat.

Předpokládal, že

- lze formulovat základní myšlenky a principy spravedlnosti, s nimiž by mohl souhlasit každý člověk;
- v dnešních demokraciích k tomu patří především to, že se občané a občanky navzájem pokládají za svobodné a rovné;
- na tomto základě lze dospět k principům společenské spolupráce.

2 Nemůžeme a nehodláme zde představit Rawlsovu rozsáhlou teorii. Jde nám o příklad, na jehož základě lze diskutovat o praktických problémech, které vyvstávají při definici spravedlnosti a které se mohou opakovaně objevovat i při politické činnosti.

Podobně jako John Locke i Rawls předpokládal výchozí stav. Přitom ovšem nepočítá s přirozeným stavem, který by předkládal jako reálný, nýbrž se stavem hypotetickým, v němž se setkávají svobodní a rovní lidé sledující jen vlastní zájmy, aby se dohodli na principech spravedlnosti.

V Rawlsově argumentaci jsou spravedlivé jen takové základní uspořádání a postupy, na nichž se za čestných podmínek konsensuálně dohodli příslušníci a příslušnice určitého společenství (nebo společnosti).

K tomuto myšlenkovému experimentu ovšem patří i to, že jednotlivci neznají své společenské postavení. V důsledku toho by – jak tvrdí Rawls – mělo být v zájmu všech, aby pozice nejvíce znevýhodněného jednotlivce byla maximalizována, učiněna co nejlepší.

Cvičení k diskuzi a další práci

Ve své argumentaci zve John Rawls čtenáře k myšlenkovému experimentu.

Přijmete jeho pozvání?

Představte si, že byste se tohoto shromáždění svobodných, rovných a účelově racionálně argumentujících osob sám/sama zúčastnil/a:

- Na jakých zásadách se můžete shodnout?
- Jaké zásady jsou sporné?
- Na základě jaké argumentace by bylo možné sporné body vyřešit?
- Které zásady jsou v dnešní společnosti uplatňovány, které uplatňovány nejsou?

Z Rawlsovy široce založené teorie se zde zaměříme na dva základní principy, s jejichž pomocí lze ověřit, můžeme-li něco označit za spravedlivé.

K Rawlovým zásluhám patří, že klasickou liberální diskuzi o přerozdělování sociálních statků dále rozvinul v teorii, která nově definuje spravedlnost rozdělování. Rawls tak spojil liberální tradici, nárok na zachování a zajištění základních občanských práv se sociálnědemokratickými myšlenkami rovnosti/spravedlnosti.

Myšlenkový experiment: „Původní situace“ svobodných a rovných lidí, kteří sledují své cíle

Pravidlo „maximin“

Dva principy spravedlnosti

Nová definice spravedlnosti rozdělování

John Rawls formuluje ve své *Teorii spravedlnosti* dva principy:

Princip č. 1

„Každá osoba má mít stejné právo na co nejširší systém základních svobod, které jsou slučitelné s obdobnými svobodami pro jiné lidi.“ (Rawls 1995: 48)³

Princip č. 2

„Sociální a ekonomické nerovnosti mají být uspořádány tak, aby byly: a) k největšímu prospěchu nejméně zvýhodněných jedinců, konzistentně s principem spravedlivého spojení, a b) spjaty s úřady a pozicemi, které jsou přístupné všem za podmínek férové rovnosti příležitostí pro všechny.“ (Rawls 1995: 182)

Základní svobody

První princip se vztahuje k souboru základních svobod, které musí být dané každému člověku, aby mohl svých svobod využít. Jak přitom vyplývá z odkazu na „stejný systém“, musí být každý způsob jednání abstrahovatelný od konkrétní osoby. Konkrétně tedy můžeme mluvit o rovnosti před zákonem a o zajištěných osobních právech. První zásadu uznávají takřka všechny autorky a všichni autoři.

Rawls (v duchu liberální tradice) předpokládal, že první zásada musí mít absolutní přednost před druhou zásadou.

Princip rozdílnosti

Na rozdíl od v podstatě nesporného prvního principu je s tímto – takzvaným principem rozdílnosti – potíž. Rawls tu navrhuje abstraktní normu, podle níž lze nerovné rozdělování nahlížet jako spravedlivé. Nerovné rozdělování může být ospravedlněno, když splní tyto dva předpoklady:

1. prospívá i nejméně zvýhodněnému,
2. funkce a pozice jsou přístupné každému člověku.

³ Smysl této formulace připomíná Kantovu formulaci: „Správné je každé konání, které či podle jehož maximy spolu podle všeobecného zákona může existovat svoboda svévole jednoho každého člověka se svobodou každého.“ (Kant 1963:33)

První předpoklad „spravedlivého nerovného rozdělování“ kladl Rawls k předvídatelným následkům nerovného rozdělování. Těží-li z toho všichni, tedy i nejslabší příslušníci a příslušnice určité společnosti, lze nerovné rozdělování v jeho následném účinku pokládat za spravedlivé. Jde tedy o časově posunutý účinek.

Druhý předpoklad se vztahuje na „spravedlnost přístupu“: Nerovné rozdělování lze ospravedlnit, jen pokud je každému členu a každé člence společnosti principiálně umožněn přístup k funkcím a pozicím. Anebo vyhraceno řečeno: „Všichni by měli mít férovou příležitost“.

„Princip rozdílnosti“ je – nejen vědecky, ale i politicky – vysloveně sporný. Ještě předtím, než se můžeme ptát, jde-li o zdařilou definici spravedlnosti, anebo nikoliv, měli bychom si argumentaci ověřit na praktických příkladech. V rámciku najdete několik příkladů politické argumentace, na nichž si pak lze ověřit, zda jsou ve smyslu obou Rawlsových „zásad“ „spravedlivé“.⁴ Zvažte si nejlépe předem, co se vám „instinktivně“ jeví spravedlivé.

Diskuze: Progresivní daň z příjmu – ano, nebo ne?

Třebaže se proti argumentaci Paula Kirchhofa a ultraliberálů staví většina společnosti, je třeba kriticky zvážit i podobné argumenty.

Paul Kirchhof coby stínový ministr financí CDU žádal před volbami do spolkového sněmu v roce 2005 plošnou daň z příjmů ve výši 25% pro všechny, přičemž v Německu se už celá desetiletí daní progresivně. Každý člověk tak má jednak nezdanitelnou částku a za druhé prochází příjmem progresivně rostoucím zdaněním. To znamená: Příjem každého občana a občanky je daněn v jednotlivých příjmových pásmech různě vysokou, postupně se zvyšující daní (např. příjem 10-20.000 10 %, 20-30.000 20 % atd.).

Otázka:

Jak spravedlivé jsou oba tyto modely, zkoumáme-li je podle Johna Rawlse?

⁴ Rawlse bychom ovšem vykládali nesprávně, kdybychom nerovný přístup ověřovali jen pomocí principu rozdílnosti. Podle Rawlse jsou předpokladem spravedlnosti obě zásady společně.

2.2.2. Socialistická kritika liberálních koncepcí spravedlnosti

„Zde vládne jedině svoboda, rovnost, vlastnictví. [...] Svoboda! Neboť kupec a prodavač zboží, např. pracovní síly, se řídí jen svou svobodnou vůlí. Uzavírají smlouvu jako svobodné, právnicky rovnoprávné osoby. [...] Rovnost! Neboť vstupují ve vzájemný vztah jen jako majitelé zboží a směňují ekvivalent za ekvivalent. Vlastnictví! Neboť každý nakládá jen s tím, co mu patří.“ (Marx 1953: 195)

Společenská realita

Dosud předložené definice Heinrichse a Rawlse definují a rozlišují spravedlnost a rovnost podle jejich filozofického obsahu.⁵ Odvolávají se tedy jen k pojmům a nikoli ke společenské realitě. Pro definici je zprvu nepodstatné, považuje-li se spravedlnost ve společnosti za naplněnou, nebo ne.

Reálný společenský účinek základních hodnot přesto přirozeně představuje podstatný nárok. Přesně o tento nárok jde také socialistickým koncepcím spravedlnosti.

Jak lze vysvětlit vládnoucí společenskou nerovnost a nespravedlnost?

Socialistické koncepce zpravidla vycházejí z toho, že musí být možné existující nerovnost a nespravedlnost vysvětlit. Skutečnost, že stávající společnosti očividně nevedou k rovnosti nebo ke spravedlivému rozdělování statků, lze bezprostředně vyčíst ze statistik chudoby a bohatství. Nerovnost a nespravedlnost tak nejsou nějakou náhodou nebo reakcí na ojedinělou nerovnováhu, nýbrž systematickým společenským problémem. Původce nerovnosti a nespravedlnosti přitom bývá shledáván především (ale rozhodně nejenom) ve výrobních podmínkách kapitalistické tržní společnosti.

Proto socialistické koncepce posledních sto padesáti let budují svou argumentaci na dvou pilířích. Na jedné straně požadují přerozdělování společenského bohatství a na straně druhé požadují, aby se způsob výroby a nabývání statků změnil zásadním způsobem, který by zajistil svobodu pro všechny. Abychom mohli zajistit všem svobodu, musíme naplnit rovnost. Tak zní základní předpoklad.

Tomu Rawls ve své koncepci odporoval, když tvrdil, že v celkovém porovnání jsou na tom v sociálním tržním hospodářství nejhůře postavené osoby nejlépe.

⁵ Heinrichs ovšem jistě nemá na mysli liberální teorii, nýbrž především společenskofilozofické pozadí radikální filozofie.

Socialistické postoje zpochybňují Rawlsovu premisu, že hospodářská nerovnost může působit k užítku všech (a především nejslabších). Socialistické postoje spíše předpokládají zostření nerovnosti a nespravedlnosti. Empirická data studií z posledních let jim v tomto ohledu dávají za pravdu.⁶

Tento rozpor politické levice se ostatně projevuje i teoreticky. V diskuzi o spravedlnosti přitom proti sobě stojí dva různé modely: jednak spravedlivé rozdělování společenských a materiálních statků a jednak spravedlivá dostupnost, příp. otázka, zda a jak jsou skupiny lidí ve společnosti uznávány a zda a jaký mají přístup ke společenským pozicím (neboli sociální status). Tato diskuze se neprojevuje jenom na rovině teoretické, ale i politické. Přísný protiklad spravedlivého rozdělování a spravedlivého přístupu ostatně silně vychází z oboustranných předsudků.

Právě teoretici, kteří přiřkládají váhu spravedlivému přístupu, se principiálně přerozdělování nebrání. Zpravidla jde spíše o komplexnější pojmy spravedlnosti, které ekonomickou nerovnost chápou jako problém spravedlnosti.

Spor je zvláště důležitý i proto, že může znamenat konflikt mezi pracujícími, kteří představují zvláště důležitou cílovou skupinu sociální demokracie. V tuto chvíli lze pozorovat, že se tato cílová skupina – jako už dříve v minulosti – polarizuje i u otázky svobody a rovnosti.

Zde ještě krátce představme dvoudimenzionální pojem spravedlnosti Nancy Fraserové, který specifickým způsobem kombinuje obě dimenze spravedlnosti.

6 Za všechny zde uvedme tyto pozoruhodné studie: Bourdieu aj. 1997; Castel 2000; Schultheis/Schulz 2005.

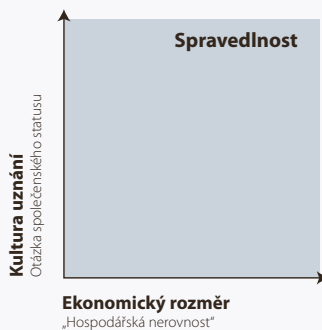
2.2.3. Dvoudimenzionální pojem spravedlnosti Nancy Fraserové

*Dvoudimenzionální
pojem spravedlnosti*

Nancy Fraserová se ve svém konceptu spravedlnosti pokusila sjednotit rozpor mezi spravedlivým přerozdělováním a spravedlností podle liberální argumentace a navrhla dvoudimenzionální pojem spravedlnosti:

„V teoretické rovině je nutné navrhnout dvojdimenzionální koncepci spravedlnosti, která je schopna sladit obhajitelné nároky na sociální rovnost s obhajitelnými nároky na uznání odlišnosti. V praktické rovině jde o to navrhnout programové pojetí politické orientace, které dovolí spojit přednosti politiky přerozdělování a politiky uznání.“
(Fraser 2004: 24)

Fraserová zastává názor, že každá nespravedlnost, resp. každé znevýhodnění, v sobě zahrnuje jak ekonomické znevýhodnění, tak i nedostatečné uznání, ovšem pokaždé v určitém specifickém poměru:

Obr. 3: Pojem spravedlnosti podle Nancy Fraserové

Příklady z praxe

Znevýhodnění gayů a leseb bychom zasadili především do oblasti statusu a společenské vážnosti. Současně je však neodlučně spjaté s horším finančním postavením při daněch osob žijících v registrovaném partnerství. Spravedlnosti tu tedy lze dosáhnout, jen pokud zohledníme specifickou konstelaci znevýhodnění v rovině statusu a v ekonomickém ohledu.

Nancy Fraserová (nar. 1947) je profesorkou politologie na New School for Social Research v New Yorku. Patří k nejznámějším feministickým teoretičkám.

Vydala publikace o teorii feminismu, spravedlnosti a o kritické teorii.

Jako druhý příklad lze uvést stigmatizaci a vyloučení nezaměstnaných. Jejich společenské vyčleňování sice z podstatné části závisí na jejich špatném materiálním zabezpečení, ale jak opakovaně dokládají empirické studie, společenská úcta a uznání, neboli společenský status, představuje pro dotyčné

rovněž značný problém. Aby bylo dosaženo spravedlnosti a jejich společenské participace, je potřeba strategie, která dostatečně zohlední *obě* dimenze.

Fraserová tedy především popisuje analytický postup zkoumání nerovného přístupu nebo nespravedlnosti, ale zároveň normativně formuluje, čím má podle jejího názoru spravedlnost být. Spravedlnost chápe jako „participační paritu“.

„Normativní jádro mé koncepce spočívá v představě *participační parity*. Podle této normy spravedlnost vyžaduje sociální uspořádání, které všem (dospělým) členům společnosti dovoluje, aby spolu jednali jako rovnocenní. Aby se mohla uplatnit participací parita, musejí být, jak se domnívám, splněny alespoň dvě podmínky. Rozdělování materiálních zdrojů musí mít takovou podobu, aby zaručovalo nezávislost a ‚hlasovací právo‘ participujících. To označuji jako *objektivní podmínku* participací parity. Předem vylučuje takové formy a roviny ekonomické závislosti a nerovnosti, které participací paritu ztěžují. [. . .] Druhá podmínka naproti tomu vyžaduje, aby institucionalizované kulturní hodnotové vzorce prokazovaly všem participujícím rovný respekt a zaručovaly jim rovnost příležitostí při získávání společenské vážnosti. To označuji jako *intersubjektivní podmínku* participací parity.“ (Fraser 2004: 62-4)

Spravedlnost vyžaduje vícedimenzionální strategii

Představa „participační parity“

Podobně jako Rawls také Fraserová rozvinula, podle jakého kritéria chce určovat, příp. vylučovat, oprávněné nebo neoprávněné nerovné zacházení v obou dimenzích. Fraserová navrhuje toto kritérium:

„U obou dimenzí proto slouží totéž obecné kritérium k tomu, aby se oprávněné nároky odlišily od nároků neoprávněných. Nehledě na to, zda je tedy problémem rozdělování nebo uznání, v obou případech musejí lidé vznášející nárok ukázat, že jim existující uspořádání brání v tom, aby se rovnoprávně účastnili na životě společnosti.“
(Fraser 2004: 63)

Postup ověření

1. *Analýza*: O jaký nerovný přístup se jedná? Jak vypadají obě dimenze?
2. *Užití kritéria*: Jak společenská preventivní opatření brání participační paritě?
3. *Alternativy*: Jakými změnami a strategiemi by bylo možné dosáhnout participační parity?

Tento ověřovací postup (analýza s ohledem na obě dimenze vzhledem ke konkrétní údajné nespravedlnosti, aplikace kritéria, alternativy) jsou u Fraserové především otázkou demokratického vyjednávání.

I zde má přirozeně smysl test z praxe. Jako příklad lze uvést diskuzi o občanském pojištění vs. paušálech na hlavu v Německu.

V případě potírání nespravedlnosti Fraserová rozvíjí dvě různé společenské strategie (Fraser 2004: 111): *afirmaci* (přizpůsobení stávajícímu stavu) a *transformaci* (změně).

Liberální stát blahobytu tak podle Fraserové představuje afirmativní strategii, jak zmírnit nevýhody svobodného tržního hospodářství. Nerovnoprávný hospodářský přístup k práci a kapitálu se tu sice neodstraňuje, ale zmírňuje.

Transformativní strategii by představovala strategie socialistů, kteří by svobodné tržní hospodářství nahradili socialistickým pojetím hospodářství.

Fraserová oběma strategiím oponuje. Místo toho zavádí třetí strategii, kterou nazývá (podle Andrého Gorze) „nereformistickou reformou“. Tento obšírný a ne snadno srozumitelný pojem spojuje se sociálnědemokratickým projektem:

„Ve fordovském období [tato strategie] formovala chápání sociální demokracie v levé části politického spektra. Z tohoto hlediska nebyla sociální demokracie pokládána pouze za jednoduchý kompromis mezi afirmativním liberálním státem blahobytu na jedné straně a transformativním socialistickým státem na straně druhé. Spíše byla chápána jako dynamické zřízení, jehož úsilí by bylo z dlouhodobého hlediska transformativní. Záměrem bylo nejprve institucionalizovat řadu zjevně afirmativních reform v oblasti přerozdělování, mezi nimi všeobecný nárok na sociální pomoc, silně progresivní zdanění, makroekonomická opatření vedoucí k vytvoření plné zaměstnanosti, rozsáhlý netržní veřejný sektor a zřetelný podíl na veřejném a/nebo kolektivním vlastnictví. Ačkoli žádné z těchto opatření nezměnilo per se strukturu kapitalistické společnosti, přece jen se očekávalo, že by ve svém celku mohlo ovlivnit mocenskou rovnováhu mezi kapitálem a prací ve prospěch práce a z dlouhodobého pohledu by přispělo k transformaci. Toto očekávání je jistě diskutabilní. V praxi však nemohlo být nikdy naplněno, protože neoliberalismus s tímto experimentem brzy skoncoval.“ (Fraser 2004: 122-3)

Zmíněná strategie „nereformistické reformy“ se pokouší přemostit propast mezi sociálně-liberální a socialistickou koncepcí spravedlnosti.

2.2.4. Politická dimenze spravedlnosti mezi „spravedlností založenou na výkonu či zásluhách“ a „spravedlností vycházející z potřeb“

Politická zdůvodnění nerovného rozdělování – dvě politické koncepce

Filozofická diskuze ukázala, že filozoficky lze spravedlnost definovat různě, ale s filozofickými výklady se daleko nedostaneme. Jde totiž o relativní stanovení pojmu, který se vysvětluje společensky a který si nárokují různé společenské skupiny (jako jsou odbory, svazy zaměstnavatelů nebo politické strany).

V otázkách spravedlnosti jde koneckonců vždycky o rozdělování hmotných nebo nehmotných statků („spravedlivé rozdělování“), které je hodnoceno jako spravedlivé nebo nespravedlivé.

V politické diskuzi se ovšem mimo jiné etablovaly i další dva pojmy spravedlnosti, které se rozdělování statků snaží zdůvodnit a legitimovat ze zcela odlišného zorného úhlu.

Spravedlnost podle výkonu

Spravedlnost podle výkonu aneb „Výkon se musí zase vyplatit“? Především občanská část FDP (Svobodná demokratická strana) a CDU/CSU pravidelně hájí názor, že výkon – nebo zásluha – legitimuje lepší postavení při rozdělování statků. Spravedlnost podle výkonu předpokládá, že *spravedlnost rozdělování* lze měřit výkonem jedince.

Za příklad zde může posloužit hranice výpočtu příspěvku v nemocenském pojištění. Od určitého ročního příjmu si člověk v tomto pojetí může zvolit soukromou zdravotní pojišťovnu (a tudíž zpravidla i lepší péči v případě nemoci). Velká část politické levice bude k takovým argumentům přistupovat skepticky a až odmítavě.

Spravedlnost podle výkonu však představuje argumentační vzorec i pro levice: „Silná bedra toho musejí také víc unést“, tak zní značně rozšířený názor, který souvisí se spravedlností podle výkonu. Kdo má víc, musí také víc přispívat na obecní blaho. V sociálním pojištění (pojištění nezaměstnaných, důchodců) se s tím ostatně spojuje i garance zachování sociálního statusu. Kdo si předem hodně zaplatil, dostane víc i v případě potřeby.

Podobný argument lze s kritickým přístupem vztáhnout i na systém platů v podnicích. Napomohl předseda představenstva úspěchu obchodu skutečně o tolik víc než dělnice u pásu? Vykonal burzovní analytik skutečně víc než zdravotní sestra?

Spravedlnost podle výkonu si osobují různé politické tábory. Jako politický argumentační základ nerovného rozdělování se spravedlnost podle výkonu etablovala. Přesto však je i nadále především relativní argumentací, a tudíž otázkou společenského rozložení sil a vyjednávání.

Spravedlnost podle potřeby: Spravedlnost podle potřeby nastoluje otázku, jaké benefity mají různé osoby obdržet podle jejich sociální situace. Někteří lidé potřebují například určitý druh péče. Zdravý člověk si takový výkon nárokovat nemůže, protože tuto specifickou potřebu nemá, anebo není jeho potřeba společensky uznaná. Spravedlností podle potřeby se řídí většina výkonů sociálního transferu podle sociálního zákona. V našem společenském systému se jako legitimační základ vyskytuje i spravedlnost podle potřeby.

Obě argumentace mají politický vliv na společenskou diskuzi.

2.2.5. Exkurs: Rovnost a spravedlnost jako sociálnědemokratické pojmy

Posun důrazu v diskuzi o spravedlnosti

Vedle těchto filozofických přístupů k pojmu spravedlnosti je ovšem zajímavý i vývoj klíčových politických pojmů v rámci sociální demokracie v dějinách Spolkové republiky Německo. Lze z něj vypožorovat posun důrazů v politické diskuzi o spravedlnosti, která se sice rozproudila nezávisle na teoretické diskuzi, ale byla jí později ovlivněna.

Zde se objeví pojmy, jak je používá sociální demokracie, a to proto, že v rámci stranické reality spolkové republiky lze zvláště sociální demokracii pokládat za stranu sociální spravedlnosti.

V užívání pojmů lze vypožorovat vývoj, který – vzhledem k fázím sociálnědemokratické vlády – obsahuje změnu v záměru, jak se dá politika spravedlnosti prosazovat, příp. utvářet státními prostředky. Pojem rovnosti postupně nahradila rovnost příležitostí a později i spravedlnost příležitostí.

Rovnost

Především do roku 1959, kdy se německá sociální demokracie stranickým sjezdem v Bad Godesbergu otevřela novým voličským vrstvám, byl pojem rovnosti ještě nedílnou součástí společenských nároků levicové politiky a vztahoval se na všechny oblasti života. V centru zájmu současně stála společenská oblast práce. Rovnost se spojovala především s překonáním nesvobody a vykořisťování ve výrobních vztazích. Od zákona o spoluúčasti v hornických podnicích (Montanmitbestimmung) až po stávkovou vlnu v 50. letech 20. století šlo o to vybojovat více rovnosti, tedy spoluúčasti na rozhodování o pracovních a životních podmínkách. Výsledky byly rozporuplné, protože spoluúčast na rozhodování na pracovišti a na úrovni celého podniku se sice dosáhlo částečného úspěchu, ale současně se trvale nenaplnil požadavek rovnosti v pracovním životě.

Rovnost příležitostí

Za vlády Willyho Brandta a v době sociálně-liberální koalice v 70. letech 20. století se vytvořil pojem „rovnost příležitostí“, který dodnes silně působí (nejen v sociální demokracii) a který je zvláště příznačný pro progresivní politiku Brandtova období. Nově vytvořený pojem v zásadě přistoupil na existenci nerovnosti ve společnosti a zaměřil se na oblast vzdělávací politiky. Budování vzdělávacích institucí a státního sektoru poskytlo pádné argumenty, jak přesvědčit nové voličské vrstvy a pojmout nerovnost nejen s ohledem na hmotné rozdělování, nýbrž i s vzhledem na rozdělování vzdělávacích příležitostí ve společnosti. Že se přitom nerovné rozdělování materiálních prostředků s nerovným rozdělováním vzdělávacích možností doplňují, bylo v sociální demokracii jistě známé. Liberálové naproti tomu nekladli důraz ani tak na protínání pojmů rovnost a rovnost příležitostí jako spíše na nahrazení rovnosti rovností

příležitostí. Potud se rovnost příležitostí dala na liberální postoje navázat. Jen tak nakonec mohla sociálně-liberální politika existovat.

Nový pokus byl znamením nové politické konstelace a nového směřování politiky. Pojem rovnost příležitostí byl pojmem příznačným. Zavedl se v době, kdy se v důsledku příznivého vnímání sociálního státu stabilizovala hospodářská situace.

Ve třetí fázi sociálnědemokratické vlády za kancléře Gerharda Schrödera, která připadla na přelom milénia, se pojem rovnost příležitostí doplnil pojem spravedlnost příležitostí. Spravedlnost příležitostí se výrazněji zaměřuje na stránku rozdělování. Pojem ozřejmuje, že příležitosti ve společnosti jsou vázány na rozdělování hmotných i nehmotných prostředků. A že tyto prostředky jsou – což byl zásadní argument této fáze vlády – ekonomicky omezené.

Proto by se měly omezené příležitosti rozdělovat spravedlivě. Schröderova politika si přitom vypůjčila něco z politické představy spravedlnosti podle výkonu: heslo „podporovat a požadovat“ v sobě zahrnuje zajišťování příležitostí a přidělování hmotných prostředků, stejně tak jako očekávaný protívýkon.

Definice spravedlnosti příležitostí levici v politické diskuzi rozděluje. Kriticky se diskutovaly a diskutují především tyto otázky:

- Skutečně existují – a pokud ano, do jaké míry – údajné objektivní meze prostředků? Nebo jde o politická rozhodnutí, která by se také mohla nastavit jinak (např. v oblasti státních financí a systémů sociálního pojištění)?
- Můžeme společenské rozdělování nákladů a úlev ve zvolené podobě označit za spravedlivé (např. úlevy podnikatelům na jedné a zásahy do sociální sítě na druhé straně)?

*Spravedlnost
příležitostí*

*Definice spravedlnosti
příležitostí rozděluje
politickou levici*

Nezávisle na tom, jak tyto otázky zodpovíme, je zřejmé, že pojem spravedlnosti je teoreticky i politicky sporný.

Výzvy pro sociální demokracii vyplývající z diskuze o spravedlnosti:

- Spravedlnost je zásadní hodnota, pokud jde o rozdělování hmotných a nehmotných statků. Sociální demokracie se ovšem nemůže odvolat na jednotný pojem spravedlnosti. Pojem spravedlnosti je jako princip legitimacy sice sociálně účinný, ale je teoreticky sporný.
- Je zřejmé, že odlišné sociální oblasti vyžadují jiný přístup ke spravedlnosti.
- Samotnou rovnost jako rovné rozdělování statků není třeba zdůvodňovat. Odchytky je nutno definovat a vyjednávat z hlediska spravedlnosti.
- Skutečně působící svoboda je bez rovnosti nemyslitelná.

Spravedlnost v Hamburském programu SPD

„Spravedlnost tkví ve stejné důstojnosti každého člověka. Znamená stejnou svobodu a stejné životní příležitosti, bez ohledu na původ nebo pohlaví. Spravedlností se tedy myslí rovný přístup ke vzdělání, práci, sociální jistotě, kultuře a demokracii, stejně jako rovný přístup ke všem veřejným statkům. Tam, kde nerovné rozdělování příjmů a majetků společnost rozděljuje na ty, kteří disponují druhými, a na ty, jimiž se disponuje, dochází k porušování stejné svobody, a tedy k nespravedlnosti. Spravedlnost proto vyžaduje větší rovnost v rozdělování příjmů, majetku a moci. [...] Výkon je nutno uznávat a respektovat. Vlastnictví zavazuje: lidé s nadprůměrnými příjmy, nebo ti, kteří vlastní více než ostatní, musí také víc přispívat k blahu společnosti.“

(Hamburský program 2007: 15n.)

2.3. Solidarita

Nejméně se diskutuje o pojmu solidarita (nebo ve francouzské revoluci: bratrství). Jistě i proto, že se v tomto případě jedná o pojem související s lidskou sounáležitostí, a proto se dá těžko včlenit do teoretické konstrukce.

S odkazem na různé autory⁷ bychom solidaritu mohli zhruba definovat jako

- pocit sounáležitosti a vzájemné zodpovědnosti,
- který vychází ze společného zájmového založení;
- projevuje se, případně i proti vlastnímu krátkodobému užítku, chováním prospěšným společenství
- a překračuje formální nároky reciproční spravedlnosti.

Solidarita je otázkou společné sociální identity, jež vyrůstá z podobného způsobu života a společných hodnot.

Jak ovšem do jisté míry právem poukazuje americký sociolog a filozof Michael Walzer, může být solidarita i nebezpečná, „je-li pouhým pocitem, emocionální náhražkou spolupráce, místo aby odrážela skutečnou, žitou, každodenní spolupráci“ (Walzer 1997: 32).

Tato každodenní spolupráce se vztahuje na společenské instituce a struktury, v nichž se může solidarita rozvíjet a přispívá sociální jistotě.

Sama o sobě může solidarita nabýt i zcela exkluzivní a diskriminační podoby – za příklad tu může posloužit duch pravicově extremistických skupin. Pro demokratickou společnost, která se rozvíjí z otevřené a pluralitní občanské společnosti, představuje tato falešná solidarita skryté a ještě stále podceňované nebezpečí. Přitom pokud se soudržnost nějakého společenství opírá o diskriminaci druhých, je to už za hranicích únosnosti.

O solidaritě bychom v demokratické společnosti proto neměli diskutovat, aniž by se naplňovala svoboda a rovnost.

Jakkoli těžko je tento pojem uchopitelný, přesto měl v sociálních dějinách silný vliv na vývoj společnosti a ustavení principů jejího fungování. Velká sociální pojištění (pojištění pro případ nezaměstnanosti, nemocenské, starobní a úrazové pojištění) jsou

⁷ Například Honříčková aj. 1994; Carigiet 2003.

Definice solidarity

*Souvinnost mezi
solidaritou a sociální
identitou*

*Solidarita jako
pojem každodenní
spolupráce?*

*Solidarita si žádá
rovnost a svobodu*

například institucemi solidarity pracujících. V 90. letech 19. století, resp. ve 20. letech 20. století se v Německu zaváděla především v důsledku velkého tlaku dělnic a dělníků, socialistek a socialistů / sociálních demokratek a sociálních demokratů – a to dokonce i za konzervativní Bismarckovy vlády.

Za projev solidarity lze označit i družstevnictví, v němž členové a členky na základě společných zájmů vytvářejí společenství, která do značné míry ruší běžnou tržní konkurenci.

Můžeme mluvit i o tom, že předpokladem účinné solidarity je kompromis zájmů. To poukazuje na skutečnost, že solidarita nastává jen tehdy, když politická argumentace zohlední různé, ale především společné zájmy.

Výzvy, které pro sociální demokracii vyplývají z diskuze o solidaritě:

- Solidaritu jako sociální pouto uvnitř společnosti mohou společenské instituce podporovat, ale ne vytvářet.
- Sociální demokracie musí zkoumat, jaký vliv mají instituce státu a občanské společnosti na solidární soudržnost.

- O solidaritě by se mělo diskutovat vždy v souvislosti s uplatňováním svobody a rovnosti.

Solidarita v Hamburském programu SPD

„Solidarita znamená vzájemnou soudržnost, sounáležitost a pomoc. Je to ochota lidí vzájemně za sebe ručit a pomáhat si. Uplatňuje se mezi silnými a slabými, mezi generacemi, mezi národy. Solidarita vytváří moc ke změně – to je zkušenost dělnického hnutí. Solidarita představuje mocnou sílu, která naši společnost drží pohromadě – ve spontánní a individuální ochotě být si ku pomoci, se společnými pravidly a organizacemi, v sociálním státě jako politicky zajištěná a organizovaná solidarita.“

(Hamburský program 2007: 16)

„Jedním ze základních způsobů vytváření rovnosti v důstojnosti, svobodě a právech je přirozená lidská solidarita a z ní se vyvinuvší demokratická občanská sounáležitost s těmi skupinami, jež jsou tak či onak sociálně hendikepovány svými životními podmínkami a jsou proto ohroženy sociálním poklesem, chudobou, případně i sociálním vyloučením. [...] Předpokladem plného uplatnění principu solidarity však bude i spoluodpovědnost a vstřícná aktivita příslušníků těchto skupin a menšin i jejich rodin.“

Dlouhodobý (základní) program ČSSD (2003)

2.4. Co vlastně říkají druzí?

Martin Timpe, Patrik Eichler

Sociálnědemokratické pojetí základních hodnot není v politické praxi ojedinělé. Základní hodnoty formulovaly i jiné strany – a to buď v základních programech, nebo podobných politických dokumentech. Na tyto pohledy se nyní velmi stručně zaměříme. Přitom si vůbec nečiníme nárok na úplnost a tyto programy spíše stručně nahlédneme, abychom se neztratili ve významových podrobnostech.

Do českého prostředí jsou tyto přístupy bez problémů přenositelné v těch případech, kdy české politické strany patří k hlavním evropským politickým proudům. Tak na místo CDU nebo CSU snadno můžeme hovořit o KDU-ČSL nebo TOP09. Své jasné protějšky mají v německém i evropském prostředí zelení i komunisté.

Problémy přijdou tam, kde budeme hledat místo v hlavních evropských politických rodinách pro strany typu ANO a pro ODS. První se formálně hlásí k evropským liberálům (její poslanci v Evropském parlamentu jsou členy liberální skupiny ALDE). V českém politickém provozu se ale ANO snaží tvářit tak, jako kdyby výrazný program nemělo. A její předseda ve veřejném prostoru formuluje hodnoty konzervativní – o potřebné se má starat rodina.

V případě ODS můžeme hledat programové protějšky jak v FDP, zanedbávající motivy spravedlnosti a společenské solidarity, tak u CSU s jejími motivy národními. Ne náhodou se v německém tisku o ODS psalo jako o straně „národně-liberální“.

Pokud jde o politické programy, stojí pro naši potřebu za zmínku zejména programový dokument KSČM *Socialismus pro 21. století*.

*Spevným zřetelem
k božskému
stvoření: CDU*

Základními hodnotami CDU jsou svoboda, spravedlnost a solidarita. Tyto tři základní hodnoty formuluje ve svém novém základním programu, který strana přijala na sjezdu v Hannoveru v prosinci 2007. Ačkoli se tyto hodnoty na první pohled shodují s hodnotami, které formulovala SPD v Hamburském programu, lze při bližším pohledu najít podstatné rozdíly. U CDU je nápadný důraz na křesťanské pojetí člověka jako božského stvoření. Pro CDU je stěžejním bodem křesťanské náboženství, které v sociálnědemokratickém výkladu základních hodnot představuje pouze jeden z jejich několika zdrojů. (U bavorské zemské strany CSU je ostatně tato základní orientace ještě výraznější a obohacená pravicově konzervativním důrazem na národ a patriotismus.)

Dále je patrné, že CDU používá poněkud odlišný pojem svobody než SPD. Svoboda u CDU je především výrazně podrobněji formulovaná než obě zbylé základní hodnoty. Stejně jako i celý proces vzniku tohoto zásadního programu probíhal pod heslem: „Nová spravedlnost na základě větší svobody“. Obojí by mohlo poukazovat na upřednostnění základní hodnoty svobody, zatímco SPD trvá na rovnosti základních hodnot. V programu CDU se navíc ochranná čili negativní občanská práva zdůrazňují silněji.

➤ Tři základní hodnoty FDP: Svoboda, svoboda, svoboda

FDP nemá žádný základní program. Podíváme-li se však na podobně zásadní dokumenty jako například na „Wiesbadenské zásady“, přijaté na spolkovém sjezdu strany v roce 1997, zjistíme velmi jednostrannou orientaci na základní hodnotu svobody. Mohli bychom se domnívat, že u strany, která své kořeny spatřuje v politickém liberalismu, je to pochopitelné. Ale velmi zkratkovitě, bylo by třeba namítnout. Protože kupříkladu není jisté nikterak urážlivé tvrdit o jednom z praotců politického liberalismu Johnu Lockeovi, že v jeho představách společnosti hrály ústřední roli i aspekty spravedlnosti. Naproti tomu FDP se snaží vztahovat každou stránku své základní orientace na pojem svobody. Formulace typu „svoboda znamená pokrok“ nebo „svoboda znamená hodnotu pro budoucnost“ ukazují, jak uměle se svobodní demokraté snaží vztahovat k základní hodnotě, jež je beze sporu důležitá. Je ovšem také jasné, že společnost, která jednostranně preferuje svobodu a přitom zanedbává spravedlnost a solidární pospolitost, se velmi rychle dostane do problémů, které bytostně ohrožují společenskou soudržnost.

➤ V pestré kytici se najde něco pro každého:

Bündnis 90/Die Grünen

Zelení kladou hlavní důraz na sebeurčení člověka. Jejich pojem spravedlnosti je tak pestrý, že je takřka neuchopitelný. Vedle spravedlivého rozdělování u nich najdeme i spravedlivé vlastnictví, generační spravedlnost, spravedlnost pohlaví a mezinárodní spravedlnost. Žádný z těchto požadavků jistě není sám o sobě špatný. Stavět všechny tyto podněty rovnocenně vedle sebe bez jakékoli priority ovšem zároveň není způsob, jak laskavému čtenáři nebo kritické čtenářce jasně vysvětlit, co se rozumí pod pojmem spravedlnost.

Jak se na ekologickou stranu sluší, doplňuje základní hodnoty požadavek udržitelnosti ve všech oblastech politiky. Klást – jistě důležitý – průsečný úkol udržitelnosti rovnocenně po bok základním hodnotám svobody, spravedlnosti a solidarity, ovšem vskutku nepůsobí přesvědčivě.

*Svoboda, svoboda,
svoboda*

*V pestré kytici si
každý něco najde*

► Všechno je ještě v pohybu: strana Die Linke

Strana Die Linke, která vznikla sloučením východoněmecké Die Linke. PDS a západoněmecké WASG, dosud základní program nepřijala. V programových liniích, na jejichž základě se obě strany spojily, nalezneme několik zběžných výkladů základních hodnot. Strana se hlásí k základním hodnotovým směrům demokracie, svobody, rovnosti, spravedlnosti, internacionalismu a solidarity. Z historického hlediska je uklidňující, že se zřetelně hlásí k individuální svobodě, bez níž rovnost končí u zbavování svéprávnosti a poručnictví. Stejně zřetelný – a tady by zastánci sociální demokracie jistě neodporovali, byť by použili jiné formulace – je výrok, že svoboda bez rovnosti je svobodou pouze pro bohaté. Právě tento vztah svobody a rovnosti a jeho definice bude tím, co bude v dalším programovém rozvoji strany Die Linke třeba pozorně sledovat.

2.5. Základní hodnoty v praxi

Když jsme probrali základní hodnoty v teoretické rovině, podívejme se nyní na praxi. Jakou roli hrají základní hodnoty pro sociální demokracii v každodenní politické diskusi? Soubor příkladů z nejrůznějších oblastí má nabídnout myšlenky a povzbudit k přemýšlení.

2.5.1. Vzdělávací politika

Integrovaný přístup ke vzdělávací soustavě: spravedlnost začíná od nejnižších stupňů

Heda Čepelová

Každá vzdělávací soustava má ze své podstaty mezi jinými i selektivní efekt – někteří ji opouštějí rychleji a s nižší kvalifikací (aby se do ní řada z nich třeba později vrátila), jiní se koncentrovaně propracují až do jejich nejvyšších úrovní. Přesto nemá být selekce tím hlavním, co školství dělá – jeho posláním je přece vzdělávat. Odborná i politická reprezentace čelí složitému procesu, ve kterém hraje na každé úrovni významnou roli startovní pozice. Ta se značně podílí na tom, kolik energie a pozornosti musí mladý člověk věnovat tomu, aby ve vzdělávacím systému uspěl. Genericky je touto vstupní rovinou předškolní vzdělávání.

➤ Spravedlivému vzdělání má škola vytvořit prostor a čas

Význam (veřejné) předškolní výchovy je ve stále větší míře rozeznáván v řadě evropských zemí. V Evropě se předškolního vzdělávání účastní dvě třetiny tříletých a čtyři pětiny čtyřletých dětí. Tento podíl se navíc stále zvyšuje. Nejde však jen o stále rostoucí počet dětí umístěných v příslušných zařízeních. Ze sociálnědemokratického pohledu mezi hlavní úkoly předškolního vzdělávání patří, aby co nejlépe vyrovnávalo rozdíly mezi dětmi pocházejícími z různých sociálních a ekonomických poměrů předtím, než vstoupí do základního vzdělávacího proudu. Klíčové tedy je, aby předškolní vzdělávání bylo dostupné pokud možno všem dětem.

Dostupností se pak má na mysli nejen aspekt regionální a finanční, jakkoliv jsou tyto parametry určující pro infrastrukturu předškolního vzdělávání. Cílem je zajistit také otevřenost dětem s různým zázemím a podmínky pro jejich výchovu. Instrukce předškolního vzdělávání mají vytvářet bezpečné, otevřené a kultivující prostředí. To mimo

jiné znamená, že si musejí zachovat vlastní autoritu, opřenu o pedagogickou kvalifikaci, a nestát se komerčními centry servisních služeb.

S dostupností se často pojí (v podstatě liberální) argument, který má na paměti především pečující rodiče – jinými slovy, nežřídka politika rozšiřování školek vychází vstřícně z požadavků na zvýšení zaměstnanosti rodičů (častěji žen, než mužů). Umožnit rodičům pracovat je důležité nejen z hlediska potřebných finančních prostředků pro užití rodiny, ale i pro důstojný život obecně. Sociálnědemokratickým cílem podpory systému předškolní výchovy ale nemůže být jen bezpečné hlídání a zábava pro děti po dobu, kdy jejich rodiče tráví čas v práci.

➤ Český kontext: rozdělit co nejdřív, jak to jenom lze

Vzdělávací systém v České republice patří mezi ty, které tradičně vykazují vysokou míru závislosti na sociálním a ekonomickém zázemí dítěte/žáka/studenta. Selektuje se v českém školském prostředí hluboce zakořeněná, přestála zásadní změnu legislativy a decentralizaci řízení regionálního školství v porevolučních letech. Jejím hlavním rysem tak dnes je, že spíše probíhá mezi institucemi než uvnitř tříd – existují tak vedle sebe spíše velmi dobré a špatné školy, než velmi špatní a velmi dobří žáci v jedné lavici. Diverzifikace institucí, udržovaná jak strukturou žáků, tak působením pedagogického sboru, často vytváří nespravedlivé podmínky – zejména tam, kde regionální charakter neumožňuje volbu mezi různými institucemi stejného typu (například základními školami).

Pokud má sociálnědemokratická politika tento trend změnit, musí cílit na mechanismy, kterými k selekci dochází. Předškolní výchova je v tomto směru velmi efektivním nástrojem, který má do budoucna nezaslouženému znevýhodňování/zvýhodňování bránit. Řada rozdílů ve schopnostech a dovednostech dětí se totiž rodí především v předškolním věku, a proto je relativně snadné je vyrovnávat a vysvětlovat – mnohem snadnější, než ve vyšším věku, kdy navíc tyto schopnosti a dovednosti škola spíše testuje a hodnotí. Je dobré mít na paměti, že Česká republika oproti vyspělým evropským zemím zaostává v míře účasti malých dětí na vzdělávání o více než 22 %.

➤ Široká profesionální síť škol(ek) je základ

Námítky, že posilování školské infrastruktury do budoucna povede k její neudržitelnosti v důsledku poklesu populace, je možné vyvrátit mimo jiné její vysokou rentabilitou. Jednou z výhod včasných investic do dětí v předškolním vzdělávání je, že vychází zpravidla nejlevněji ze všech stupňů vzdělávací soustavy, takže intervence má charakter nízkých nákladů a velkých efektů. Kromě řady preventivních benefitů

(například v oblasti zdraví a kriminality) je pak významnou přidanou hodnotou účelnější nakládání s prostředky na vyšších stupních vzdělávací soustavy. Integrovaný přístup ke vzdělávací politice by navíc usnadňoval verzatilní využití existujících vzdělávacích institucí v době, kdy v příslušných populačních ročnících nenachází dostatečný počet uchazečů – kvalifikované a otevřené místo, které dobře vzdělává, má velký potenciál si přechodně jiné využití najít.

Odborné studie tvrdí, že dítě, které si v předškolním věku osvojí návyky související se školní docházkou, vykazuje posléze ve škole a vzdělávacím procesu vůbec lepší adaptabilitu a dosahuje lepších výkonů. Tím podstatnější se to stává v době, kdy vzdělání – ať už generalistické úvodní, nebo následné profesní – tvoří stále méně oddělitelnou součást od pracovního místa a schopnosti si jej udržet. Podpora dostupného a kvalitního předškolního vzdělávání pro všechny děti je tak základem sociálnědemokratického programu v oblasti vzdělávání.

2.5.3. Politika pracovního trhu

Navždy v nejistotě? Nový svět práce a sociálnědemokratické hodnoty

Matthias Nels

Dlouhá desetiletí po 2. světové válce se zdálo, že se v Německu do značné míry dosáhlo kompromisu mezi kapitálem a prací. V nesmírně dlouhém období hospodářského růstu po roce 1949 se honorovaná práce stala standardem. Práce zároveň zakládala právo na účast v tzv. „sociálním vlastnictví“, tj. v garantovaných důchodových nárocích, ochraně před výpovědí a bezpečnosti práce, právu na spolurozhodování i závazných pravidlech pro odměňování.

Taková – sociálním státem zajištěná – práce za mzdu, takzvaný běžný pracovní poměr, přinesla vedle hmotné jistoty i minimální míru uznání. Tato fáze, jež se ze zpětného pohledu jeví přímo harmonicky, se přirozeně neobešla bez konfliktů. Kompromisu se opakovaně dosahovalo tvrdými boji a nerovnost rozdělování společenského bohatství se v nejlepším případě zmírňovala jen postupně. Široké vrstvy společnosti však měly vcelku jistotu, že s podporou vlastní výdělečné činnosti si mohou pomalu, ale soustavně zlepšovat životní standard.

Od 80. let 20. století však běžný pracovní poměr čím dál více ztrácí na přitažlivosti. Většina pracujících sice i nadále působí v zaměstnaneckém poměru, ale výrazně jich ubývá. K růstu dochází výhradně jinde: v oblasti práce na částečný úvazek, ve smluvní práci, termínované nebo drobnější činnosti.⁸ Stejně jako trvalý pracovní poměr a práce na plný úvazek se pod tlak dostává i „sociální vlastnictví“. Částečná privatizace starobní péče, rozvolnění ochrany před výpovědí a slábnoucí závazná pravidla pro odměňování zejména ve východním Německu představují jen nejzjevnější stránky tohoto procesu.

Tento vývoj lze ozřejmit několika důvody. Rostoucí význam práce ve službách a informacích například vyžaduje jinou, pružnější organizaci práce než dosavadní výrobní způsob. K podmínkám soutěže, která probíhá už nejen mezi podniky, nýbrž i v podnicích mezi týmy či odděleními, se „sociální vlastnictví“ rychle mění v jakousi „zásobárnu flexibilizace“.

Podniky, kterým se daří uvolnit nebo zrušit práva na ochranu, získávají v soutěži – jakkoli krátkodobou – výhodou.

Většinu lidí takový vývoj zneklidňuje. Ve studii, provedené v roce 2007 nadací Friedrich-Ebert-Stiftung, udalo 63% dotázaných, že se společenských změn obávají (Neugebauer 2007). Tento stav, kdy se v širokých částech společnosti šíří obecná nejistota vyvolaná změnami v hospodářství a světě práce, popsal francouzský sociolog Pierre Bourdieu pojmem „prekarita“. Nejde přitom jen o klesající platy či termínované pracovní smlouvy. Stejně důležité je, jak lidé nejistotu zažívají a reflektují. Pokud vezmeme toto v úvahu, ukazuje se, že prekarita se nevyskytuje jen tam, kde se lidé ocitají v nejisté pracovní situaci. Prekarita výrazně ovlivňuje samotné pracující. Mnoho lidí s trvalým pracovním poměrem vnímá například smluvní pracovníky a pracovníce ve vlastním závodě jako zdroj masivní nejistoty. S obávanou alternativou před očima jsou ochotni k platovým a pracovním ústupkům, na něž by jinak nepřistoupili. Mezi lidmi s běžnou pracovní smlouvou a lidmi zcela odříznutými od výdělečné práce se lidé s nejistým zaměstnáním nacházejí sami v nestabilní situaci. Bojí se propadu a sní o tom, že se vypracují mezi běžné zaměstnance. Reálnou perspektivou mnohdy bývá jen vyrovnat se s trvalou nejistotou.

Jaký vliv má tento vývoj na sociálnědemokratický projekt? Význam běžné práce pro sociální demokracii v minulosti je nedocenitelný. V kontextu sociálního státu představovala dlouho jeden z hlavních faktorů utváření tří základních hodnot. Pro mnohé (ne pro všechny) vytvářela jistotu, a tudíž nezbytný předpoklad platnosti pozitivních občanských práv. Co se (z hlediska hodnoty spravedlnosti) relevantně přerozdělilo, se značně organizovalo prostřednictvím výdělečného systému. Sociální vlastnictví se koneckonců soustředilo na solidární zmírnění životních rizik. Sociální jistota, vytvářená prostřednictvím běžné práce, podporovala identifikaci velké části obyvatel se třemi základními sociálnědemokratickými hodnotami. Proto se zejména SPD ve svých základních programech velmi silně zaměřovala na běžný pracovní poměr a zejména na plnou zaměstnanost. Snaha vytvořit možnosti běžného pracovního poměru pro všechny výdělečně činné se odrážela v samotném sebepojetí strany, která se pokládala za politického nositele sociální demokracie.

Tato pevná spjatost se však s běžným pracovním poměrem rozvolňuje. Reformy na trhu práce a v sociální politice posledního desetiletí, jako je normalizace smluvní práce a reforma pojištění nezaměstnaných, uskutečňované ve (spolu)zodpovědnosti SPD, byly rovněž pokusem odpovědět na radikální změnu společnosti práce stejně radikální změnou kursu. Veřejnost i nadále výrazně souhlasí se sociálnědemokratickými hodnotami. Ale už je samozřejmě nespojuje s jedním politickým nositelem. Podstatným důvodem toho je dosud nevyřešený politický úkol nově nastolit sociální jistotu ve znamení flexibilizace. Co to znamená pro nový ideál sociální demokracie vzhledem k základním hodnotám, o něž se opírá?

► Svoboda

Nový svět práce nabízí zcela nové možnosti svobody. Malá, nicméně nezanedbatelná skupina pracujících může „na volné noze“ či jako tzv. „sebemanažeři“ ze své projektově utvářené, nezávislé práce těžit tvůrčí svobodu. Na trhu navíc může za svou flexibilitu požadovat dobré platové ocenění. S dostatečnými rezervami může krátkodobé nezaměstnanosti využít jako příležitosti k dalšímu vzdělávání. Pro většinu lidí s nejistým zaměsnáním bez hmotných rezerv znamená tatáž situace hlubokou krizi, která značně okleštuje pozitivní i negativní občanská práva.

Pro sociální demokracii je důležité vytvořit pozitivní, realistický a sociální příslib svobody. K tomu patří nové kolektivní nástroje zabezpečení. Každý svobodný potenciál flexibilizace se pro převážnou část výdělečně činných dá realizovat, pouze pokud při zdolávání nevyhnutelných rizik a krizí nezůstane odkázána jen sama na sebe.

► Spravedlnost

Co je spravedlivé, kdo si smí legitimně co nárokovat, rozhodně spoluurčovala a spoluurčuje výdělečná práce. Ochota k výkonu, dokládaná prací, dlouho zakládala nárok na podílnictví. Už tehdy šlo o představu spravedlnosti, která vytvářela ostré hranice, např. mezi pohlavími a obsahovala tendence individualizované zodpovědnosti.

Tyto normy se ukazují jako velmi stabilní. V nové výdělečné společnosti se však stávají skutečným zdrojem nerovnosti, protože nadále působí premisa výkonu, ale možnosti přístupu k výdělečné práci se stále komplikují. Dostat se jednou nebo dokonce opakovaně z výdělečného systému představuje dnes v oblasti prekarity běžnou zkušenost. Což ovšem ještě zdaleka neznamena, že by taková zkušenost byla i legitimní. I mnoho lidí v nejisté pracovní situaci má nárok prací doložit vlastní ochotu k výkonu. V případě, že se to nepodaří, je nasnadě závěr, že se člověk prostě musí snažit ještě víc. Tato individualizace zakrývá vnímání rostoucího nerovného rozdělování ve společnosti. Takové pojetí spravedlnosti tak může vést přímo k pojmovému protipólu rovnosti.

Na sociálnědemokratickém projektu je nutno přímo vyžadovat, aby nastolil kladný vztah mezi spravedlností a rovností. Politicky to znamená připustit růst individuálního tlaku jen potud, pokud má každý jedinec možnost skutečných tvůrčích možností. Jen na tomto základě má smysl požadovat více osobní zodpovědnosti.

► Solidarita

Změna struktury kolektivních systémů zabezpečení, jež byly institucionálním výrazem solidarity ve starém výdělečném systému, lze chápat jako prvek obecné krize solidárního jednání. V současné situaci dnes ústřední linií společenského střetu mezi tím, co je „nahore“ a co „dole“, překrývá dělení mezi tím, co je „uvnitř“ a co „vně“. Ani jedno z těchto dělení se nevyklučuje.

Vnitropodniková soutěž spojená s pocitem, že mě může kdykoli nahradit někdo povolnější, pochopitelně vytváří špatný základ pro solidární chování. Ti, co jsou „uvnitř“, berou ty „venku“ stále víc jako hrozbu. A obráceně dosud neporušené prvky kolektivní jistoty u lidí v nejisté pracovní situaci a u lidí nevýdělečných mnohdy vzbuzují pocit, že jde vlastně o bariéry, které je mají i nadále udržet „vně“. Že nejde o pocit bezdůvodný, se více než zřetelně projevuje v současné krizi. Po propadech zakázek v rozsáhlých částech průmyslu v zimě roku 2008 museli takřka den ze dne opustit práci smluvní pracovníci a pracovnice. Zaměstnanci, zaměstnankyně ani odbory skoro neprotestovali, protože tato propouštění přece upevnila pracovní místa stálých zaměstnanců, a tedy i většiny odborářů.

Ze současného vývoje proto vyvstává otázka, jak si v takovém světě práce lze ještě představit solidaritu. I z vyššího hlediska nově představitelné solidarity se účinné nástroje sociální jistoty stávají důležitým úhelníkem budoucí sociální demokracie. Ta musí nejprve sociálnímu vlastnictví vrátit věrohodnost. Dále je třeba řešit dnes typický přerušovaný průběh zaměstnanosti a minimalizovat tak rozpor mezi tím, co je „uvnitř“ a co „vně“.

V nové výdělečné společnosti se základní sociálnědemokratické hodnoty už částečně tak samozřejmě nepojí s prací jako dřív, takže naléhavost nové debaty o obsahu těchto třech pojmů začíná být zjevná.

Stanovit přesně obsah svobody, spravedlnosti a solidarity v nové společnosti práce by se mělo stát hlavním cílem politických představitelů sociálnědemokratické myšlenky. Nic totiž nenasvědčuje tomu, že by výdělečná práce měla v budoucnu ztratit svou hodnotu na společenské účasti a uznání. Tvář sociální demokracie bude i nadále formována tím, jak se bude ve společnosti pracovat. V souvislosti s probíhající hospodářskou krizí to víc než kdy jindy znamená, že v sociální demokracii se i hospodářství a práce musejí utvářet na základě demokratických principů.

2.5.4. Politika vysokých škol

Za veřejný charakter vysokého školství, proti školnému

Miroslav Jašurek

Vysokoškolské vzdělání patří ze sociologického hlediska mezi jeden z atributů, který se pojí s nejvyššími společenskými vrstvami. Tradičně tak u nás bylo chápáno (a do konce 20. století také organizováno) jako záležitost elitní, přičemž „elitnost“ určovalo omezení přístupu k vysokoškolskému vzdělání, a to různými způsoby a na základě různých kritérií (gender, politická příslušnost, numerus clausus). Výrazem demokratizace – tedy i snah o dosahování vyšší míry rovnosti v distribuci tohoto vzácného statku – se na přelomu tisíciletí u nás stal, stejně jako v naprosté většině evropských (ale i amerických a asijských) zemí, proces masifikace vysokého školství. Dnes tak dosahujeme úrovně šancí na dosažení vysokoškolského vzdělání v generaci maturantů, jaká je obvyklá v našich sousedních zemích i dalších státech EU. Přesto je stále pravdou, že vysokou školu nevystuduje zdaleka každý mladý občan či každá mladá občanka České republiky a že mezi determinantami ovlivňujícími přístup k vysokoškolskému vzdělání stále převládá sociální původ a zázemí.

► Jak si nenechat ukrást demokratizaci

Jak popisuje například Nancy Fraserová, s demokratizační tendencí se ovšem snadno pojí trend využívající ideu rozšiřování svobodného a rovného přístupu ke komodifikaci zpřístupňovaného statku. V tomto případě jde o různé formy komodifikace a komercializace vysokého školství. Nejde jen o rozvoj soukromého vysokého školství (to samo o sobě nemusí být systémový problém, pokud má systém vysokého školství převážně veřejný charakter), ale spíše o snahy postavit koncept vzdělání jako služby, kterou lze zakoupit, a studující/ho jako klienta/klientku, platící/ho za svá spotřebitelská rozhodnutí, do centra vysokého školství jako takového.

Argument pro zavedení školného se opírá o neoliberální pojetí spravedlnosti, podle kterého by si za vzácný statek – vysokoškolské vzdělání – měl každý, bez rozdílu věku, pohlaví nebo sociálního původu, zaplatit. Tento argument přitom předpokládá, že vysokoškolské vzdělání se vyplácí zejména z materiálního hlediska a platí rovnice vyšší vzdělání rovná se vyšší příjem. Neoliberální ideologie přitom tvrdí, že je nespravedlivé, aby ti, kteří mají vyšší příjmy, využívali bezplatného statku, a byli tak dále zvýhodňováni oproti těm méně majetným. Aby došlo k optickému vyrovnání movitých studu-

jících s méně movitými, je tato logika doprovázena konceptem „vzdělání na dluh“, který představují půjčky na školné. Zastánci této politiky často argumentovali právě principy svobodné volby a rovnosti, které měl koncept studenta – platícího klienta jako středobod vysokoškolského tržního systému posilovat. Ve Velké Británii se tato představa před třemi lety zhmotnila v heslo „Studující u srdce systému“ („Students at the Heart of the System“) – má se na mysli samozřejmě studující – platící.

Sociálnědemokratický pohled na zpoplatnění vysokoškolského studia v první řadě chápe vzdělání jako emancipační proces, který člověka rozvíjí a kultivuje. Nemůže se tedy ztotožnit s pojetím vzdělání jako služby, již lze zakoupit a následně využívat jako statusový symbol. Přiznání emancipačního potenciálu vzdělání zároveň umožňuje chápat jej jako univerzální právo. „Právo na vzdělání“ je tedy sociálnědemokratickým způsobem, jak prosazovat svobodu a rovnost v této oblasti. Je to zároveň koncept solidární, protože proti mechanismu „zaplat, respektive se zadluž“, který utužuje a rozevívá sociální nůžky v distribuci vzdělanosti ve společnosti, staví podmínky, ze kterých mají přínos všichni.

➤ Český kontext: školné za každou cenu, za všech okolností!

V České republice nabývají tendence k neoliberalizaci vysokého školství již od konce 90. let podobu politických a lobbystických snah o reformu vysokoškolského systému a s ním souvisejícího systému vědy a výzkumu. Nejprve se spojovaly právě se snahou o otevření tehdejšího elitního vysokého školství. První návrhy na zavedení školného, prosazované na konci 90. let poslancem Unie svobody a dosavadním neoliberálním inspirátorem v této oblasti, Petrem Matějů, argumentovaly mimo jiné potřebou odstranit praxi, kdy k nepřijetí na vysokou školu docházelo z kapacitních důvodů i po úspěšném složení přijímacích zkoušek. Jako je tomu i dnes v zemích, kde „elitní“ charakter vysokého školství přetrvává, rozvíjela se kolem přijímacích řízení korupce, protekcionismus a další formy nespravedlnosti.

Navzdory tomu, že vysokoškolské studium nebylo zpoplatněno, proběhla – společně s implementací tzv. „boloňského procesu“, který náš systém vysokoškolského vzdělávání výrazně propojil s evropským a světovým kontextem – jeho relativně rychlá masifikace. Česká republika patří mezi země, které mají dobrou oporu v tradičních, tzv. „kamenných“ vysokoškolských a vědeckých institucích. Vedle nich v posledních 25 letech vyrostly další univerzitní i neuniverzitní vysoké školy, které mají rozmanité zaměření i charakter výuky. Následné snahy o zavedení školného se proto opíraly spíše

o „neudržitelné financování“ vysokoškolského systému a v posledních fázích také naopak o snahu regulovat údajně přebujelou dostupnost vysokoškolského vzdělání.

Zásadní se u nás otázka reformy vysokých škol stala naposledy v roce 2010, kdy se pravicová vláda Petra Nečase zavázala ke zpoplatnění vysokoškolského studia. V roce 2012 v návaznosti na novelizaci vysokoškolské legislativy, připravenou ministrem Josefem Dobešem, vešlo do ulic na 20 000 studujících a akademických pracovních a pracovníků, kterým vyjádřili podporu i osobnosti veřejného života, stejně jako zástupci odborových organizací. Součástí tzv. „reformy“ byl mimo jiné i studentskou reprezentací odmítaný návrh věcného záměru zákona o finanční pomoci studentům, jehož cílem bylo zavedení studentských půjček na školné – mechanismu, který ve Velké Británii nebo USA způsobil nevratné změny ve financování vysokého školství a jeho výrazné vyvázání z veřejné kontroly.

➤ Naším cílem je právo na vzdělání

Argumenty studentského protestního hnutí se různily. Jejich součástí byla reálná obava těch, kteří by se kvůli vysokoškolskému studiu museli zadlužit, nebo si jej nemohli dovolit, skepticismus vůči tomu, zda by přenesení části financování vysokého školství na studující a jejich rodiny nevedlo k dalším škrtům ze strany státu, jako i varující zkušenosti z již zmiňované Velké Británie, USA nebo zemí jako Rakousko a Německo, kde ve stejném čase naopak vlády existující formy školného rušily.

Hlavním poselstvím se však stala snaha o zachování autonomního a veřejného charakteru vysokých škol. Školné v komplexním návrhu reformy organicky zapadlo mezi další nástroje komodifikace a komercializace – jako podřizování správním radám, omezení samosprávných principů či manažerské pojetí řízení vzdělávacích a vědeckých aktivit. Tváří v tvář těmto návrhům se sjednotila akademická obec – studující i vyučující – s nemalou částí široké veřejnosti. Pod sdíleným heslem „za svobodné vysoké školy“ jsou patrné dvě související klíčové myšlenky: akademická půda má občany a vzdělání je jedno z jejich práv.

3. MODELY SPOLEČNOSTI – SROVNÁNÍ

V této kapitole

- probereme vztah tržního kapitalismu a demokracie,
- vyložíme a porovnáme liberální, konzervativní a sociálnědemokratický model společnosti,
- v hrubých obrysech načrtne vývoj a myšlenkové dějiny dělnického hnutí a dotkneme se pojmu demokratického socialismu,
- podíváme se na sociálnědemokratický obraz člověka v porovnání s jinými představami.

22. října 2007 vyšlo číslo časopisu Spiegel s provokativním titulkem na obálce „Když v tom plaveme spolu“:

Spiegel, č. 43/2007, zdroj: www.spiegel-online.de, 22. 10. 2007

Karikatura zachycuje několik předních představitelů SPD, kteří se očividně dostali do úzkých a zachránili se v záchranném člunu – kapitán Gerhard Schröder zůstává na potápějící se lodi, Gregor Gysi a Oskar Lafontaine ukořistili vlastní záchranný člun. Titulek „Když v tom plaveme spolu“ si pohrává se slovem „plout, plavat“ – zde ve významu „nevědět si rady“, čili „nevědět“, kam se má plout. A co hůř: Obraz předkládá dramatické ztroskotání, při němž postižení přímo ztrácejí orientaci.

Co je na titulním obrázku?

*Co výjev neukazuje
– několik komentářů
k interpretaci*

Co si myslíte o tomto titulním listu Spieglu? Co vypovídá o chápání politické strany (v tomto případě SPD)?

Zajímavé je – bez ohledu na individuální hodnocení –, že Spiegel nabízí obratnou metaforu: Naráží na strach a dojem, že politice schází zásadní orientace – a pak je jen otázkou času, kdy ztroskotá. Toto nikterak výjimečné tvrzení je přirozeně stejně jako celý výjev provokativní, protože každý člověk má vlastní „společensko-politický kompas“ a v demokratických politických stranách (lhostejno ve kterých) je nejenom dovolené, nýbrž nezbytné se o směřování přít a posléze demokraticky rozhodovat.

*Spor o směru je
nezbytný*

O „zániku“ nebo ztroskotání SPD navíc jistě nemůže být řeči. Politický zlom, ke kterému došlo změnou ve vedení strany a po prohraných sněmovních volbách, není ničím nezvyklým, nelze ho interpretovat jako ztroskotání.

Demokratickému způsobu rozhodování ve straně odporuje i „subordinace“. V případě nutnosti je nezbytné se pohádat o další směřování a porovnat cestu s vlastním „společensko-politickým kompasem“. Titulek nám naproti tomu předkládá autoritativní pojetí politiky, která nemůže dostát demokratickému nároku.

Společensko-politický kompas

Právě „společensko-politický kompas“ na obrázku nevidíme – je ale předpokladem toho, abychom mohli určit politický kurs. Zůstaňme tedy na chvíli u „navigace“. „Společensko-politický kompas“ předpokládá, že máme představu o politických prouděch, s jejichž pomocí můžeme popsat vlastní pozici a „navigovat“.

*Otázka směrů
a navigace*

K tomuto „navigování“ dochází – obrazně řečeno – nezřídka na vzedmuté hladině každodenních politických rozhodnutí. I když nejde o zásadní rozhodnutí, do procesu rozhodování přesto vstupují vlastní základní názory.

Výhodou (a současně nevýhodou) je, že každý z nás má svůj vlastní kompas. Není však možné jednoduše dát všechny kompasy dohromady. Lze pouze společně vybrat jeden ze směrů. Jak se to následně projeví ve vlastní „navigaci“, zůstává na každém z nás. V demokratických stranách a organizacích je podstatou vyjednávání.

*Čeho je potřeba
k navigaci?*

K takové navigaci je potřeba dvou zásadních předpokladů. Člověk musí znát vlastní stanovisko – v přeneseném smyslu tedy musí analyzovat, v jaké situaci se nachází on sám i celá společnost.

Druhým předpokladem je, že se shodneme na „politickém kursu“, který chceme sledovat.

Obojí – východisko i cíl (nebo jinými slovy: skutečnost a nárok) – pokrývají konkurenční společensko-politické představy. Liberální, konzervativní, socialistická i sociálnědemokratická argumentace se každá po svém snaží definovat východisko i cíl tak, že je možné jejich směrem „navigovat“.

Mluví-li se pak o sociální demokracii jako o modelu společnosti, jako o možném systému souřadnic, o společenském směru, musíme si ji prohlédnout v kontextu jiných modelů společnosti.

3.1. Tržní kapitalismus a demokracie

*Nejprve dva pojmy:
tržní kapitalismus
a demokracie*

Než si přehledně ukážeme různé směry, potřebujeme si ještě vyjasnit dva pojmy, které zásadně formují naše dnešní pojetí společnosti: tržní kapitalismus a demokracie.

Tržním kapitalismem přitom rozumíme systém, v němž

- se zboží může volně směňovat na trhu,
- se výroba zboží opírá o kapitalistický systém, tedy především o soukromoeconomickou moc disponovat výrobními prostředky,
- existují na jedné straně námezdní dělníci a na druhé straně majitelé kapitálu,
- kromě trhu neexistuje regulující instituce, nanejvýš je tu instituce určující rámec.

Demokracie se jeví jako historický výdobytek, který

- chce ve státě realizovat myšlenku stejné svobody pro všechny lidi jedné společnosti,
- demokratickým většinovým rozhodováním nastoluje politickou nezávislost,
- k vytvoření všeobecné možnosti participace potřebuje silně koncipovanou společnost (stát).

*Rozpory mezi
demokracií a trž-
ním kapitalismem*

Už z těchto minimálních definic vyplývá, že společnost, která se chce organizovat jak sociálnětržním, tak i demokratickým způsobem, se nutně musí potýkat s napětím, protože účinky čistého tržního kapitalismu i kompletně demokraticky uspořádané společnosti si ve svých důsledcích musejí odporovat.

Tržní kapitalismus demokracii odporuje, když

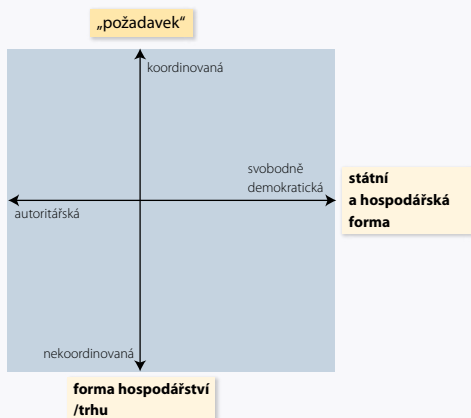
- soukromá moc některých lidí disponovat výrobními prostředky vede k nerovnému rozdělování bohatství, jež odporuje „rovné svobodě“ a podílu všech na společnosti
- mocenský rozdíl mezi zaměstnavateli/zaměstnavatelkami a zaměstnanci/zaměstnankyněmi je tak výrazný, že celkově odporuje samostatně určovanému způsobu života zaměstnanců/zaměstnankyň. Tržní kapitalismus a úsilí některých osob o zisk stojí proti všeobecnému blahu všech, jež by mohl zajistit až demokratický princip,
- stát má pouze jednu funkci – zabezpečit klid a pořádek.

Demokracie odporuje čistému tržnímu kapitalismu, když

- demokratická rozhodnutí podstatně omezují nebo odstraňují podnikatelskou svobodu,
- státní zásahy v podobě demokratických rozhodnutí – například vyvlastnění soukromého majetku pro veřejný prospěch – ohrožují rozvoj a svobodu jedince, tedy když se zasahuje do soukromé sféry jedince.

Demokracii a tržní kapitalismus lze vysvětlit na modelu elektrického pole, v němž vznikají různá napětí:

*Napětí mezi
hospodářskou
a společenskou formou*

Obr. 4: Souřadnicový systém pro uspořádání modelů společnosti

Pro formu hospodářství, resp. trhu, můžeme předpokládat póly „koordinované“ a „nekoordinované“: nekoordinovaný trh, který je ponechaný sám sobě, a regulovaný trh a koordinované hospodářství.

Na druhé ose vzniká napětí mezi autoritářským státem a demokratickým uspořádáním založeným na občanských právech každého jedince.

Tržní kapitalismus a demokracie jsou dva zásadní pojmy, které mohou popsat aktuální souřadnice společnosti. Definice cílů politických teorií se řídí tím, jak tyto směry vykládají a kam se od nich chtějí vydávat.

Vyvstává samozřejmě otázka, jak se do tohoto systému dají zařadit různé představy společnosti, resp. její modely:

- liberální postoj
- konzervativní postoj
- socialistický postoj
- sociálnědemokratický postoj

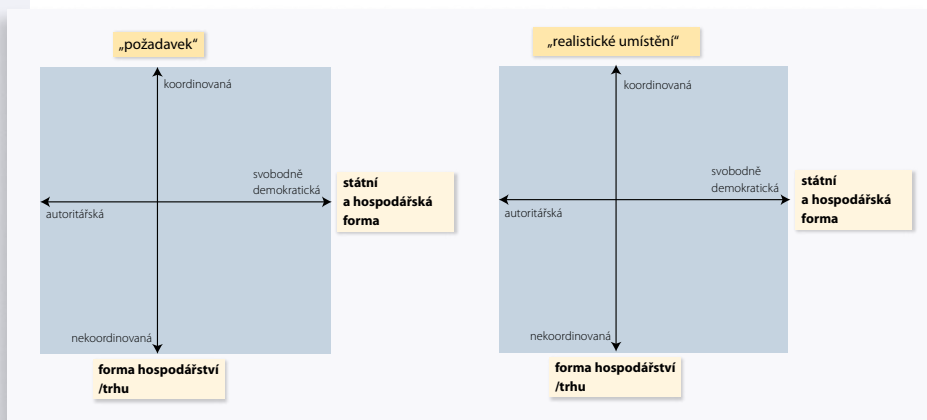
K diskuzi a další práci:

Zamyslete se, jak byste výše uvedené modely společnosti zařadili vy. Připravte si případně argumenty i protiargumenty vašeho uspořádání. Než budete číst dál, označte své „místo“ v systému souřadnic.

Možná jste při zařazování trochu váhali? Anebo jste se rozhodli rychle a jistě?

Pokud jste váhali, není to vaše „chyba“, protože k nejistotě jsou dobré důvody. Brzy uvidíme, že může jít o systematický problém.

Možná vám pomůže toto rozlišení: Zkuste si nejdříve sít vyplnit podle toho, co jednotlivé modely společnosti mohou požadovat. V druhém kroku pak zvažujte, jak by podle toho, jak vy chápete politiku, vypadalo „realistické umístění“ modelů.

Obr. 5: Požadavek a realistické umístění

Otázka: Pokud se podoba „požadavku“ a „reality“ uspořádání „modelu společnosti“ rozcházejí, v čem je problém?

Zapamatujte si oba souřadnicové systémy se zařazením modelů společnosti, pak můžete přezkoumat, jestli vám následující výklad pomůže.

Rozdíl mezi požadavkem a skutečností lze zodpovědět, pokud si příslušné modely společnosti teoreticky blíže prohlédneme. S pomocí empirických dat si následně prověříme, nakolik země, které se určitými modely řídí nebo řídily, skutečně odpovídají jejich požadavkům. Pokud mezi požadavkem a skutečností vznikne příliš velká mezera, lze to přičíst jednak matoucí rétorice (například za účelem zisku politické moci), která se jako obecnou výhodu snaží „prodat“ něco, co slouží jen zájmům jednotlivců.

Abychom vůči takové rétorice byli odolní, musíme si položit jednu velmi zásadní otázku. Ta otázka zní: Cui bono? Komu to slouží? Kdo z takové argumentace těží?

Anebo jde o „teoretickou mezeru“, v níž empirická data a teoretický požadavek nemohou být za stávajících společenských podmínek shodná?

Je možné, že společenský model není příliš dlouhodobě realizovatelný a že je tedy z dnešního hlediska utopistický. To ale neznamená nutnost kritizovat požadavek. Kritizován musí ale být takový politický utopismus, který nechce zohlednit realistická fakta. Proto lze hovořit o závazku druhého řádu, totiž že politická představa musí být demokratickými prostředky také realisticky dosažitelná.

Utopismus bez společenské realizace je čirý luxus, který si mohou dovolit jen ti, kdo jsou částečně zajištěni. Existuje-li takový utopismus bez společenskopolitické tvůrčí vůle, nelze paušálně vůbec zodpovědět. Dá se objasnit, jen když se politická strategie jednotlivých politických skupin poměří jejich konkrétním chováním.

Tolik prozatím k vašemu vlastnímu kompasu a možným vysvětlením, když se rozcházejí umístění v požadavku a skutečnosti. Při četbě následujících přehledových textů o politických proudech a myšlenkových směrech mějte na paměti své vlastní „lokali-zace“ společenských představ.

Pokud se požadavek a realita modelu společnosti rozcházejí, v čem je problém?

Na jedné straně: Cui bono? Komu to slouží?

Na straně druhé: Utopismus jako diagnóza?

Utopismus jako luxus

Na následujících řádkách stručně představíme obrazy společnosti v pojetí liberalismu, konzervativismu, socialismu a sociální demokracie. Ačkoli je podobné stručné shrnutí společenských modelů nebezpečné, uvedeme zde podstatné argumentační figury jednotlivých proudů. Na závěr každého výkladu připojíme několik odkazů ke „skutečné verzi“.

Protože můžeme předložit jen nástin, každý představený model doprovodíme odkazem na podrobnější texty.

3.2. Liberální stanoviska

Liberální stanoviska ve vztahu trhu a demokracie zdůrazňují svobodný trh a soustředí se na podnikatelskou svobodu. Demokratická rozhodnutí se u nich v zásadě omezují na uspořádávající roli státu, který má pouze zajišťovat existenci svobodného trhu. K základním předpokladům liberální argumentace patří:

- Trh se v podstatě reguluje sám, protože zajišťuje, že se nabídka hmotných a nehmotných statků řídí společenskou poptávkou.
- Svoboda má absolutní přednost před rovností a solidaritou, jedinec před společností.
- Svoboda se uskutečňuje prostřednictvím trhu. Jakékoli omezení tržní svobody by se tudíž rovnalo omezení svobody vůbec, a proto se musí odmítnout.
- Stát má za úkol vytvářet trhu bezpečné rámcové podmínky a minimálně, avšak nikoli jako nárok základních občanských práv zabezpečit sociální rizika, kvůli nimž se lidé bez vlastního zavinění mohou ocitnout v nouzi. Tato úzce vymezená politická oblast se reguluje demokraticky. Stát je kompetentní vytvářet pouze „rámcový řád“ společnosti.
- Obraz člověka se řídí svobodou jednotlivých lidí, kteří se vzájemně liší výkonem a žijí jako „množitelé a množitelky užitku“. Svobodu trhu doplňuje svoboda od státu: Stát musí zajistit, že společnost nebude zasahovat do autonomie lidí. Stát má sice lidi a jejich svobodu chránit, ale sám do jejich svobody nemá zasahovat.
- Liberální koncepce počítají s nezávislou centrální bankou, jejímž hlavním cílem má být především měnová stabilita („monetarismus“).

Historicky se liberalismus rozvinul v samých počátcích občanské společnosti. K jeho nejvlivnějším filozofům a „spoluzakladatelům“ patřil John Locke (1632–1704) (srvn. str. 11)

*Základní předpoklady
liberální argumentace*

*Jeden z nejznámějších
představitelů neolibere-
ralismu: F. A. von Hayek*

Klasická podoba liberalismu má v oblasti pojetí státu (ne však v pojetí ekonomiky) dodnes velký vliv na sociálnědemokratickou argumentaci (srvn. dále, str. 70).

Friedrich August von Hayek (1899–1992) byl rakouský ekonom a jeden z nejdůležitějších liberálních myslitelů 20. století.

Patřil k hlavním hlasatelům svobodného trhu a byl odpůrcem jakýchkoli státních zásahů. Proto je znám i jako ostrý kritik socialismu.

V první polovině 20. století se ovšem o slovo přihlásili neoliberálové,⁸ kteří – nazíráno v historickém kontextu – vyhotovili Lockeho vyvážený postoj.

Friedrich August von Hayek⁹ navrhuje pojetí, že svobodu a demokracii lze realizovat výlučně v rámci hospodář-

ského systému založeného na neomezeném soukromém vlastnictví a soutěži. Společnost podle něho vzniká jako „spontánní řád“, v němž ekonomické subjekty vstupují svobodně prostřednictvím trhu do vzájemných styků a konkurenčních vztahů. Státu pak připadá úloha definovat pouze obecná pravidla chování občanů vůči sobě (srvn. Conert 2002: 287). Problém, že je pak fakticky svoboda a demokracie otevřená jen málokomu, nehraje v Hayekově „spontánním řádu“ roli. Zanedbatelné je potom i to, že ekonomická svoboda jedné skupiny podmiňuje v bezuzdném kapitalismu ekonomickou bídu a nesvobodu druhých. Nebudeme se zde Hayekovou argumentací blíže zabývat. Dobrý a diferencovaný přehled najdeme u Conerta.

Že se požadavek a skutečnost v neoliberalní argumentaci rozcházejí, lze konstatovat i u argumentace Wilhelma Röpkeho. Ten hájí názor, že liberalismus představuje jedinou alternativu tyranské společenské formy socialismu: Kdo „nechce kolektivismus,“ píše Röpke, musí „chtít tržní hospodářství [...] a tržní hospodářství znamená svobodu trhu, svobodné ceny a pružné náklady, znamená, že se výrobci přizpůsobí a podřídí vládnoucí poptávce. V záporném smyslu znamená přesný opak monopolu, koncentrace a vší anarchie zájmových skupin, které po všech zemích bují jako Penelopini nápadníci. Tržní hospodářství znamená, že namísto zavrženého kolektivistického principu zvolíme jediný regulující princip, který pro vysoce diferencovanou a vysoce technologizovanou

8 V následujícím textu používáme pojem neoliberalní ve spojení s teoretickými postoji vycházejícími z klasického liberalismu v 1. polovině 20. století a od 80. let 20. století. V posledních letech se ovšem na politické levici pojem neoliberalní ustavil jako obecně znehodnocující, jako jakýsi „obecně bojový pojem“. Bez ohledu na postoje k neoliberalním koncepcím hrozí, že se všechny negativní jevy dnešních společností budou označovat jako neoliberalní. Tomuto analyticky nečistému způsobu argumentace bychom se zde chtěli vyhnout: výraz neoliberalní používáme bez jakéhokoli negativního zabarvení.

9 Zde ovšem musíme upozornit, že se Hayekova argumentace v některých ústředních bodech zřetelně liší od jiných neoliberalních koncepcí (např. ve struktuře společnosti a v pojetí dějin). Potud je Hayek zvlášť vlivný, ale dokonce i mezi neoliberaly nikoli nesporný teoretik.

společnost máme, ale aby skutečně zvládl regulaci hospodářského procesu, musí být nezkruslený a [nesmí] se zkorumpovat monopolem“ (Röpke 1946: 74).

Tady už je zřejmý rozpor, který se objevuje v mnoha liberálních názorech. Na jednu stranu se hlásá (do značné míry) samoregulující trh zbavený okovů regulující politiky. Na druhou stranu se ale silně kritizuje vznik monopolů a od státu se žádá kontrola, aby vznik monopolů neznemožnil konkurenci. To ovšem odporuje obrazu „svobodného trhu“. Trh očividně vyvolává třenice, které sám nedokáže upravit. Řídící stát je přece jen zapotřebí.

Neoliberální postoj zároveň předpokládá, že svobodou trhu už je dostatečně upravena i svoboda jednotlivce. Takový předpoklad je vzhledem ke skutečně vylučovacím účinkům tržního kapitalismu těžko udržitelný.

Nejpozději od 60. let 20. století se ustavila široká soustava neoliberálních výzkumných systémů, politických poradců, hospodářských institucí a lobbistů. Tato soustava nemalou měrou přispěla k „neoliberálnímu převratu“ 80. let minulého století, např. za vlády Margaret Thatcherové a Ronalda Reagana.¹⁰

Neoliberální pozice podporují většinou ti, kdo vlastní kapitál a mají zajištěný život (tedy tradičně přílušníci a příslušníci vzdělaného a ekonomicky působícího měšťanstva). Neoliberalismus je elitním modelem společnosti ve dvojím smyslu: Vznikl v zámožných kruzích, jejichž zájmy hájí.

Další četba o neoliberalélech a jejich kritikách:

Friedrich August von Hayek (1991), *Cesta k nevolnictví*, Praha.

Wilhelm Röpke (1942), *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*, Zürich.

Wilhelm Röpke (1946), *Civitas Humana. Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform*, Zürich.

Hansgeorg Conert (2002), *Zur Ideologie des Neoliberalismus – Am Beispiel der Lehre F.A. von Hayeks*, in: Conert, s. 275–296.

David Harvey (2005), *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford.

¹⁰ Zajímavý článek ke vzniku „neoliberálního systému“ viz Plehwe/Walpen 2001.

3.3. Konzervativní stanoviska

Konzervativní stanovisko je nejhůř uchopitelné, což vyplývá z historických i systematických důvodů.

*Konzervativismus: aby
přetrvalo, co už existuje*

Z historického pohledu se konzervativní stanoviska – jak už jméno napovídá – soustředila především na to, co už je, a na jeho zachování. Proto lze těžké stanovit samostatnou, všeobecně platnou historickou myšlenku. Zkrátka: Konzervativci byli vždycky, ale všeobecná konzervativní koncepce nikoli.

Za francouzské revoluce a v době restaurace v první třetině 19. století konzervativci hájili dědičná stavovská privilegia a zájmy šlechty. Za vznikajícího německého císařství hájili drobné německé státy, za Výmarské republiky se do značné míry zasazovali o restauraci císařství a vystupovali proti demokracii. V 80. letech 20. století se konzervativci spíše odvolávali na klasické hodnoty neoliberalů a přimlouvali se za odklon od reformy 70. let. Soustavnou linii nelze definovat.

*Základy
konzervativního
myšlení*

Přesto lze – především pro dnešní dobu – shrnout podstatné základy konzervativního myšlení:

- Konzervativci se zpravidla zaměřují na základní hodnoty rodiny, vlastní odpovědnosti a myšlenku výkonu. Tradice mají velkou váhu.
- Stát se zpravidla odvozuje od „vyššího řádu“ hodnot, které se projevují v národě. Tento „vyšší řád“ zpravidla zakládá i silněji hierarchické myšlení a kladný vztah k (výkonostním) elitám ve společnosti. Společenská nerovnost je tak zdůvodnitelná.
- V Německu – ale i v řadě dalších zemí – vychází konzervativní myšlení z křesťanského pojetí člověka. V rovině hodnot se zavádějí podstatná ustanovení katolického sociálního učení (caritas, princip subsidiarity).
- Konzervativci v posledních letech používají pojmu „nového občanství“ (srvn. Buchstein/Hein/Jörke 2007: 201).

Ten popisuje občana, který se ve svém životě opírá o hodnoty rodiny, slušnosti, věrnosti a zdvořilosti a v občanské společnosti i v povolání jedná na vlastní zodpovědnost. Jak to formuluje Udo di Fabio: „Být občanem dnes znamená spojovat zátěž s radostí, lásku se sporem, odříkání s blahobytem, a především chápat svobodu i jako svobodu vázat se a úspěch jako výsledek vlastního výkonu, a přitom se vrchovatě těšit, aniž by závazek a výkon měly absolutní postavení. Být

občanem při všem individuálním zaměření také vždy znamená mít na zřeteli společenství, záležitosti, které se týkají všech, i záležitosti slabých a potřebných, tedy vedle svobody a rovnosti pěstovat i bratrství“ (di Fabio 2005: 138n.). V pojmu nového občanství se tedy odráží pojem individuální svobody, který především apeluje na morálku jedince. V tom se výrazně odlišuje od socialistického, sociálnědemokratického, ale i liberálního pojmu člověka.

- Od 80. let 20. století a „duchovně-morálního obratu“, jaký představovala spolková vláda Helmuta Kohla, se pro konzervativismus vytvořila směsice křesťansko-konzervativního pojetí člověka a hospodářského liberalismu. Od vlády Angely Merkelové se naopak k vlastním koncepcím připojují sociálnědemokratické prvky a způsoby myšlení (byť v oslabené a pozměněné formě). To zčásti – právě v rodinné politice – vedlo ke značnému konfliktnímu potenciálu mezi „modernisty“ a „konzervativci“ v CDU.

Právě u konzervativismu tedy nelze stanovit jednoznačné přiřazení k určité straně ani historicky konstatní stanoviska.

Zřetelněji lze postihnout cílovou skupinu konzervativních stanovisek. Tvoří je především dobře situovaní občané a občanky z ekonomicky aktivního a vzdělaneckého měšťanstva a církevní (především katolické) prostředí.

Další četba ke konzervativismu:

Udo di Fabio (2009),
Kultura svobody, Brno.

Edgar Jung (1932),
*Deutschland und
die konservative
Revolution*, München.

Martin Greiffenhagen
(1971), *Das Dilemma
des Konservativismus
in Deutschland*,
München.

3.4. Sociální demokracie a demokratický socialismus

Model historického
vývoje

Demokratický socialismus jako myšlenkový model a sociální demokracie jako politická síla mají dlouhou tradici, která je pevně spjatá se vznikem dělnického hnutí. Na rozdíl od konzervativních a liberálních koncepcí se tento politický myšlenkový model ukázal jako velmi tvárný. Jde o myšlenkový model, jemuž bylo dáno do vínku stálé vědomí vlastní dějinnosti. Proto se vyplatí nahlédnout do dějin tohoto společenského proudu.

3.4.1. Myšlenkoví přechůdci dělnického hnutí

Kdy zásadně působila
myšlenka socialismu?

Kdy vznikla myšlenka demokratického socialismu? Na tuto otázku se dá odpovědět jen těžko. Hermann Duncker například konstatuje: „Dějiny socialismu začínají dějinami lidstva“ (Duncker 1931: 9). Jiní socialistickou myšlenku spojují s prvotním křesťanstvím. A další uvádějí rané socialisty ve Francii nebo v Anglii.

Tak se probíráme dějinami a nacházíme nové a nové okamžiky vzniku. Všechna stanoviska mají jistě své důvody a též svá oprávnění. Přesto jde o otázku zavádějící, protože mnohem důležitější než ptát se, kdy vznikla myšlenka, je otázka, od kdy zásadně působila a proč.

A na tuto otázku je opravdu jednoduchá odpověď: Myšlenka socialismu začala působit společně s dělnickým hnutím – v Německu v době industrializace v 19. století. V tuto chvíli nechceme předkládat obsáhlé ideové dějiny, nýbrž krátce představíme podstatné zlomové okamžiky.

Od r. 1848 do konce 19. století: vznik politického proudu

V roce 1848 se v Německu neuskutečnila jen občanská revoluce, byl to zároveň rok, kdy vznikl *Manifest komunistické strany*, dílo, které na zakázku společně napsali Karel Marx a Bedřich Engels.

Karel Marx (1818–1883) byl vynikající socioekonom a jeden z nejdůležitějších filozofů 19. století.

Dodnes jsou zvláště významné jeho ekonomické analýzy kapitalismu, které daleko přesahují zjednodušený obraz, který podávají Marxovi kritici, ale i mnoho jeho příznivců.

Poprvé se tak srozumitelným jazykem formuloval program dělnického hnutí.

Teoretické základy tohoto politického programu pak především Karel Marx zdůvodnil v řadě dalších děl. Z nich lze vyvodit zásadní teze socialismu jako myšlenkového modelu oné doby:

- Marx vychází z toho, že (tržní) kapitalismus vede k nerovnosti a nesvobodě mnoha lidí oproti několika „svobodným“. Na jedné straně stojí vlastníci kapitálu, na straně druhé ti, kteří žádný kapitál nevlastní, a proto musí svou pracovní sílu prodávat v námezdní práci. Tržní kapitalismus staví na tom, že námezdní dělníci a dělnice nedostanou skutečně zaplacenou hodnotu, kterou vytvoří ve výrobě. Vlastníci kapitálu tak mohou hromadit („kumulovat“) stále víc kapitálu. Přitom není podstatné, vlastní-li kapitál skutečné osoby, velké kapitálové společnosti nebo velcí investoři.
- V důsledku konkurence vlastníků kapitálu a stálého tlaku a nutnosti hromadit víc kapitálu, aby se dalo dále investovat do výroby a vyrábět ještě výhodněji než ostatní, čímž se pracovní podmínky dělníků a dělnic dostávají pod neustálý tlak a dochází – vedle chudoby – k navyšování/přesahování kapacity výrobních možností. Zboží, které se nemůže měnit na peníze a kapitál, se dále neinvestuje nebo se znehodnocuje během krizí, které přichází vinou nadprodukce a v důsledku chybějících odbytových trhů. To je – v hrubých rysech – důvod, proč Marx předpokládá, že hospodářské krize tvoří podstatnou (a nezbytnou) součást (tržně) kapitalistického systému.
- Nerovnost a nesvoboda, jež jsou pokládány za systematický důsledek (tržního) kapitalismu, přímo odporují požadavku svobody všech lidí.
- Proto se požadavek demokracie může uskutečnit, jen pokud se vlastnictví výrobních prostředků zespolečnění a o kapitálovém vkladu rozhodují demokratické struktury. Osobní vlastnictví však je – oproti častým domněnkám – ze zespolečnění vyloučeno.
- Marxistické pojetí člověka zpravidla staví na rozdílu: Principiálně svobodní, rovní a solidární lidé žijí v nerovném, nesvobodném systému zaměřeném na čistou maximalizaci užitku. Pojetí člověka tak obsahuje silně normativní požadavek.

*Nerovnost
a nesvoboda jako
poznávací znamení*

*Konkurence
a nátlak na dělnictvo*

Marxovy a Engelsovy teorie proto tvoří – vedle různých dalších teorií a učení – důležité východisko dělnického hnutí.

*Lassalle a vznik
Všeobecného
německého
dělnického spolku*

Vliv tohoto politického programu byl přesto vysloveně omezený, snad i proto, že Marx s Engelsem ve své analýze nezhledli, resp. nemohli zohlednit, některé základní problémy. Mimo jiné se jedná o otázku, jaký může mít socialismus vztah ke státu.

Ferdinand Lassalle (1825–1864) se v roce 1863 v Lipsku rozhodujícím způsobem podílel na vzniku Všeobecného německého dělnického spolku (Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein, ADAV).

Ve svém díle *Systém nabytých práv* (*Das System der erworbenen Rechte*, 1861) se zasazoval o demokratické pojetí státu.

Lassalle a jeho teze

Přesně tyto otázky se staly podstatným východiskem pro Ferdinanda Lassala. K důležitým východiskům jeho úvah mj. patří:

Lassalle vychází z toho, že každý státní a právní systém musí být založen na svobodě člověka. Z toho vyplývá, že zákon musí být výrazem právního vědomí všeho lidu.

V takovém pojetí si lze stát představit jako společenství svobodných lidí, což působí jako provokace, vezmeme-li v úvahu, že pruský stát a o několik let později i vznikající německé císařství se vyznačovaly monarchicko-hierarchickou strukturou.

„Funkcí státu je, aby naplňoval rozvoj svobody, rozvoj lidského pokolení ke svobodě. Účelem státu tedy není chránit jen osobní svobodu a vlastnictví jedince, s nimiž v představách buržoazie údajně již do státu vstupuje. Účelem státu je spíš právě to, aby tímto sjednocením přivedl jednotlivce do stavu, kdy mohou dosáhnout takových cílů, takového stupně existence, jakých by jako jednotlivci nikdy dosáhnout nemohli, umožnit jim nabytí jisté sumy vzdělání, moci a svobody, jež by jim jako jednotlivcům byla zcela nedosažitelná.“ (Lassalle 1987: 222n.).

*Lassalovy základní
požadavky*

Účelem státu podle Lassalla je „výchova a rozvoj lidského pokolení ke svobodě“. Význam čtvrtého, tj. dělnického stavu, proto spatřoval právě v tom, že bude nositelem tohoto pojetí státu. K jeho základním požadavkům patřilo všeobecné a přímé volební právo a emancipace prostřednictvím vzdělání a dělnických spolků. Ty se měly řížovat se státní pomocí.

Tím Lassalle předložil hned dvě základní východiska diskuze o sociální demokracii a demokratickém socialismu: Jednak otázku demokratického státu a jeho sociálních předpokladů a jednak otázku, jakou strategií se nejlépe dají prosadit zájmy dělníků a dělnic.

Wilhelm Liebknecht (1826–1900) a **August Bebel** (1840–1913) patřili roku 1896 v Eisenachu k nejdůležitějším zakladatelům sociálnědemokratické strany. Navíc se stali prvními sociálnědemokratickými poslanci (severoněmeckého) říšského sněmu (1867–1870). Liebknecht také od roku 1890 působil jako šéfredaktor sociálnědemokratického listu *Vorwärts*.

Předními kritiky Lassalova pojetí státu se stali Wilhelm Liebknecht a August Bebel. Kritizovali především přílišnou omezenost Lassalova programu. Bez tiskové, shromažďovací a spolčovací svobody a zásadní změny státu se podle nich zájmy dělníků a dělnic nedají prosadit.

V roce 1875 se v Gothě Všeobecný německý dělnický spolek sloučil se Sociálnědemokratickou dělnickou stranou (Sozialdemokratische Arbeiterpartei), čímž vznikla Socialistická dělnická strana Německa (Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands). V německém císařství byl položen základní kámen pro další šíření sociální demokracie – a to i navzdory Bismarckovým protisocialistickým zákonům. Pod povrchem se však nadále hromadily konflikty, které později vedly k rozštěpení německého dělnického hnutí.

3.4.2. Rozštěpení dělnického hnutí

Už v 90. letech 19. století se v sociální demokracii rozhořel spor, který se týkal teoretické otázky: Dospěje kapitalismus ke (konečné) krizi, kdy může dělnické hnutí v proletářském třídním boji překonat kapitalismus a dosáhnout socialismu? Co to znamená pro sociálnědemokratickou strategii?

V tomto „revizionistickém sporu“ můžeme zhruba rozlišit tři zásadní tábory (srvn. k tomu Euchner/Grebing aj. 2005: 168; Grebing 2007: 66–97).

August Bebel a Wilhelm Liebknecht

Slučovací sjezd strany v Gothě v roce 1875

Jádro teoretického sporu a tři zásadní tábory

*Skupina kolem
Karla Kautského
a Augusta Bebela*

Skupina kolem Karla Kautského a Augusta Bebela sice doufala, že přechod k socialismu lze dosáhnout parlamentní většinou a dobrou organizací dělnictva, avšak konstatovala, že zradikalizovaná politika císařství a její imperialistické, militaristické zaměření mohou vyvolat potřebu odporu v mimoparlamentární politice spojené s masovými stávkami. Bojová síla dělnického hnutí by mohla vynutit přechod k socialismu.

Karl Kautsky (1854–1938) byl zakladatelem a vydavatelem teoreticky zaměřeného listu SPD Die neue Zeit. Měl podstatný podíl na tom, že se marxistická analýza společnosti ujala v SPD. Spolu s Eduardem Bernsteinem byl hlavním autorem Erfurtského programu z roku 1891.

*Revizionisté, např.
Eduard Bernstein*

Vedle této představy se rozvíjel takzvaný revizionismus, který se kriticky pomocí statistických dat pokoušel přehodnotit marxistické učení a který zásadně formoval Eduard Bernstein. Nakonec tato interpretace dospěla k tomu, že reformy jsou v rámci společnosti a kapitalistického státu možné.

Eduard Bernstein (1850–1932) patřil k nejvlivnějším představitelům „revizionismu“ v sociální demokracii. V díle *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie* (*Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, 1899) se kriticky vypořádal s marxismem. Bernstein patří – vedle Kautského – k hlavním autorům Erfurtského programu (1891).

Navíc že se kapitalismus nezhroutí sám od sebe a krizí v rámci kapitalismu bude spíše ubývat než přibývat. Posílením odborů a družstev by se mohlo dosáhnout reforem ve společnosti a tak by se rozvinul socialismus. Program revizionismu vystihl odborář Adolph von Elm:

„Evolucí k revoluci – postupující demokratizací a socializací společenského ústrojí k plnému přetvoření kapitalistické společnosti v socialistickou. Takové je, stručně řečeno, stanovisko revizionistů ve straně.“ (cit. dle Euchnera/Grebinga aj. 2005: 171)

Rosa Luxemburgová

Rosa Luxemburgová Bernsteinovu postoji odporovala s tím, že vnitřní strukturu kapitalismu řídí trvalá konkurence vlastníků kapitálů.

Kapitalický výrobní způsob podle Luxemburgové vyžaduje neustálou expanzi a zábor dosud nekapitalistických oblastí. Polemizovala i s rozlišováním revoluce a reformy:

Rosa Luxemburgová (1871–1919) patřila k zakladatelům Sociálnědemokratické strany Království Polska a Litvy. V roce 1899 přišla do Berlína. Jako přední levicová teoretička SPD m.j. rozvinula teorii imperialismu. V roce 1918 spoluzakládala Komunistickou stranu Německa (Kommunistische Partei Deutschlands, KPD). V roce 1919 ji zavraždili důstojníci freikorpsu.

„Každodenní praktický boj o sociální reformy, o zlepšení poměrů pracujícího lidu ještě v rámci stávajícího stavu, boj o demokratické instituce pro sociální demokracii představuje spíš jedinou cestu, jak vést proletářský třídní boj a směřovat ke konečnému cíli, jímž je získání politické moci a zrušení výdělečného systému. Mezi sociální reformou a sociální revolucí existuje pro sociální demokracii nerozlučná souvislost, v níž je boj o sociální reformu prostředkem, ale sociální převrat účelem.“ (Luxemburg 1899: 369)

Ani Rosa Luxemburgová se nebránila parlamentární práci, ale nepokládala ji za dostatečný prostředek k dosažení socialismu. Proto také zdůrazňovala i mimoparlamentní dělnické hnutí.

Tyto tři proudy dělnického hnutí a SPD se ještě mohly spojit především pod vnějším tlakem císařství. Souhlas většiny SPD s válečnými úvěry, rozkol mezi Nezávislou sociálnědemokratickou stranou Německa (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands, USPD) a SPD a zejména konec 1. světové války vedly ke zdůraznění problematiky, jak se má utvářet demokratická společnost, což v konečném důsledku znamenalo rozštěpení dělnického hnutí.

Rok 1919 a vznik Výmarské republiky

V roce 1919 sestavila SPD první vládu ve Výmarské republice – přes odpor konzervativních, nacionalistických a reakčních sil, ale rozhodně i přes odpor komunistů. Na pozadí této historické příležitosti, která společenské levici poprvé umožnila politický vliv, znovu zřetelně vystoupily trhliny v socialistické diskuzi.

Zatímco komunisté a komunistky s částí socialistů a socialistek se přimlouvali za vznik státu s dělnickými a vojenskými radami, většina sociálních demokratů a demokratek se podílela na vzniku zastupitelské demokracie, kterou vytvářeli až do 20. let 20. století.

*Rozštěpení
dělnického hnutí*

*Dvě „opce“ při vzniku
státu v roce 1919*

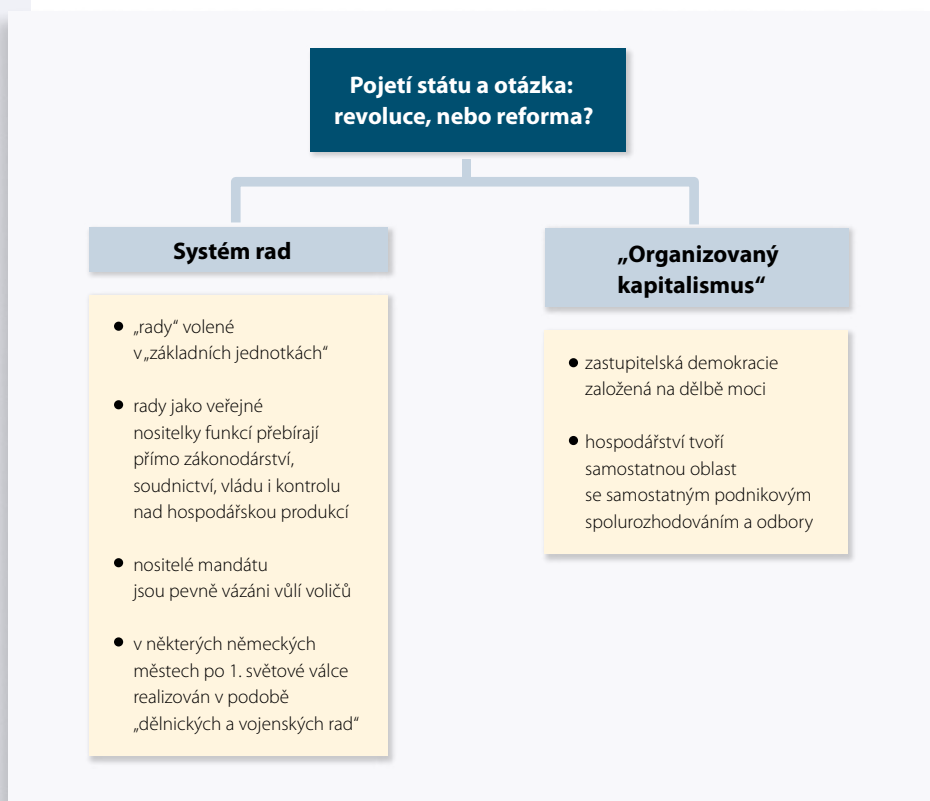
Pro sociálnědemokratickou argumentaci výstižně poznamenává Fritz Naphtali:

„V období, kdy byl ještě kapitalismus zcela svobodný, se zdála nemyslitelná každá jiná alternativa neorganizovaného kapitalismu než socialistická organizace hospodářství jako celku. [...] Pak se postupně ukázalo, že samotná struktura kapitalismu je proměnlivá a že než se kapitalismus zhroutí, lze jej přetvářet.“ (Naphtali 1929; zde cit. podle Euchnera/Grebinga aj. 2005: 305).

Rozdílné chápání dějin

Stručně řečeno, jádrem sporu byl rozdíl mezi revolucí a reformou. „Revoluční“ strana se domnívala, že k nastolení nové společnosti je žádoucí svrhnout dosavadní majetkové poměry i pojetí státu, zatímco druhá strana hájila reformistické stanovisko, že demokratický socialismus se má vytvořit stálými reformami soudobé společnosti s jejím státním uspořádáním.

Rozdílné představy se odrážely i v různých modelech státu:

Obr. 6: Systém rad a „organizovaný kapitalismus“

Demokratický socialismus, jak ho prezentuje SPD, vychází z parlamentní demokracie a rozdělení politické a hospodářské sféry. V obou sférách – politické i hospodářské – se mělo dosáhnout demokratizace dělníků a dělnic a obecného blahobytu. Demokratický socialismus v této souvislosti znamenal komplexní doplňování a vzájemné působení socialistické společnosti se silnými zástupci dělníků a dělnic (odbory, podnikovým a podnikatelským spolurozhodováním) a parlamentní demokracie.

V roce 1959 dospěl Godesberský program německé SPD k zásadní sociálnědemokratické formulaci „volného trhu“: „Soutěžit, jak jen je možné. Plánovat, jak jen je nutné!“ (Dove/Klotzbach 2004: 332). Stanovisko, které je zde formulováno, sice nadále trvá na demokratickém socialismu jako „novém hospodářském a sociálním řádu“, ale současně přistupuje na tržní kapitalismus v rozsáhle regulované podobě a s převahou politiky. Sociální demokracie se tak vzdálila plánovanému hospodářství, jaké uskutečnil Sovětský svaz.

*Myšlenka
demokratického
socialismu*

*Godesberský program
z roku 1959: „Soutěžit,
jak jen je možné. Pláno-
vat, jak jen je nutné!“*

3.4.3. Demokratický socialismus vs. státní socialismus

Rozdíl mezi orientací SPD na demokratický socialismus a představami o státním socialismu vyvstaly ještě zřetelněji po 2. světové válce. Godersberským programem z roku 1959 se SPD oficiálně rozloučila s marxistickým světovým názorem, nikoliv však se všemi jeho analýzami a tudíž ani s představou „přirozeně nutného“ vývoje směrem k socialismu. Socialismus se teď charakterizoval spíše jako „trvalý úkol“ vyplývající z různých náboženských nebo filozofických pohnutek. Pro určení demokratického socialismu byly stěžejní tři základní hodnoty „svoboda, spravedlnost a solidarita“. Z těchto základních hodnot sociální demokraté a demokratky odvodili základní požadavky, jako například jasnou proklamaci svobody a demokracie:

„Bez svobody není socialismu. Socialismus lze uskutečnit jen v demokracii, demokracii zavřít socialismem.“ (Základní prohlášení Socialistické internacionály, Frankfurt nad Mohanem 1951, cit. podle Dowehe/Klotzbacha 2004: 269)

S takovým pojetím svobody se demokratický socialismus stále jednoznačněji vymezoval proti totalitním režimům i – zejména – proti takzvaným lidovým demokraciím východního bloku.

Po zkušenostech s nacismem a stalinismem byl demokratický socialismus pojímán jako odmítnutí každé totalitní a autoritářské vlády a jako obhajoba základních práv jednotlivce a právního státu. [...] Pro sociální demokracii je zásadní věcí, aby se právně zakotvená občanská práva stala sociální skutečností, aby došlo k demokratizaci všech mocenských a vládnoucích struktur. *Dlouhodobý (základní) program ČSSD (2003)*

3.4.4. SPD dnes – nové výzvy, nové odpovědi

Pohled na dějiny dělnického hnutí zachytil strategickou diskuzi o funkci státu a společnosti. Demokratický socialismus dodnes představuje pro SPD rozhodující vizi, kterou chce naplnit. Shoduje se se společností, v níž skutečně vládne svoboda, rovnost a solidarita. SPD má – podle Hamburského programu – jednat v „sociálnědemokratickém“ principu. Zde se tedy k dosažení demokratického socialismu směřuje přes politické rozhodnutí a uskutečňování základních politických, hospodářských a kulturních práv.

„Naši historii formovala myšlenka demokratického socialismu, společnosti svobodných a rovných lidí, v níž se naplní naše základní hodnoty. Taková společnost si žádá hospodářský, státní a společenský pořádek, v němž jsou všem lidem zaručena základní občanská, politická, sociální a hospodářská práva, v níž mohou všichni lidé žít bez vykořisťování, útlatu a násilí, tedy v sociální a lidské jistotě. Demokratický socialismus pro nás je i nadále vizí svobodné, spravedlivé a solidární společnosti a jeho naplnění pro nás představuje trvalý úkol. Principem našeho jednání je sociální demokracie.“ (Hamburský program 2007: 16n.)

Globalizace ekonomiky bez efektivní globální regulace tak vykazuje svou civilizační zhoubnost a vyžaduje radikální proměnu. Tak jako byl kapitál zkrocen v národním měřítku, je třeba jej postupně zkrotit v nadnárodním měřítku. Schopnost uhájít a rozvíjet demokratický sociální stát spočívá ve schopnosti podřídit globální kapitál nadnárodní politické kontrole a demokratickým pravidlům. *Sociální demokracie pro 21. století (ČSSD, 2011)*

Sociální demokracie tak stojí před výzvou, kdy kvůli další globalizaci trhů zareagovala na vliv finančních trhů a přeměnu pracovního trhu a rozhodla, jak si představuje nové vypořádání mezi tržním kapitalismem a demokracií. Jinými slovy: Jde o to, jak za těchto podmínek dosáhnout demokratického socialismu. Že nevytanuly jen nové otázky, nýbrž i první odpovědi, vyplývá z Hamburského programu SPD (srvn. též kapitola 6).

I Hamburský program SPD nadále počítá, že koordinované hospodářství a zastupitelskou demokracii doplní primát politiky, ale jako požadavek do budoucna ho zasazuje i do evropských a světových měřítek:

*Demokratický
socialismus jako vize
– sociální demokracie
jako princip jednání*

Výzva dneška

„Ve věku globalizace je potřeba politicky trhy utvářet i v nadnárodním měřítku. To znamená: Co možná nejvíc soutěže, regulující stát jen, pokud je nutno.“ (Hamburský program 2007: 43)

Z bližšího pohledu na sociálnědemokratické, liberální a konzervativní myšlenkové modely je zřejmé, že jde o modely alternativní, což vyvrací tvrzení, že se politické strany programově navzájem přiblížily až k nerozeznání.

3.4.5. Exkurze: strana Die Linke a její rozpory

Die Linke

Po revolučním roce 1989 se ve východní části Německa jako nástupnická organizace Jednotné socialistické strany Německa (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED) etablovala další levicová strana: Strana demokratického socialismu (Partei des demokratischen Sozialismus, PDS). Posléze se spojila se stranou Práce a sociální spravedlnosti – Volební alternativou (Arbeit & soziale Gerechtigkeit – Die Wahlalternative, WASG) a vytvořily stranu Die Linke, která uspěla i v některých západních spolkových zemích.

Stranu Die Linke lze zařadit jen velmi obtížně. Příliš mnoho věcí je ještě v pohybu. Strana v roce 2007 přijala jen „programové pilíře“, zatím tedy žádný stranický program v tradičním smyslu.

Programové pilíře

V programových pilířích se i strana Die Linke hlásí k demokratickému socialismu:

„Demokracie, svoboda, rovnost, spravedlnost, internacionalismus a solidarita jsou našimi základními hodnotovými směry. Jsou nedělitelně spjaté s mírem, ochranou přírody a emancipací. Myšlenky demokratického socialismu představují ústřední vůdčí rámec pro rozvíjení politických cílů Die Linke.

Die Linke odvozuje své politické počínání od souvislosti cíle, cesty a základních hodnotových orientací. Svoboda a sociální spravedlnost, demokracie a socialismus se vzájemně podmiňují. Rovnost bez individuální svobody končí ztrátou svéprávnosti a poručnictvím. Svoboda bez rovnosti je svobodou jen pro bohaté. Svobodný není ani ten, kdo své bližní utlačuje a vykořisťuje. Cílem demokratického socialismu, který chce

v procesu transformace překonat kapitalismus, je společnost, v níž svoboda druhého člověka není mezí, nýbrž podmínkou mé vlastní svobody.“ (Píliře strany Die Linke 2007: 2).

Odhlédneme-li nejprve od formulace pilířů, můžeme ještě uvést několik dalších bodů, které se pokoušejí stranu Die Linke a její program popsat:

- Strana Die Linke je politické hnutí spojující bývalé členy SED, zklamané bývalé sociální demokraty a demokraty, příslušníky a příslušnice nových sociálních hnutí, odboráře a odborářky, protestující voliče a voličky, spíše pragmaticky orientované komunální politiky a političky, komunisty a komunistky. Všechny tyto skupiny do strany přicházejí s naprosto rozdílnými společenskými představami – jednotný myšlenkový model či koncepci (zatím) nelze rozpoznat.
- Veřejnost stranu Die Linke často označuje jako stranu protestní. To je opravdu nepřesný pojem, protože zkratkovitě spojuje dva aspekty. Jednak jde o otázku, kdo jsou voliči strany Die Linke. Odpověď je stále velmi rozdílná pro západní a pro východní Německo. Druhý aspekt souvisí s otázkou politické strategie nebo tvůrčí politické vůle – a i zde je výsledek ve spolkových zemích i v celém státě velmi rozrůzněný.
- Těch několik odborných textů, které se dosud stranou Die Linke zabývaly, stranu popisuje jako nejen vyloženě heterogenní, nýbrž i velmi rozporuplnou. Na jednu stranu se jeví velmi pragmaticky a moderně, ale na druhou stranu sází i na ortodoxní ideologii s takřka extremistickými rysy (srvn. Decker aj. 2007: 327). Velký rozpor mezi velmi zásadně deklarovanými záměry a pragmatickou vládní politikou v různých zemských parlamentech, které těmto proklamovaným záměrům občas odporují, jako by tyto dojmy potvrzoval.

V souvislosti s fenoménem Die Linke musíme ještě počkat, zda a s jakými obsahy se strana trvale etabluje. Rozhodně je žádoucí se politicky vyrovnat s jejími politickými myšlenkami.

3.4.6. Sociálnědemokratický obraz člověka

Specifický sociálnědemokratický obraz člověka bychom hledali jen těžko. Sociálnědemokratické pojetí člověka spíše vychází z mnoha zdrojů s mnoha odůvodněními.

Souběh různých
pramenů v
"sociálně
demokratickém
obrazu člověka"

Najdeme v něm styčné plochy s tradicí dělnického hnutí, s liberální teorií, křesťanským a židovským učením i vlivy humanistické a marxistické. Obraz člověka se tu stejně jako u liberalismu vztahuje ke svobodě člověka, ale – podobně jako marxistické koncepce – analyzuje i společenské překážky realizace základních práv.

Meyer a Breyerová se v knize *Budoucnost sociální demokracie (Die Zukunft der Sozialen Demokratie, 2005)* pokusili v tabulce ukázat rozdíl libertárního („neoliberalního“) pojetí člověka od pojetí sociálnědemokratického. Připojili jsme vlastní sloupec s orientačním „socialistickým obrazem člověka“:

	libertariální demokracie	sociální demokracie	socialistická demokracie
antropologie	skeptická antropologie	realistická antropologie	normativní, utopická antropologie
pojetí svobody	negativní pojetí svobody	pozitivní pojetí svobody	pozitivní pojetí svobody
motiv chování	vlastní zájmy	vlastní zájmy a zájmy společnosti	zájmy společnosti jsou vlastními zájmy
pojetí člověka	racionálně kalkulující egoista	osoba zaměřená na porozumění	bojovná osoba zaměřená na budoucí „nové lidi“

Zdroj: Meyer/Breyer 2005: 33 – poslední sloupec doplnil T. Gombert

I když jsou podobné přehledné tabulky zjednodušující, ukazují jistou tendenci:

- Liberální teorie zpravidla vycházejí z tvrzení, že hlavním zájmem člověka je „vlastní užitek“. Tento vlastní užitek lze v životě naplňovat, je-li chráněn proti druhým lidem (a státu), aby měl každý jedinec „svobodu maximalizovat užitek“.
- Socialistické teorie mají dlouhou tradici v tom, že prostřednictvím „nových lidí“ (k tomu srvn. Adler 1926 a Heinrichs 2002: 309–314) chtějí dospět k důstojné lidské společnosti. Lidé jsou podle nich historicky natolik zkorumpovaní kapitalistickou společností a sociální nerovností, že je otřesena jejich schopnost rozpoznat v zájmech společnosti vlastní blaho a solidárně je hájit. Úkolem výchovy a vzdělávání proto má být (společné) překonání rozdílu mezi sociálními životními podmínkami a požadavkem svobodných a solidárních lidí.
- Sociálnědemokratické pojetí člověka – alespoň podle Meyera a Breyerové – se pokouší o vyrovnaní, v němž se má dosáhnout souběhu vlastních zájmů s obecným blahem. Jde tedy o představu vyrovnaní „oprávněných zájmů“.

Další četba:

Walter Euchner,
Helga Grebing aj.
(2005), *Geschichte
der sozialen Ideen in
Deutschland. Sozial-
ismus – Katholische
Soziallehre – Protes-
tantische Sozialethik.
Ein Handbuch*, 2. vyd.,
Wiesbaden, s. 13–595.

Thomas Meyer –
Nicole Breyer (2005), *Die
Zukunft der Sozialen
Demokratie*, Bonn.

Dieter Dowe – Kurt
Koltz bach (ed.)
(2004), *Programma-
tische Dokumente der
Deutschen Sozialde-
mokratie*, 4. přepra-
cované a aktualizo-
vané vyd., Bonn.

4. TEORIE SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE THOMASE MEYERA

V této kapitole

- představíme *teorii sociální demokracie* Thomase Meyera,
- vysvětlíme vztah tržního kapitalismu a demokracie, jenž je sice napjatý, ale který se zároveň vzájemně doplňuje,
- probereme stěžejní rozdíly liberální, libertární a sociální demokracie,
- probereme rozlišování negativních a pozitivních občanských práv a závazků jednání státu.

Diskuze o základních hodnotách a pohled na různé modely společnosti v předchozích kapitolách ukázaly, že sociální demokracie se opírá o jistou myšlenkovou tradici. Pojem sociální demokracie se liší od ostatních myšlenkových modelů a je natolik diferencovaný, že – chceme-li ho objasnit – nestačí jen odkázat k základním hodnotám svobody, rovnosti a solidarity jako předpokladům uskutečnění spravedlivé společnosti ani poukazovat na liberalismus, konzervativismus a socialismus.

Na počátku tohoto úvodu byla řeč o teorii sociální demokracie. Chceme-li diskutovat a argumentovat se sociální demokracií, musíme ji jasně definovat.

Již jsme uvedli čtyři pohledy na sociální demokracii – tři z nich tu ještě jednou stručně připomeňme:

Co je to sociální demokracie? Tři odpovědi

„Sociální demokracie – copak se tenhle pojem nerozumí sám od sebe? Součástí tohoto pojmu je slib, podle něžž k demokracii vždy patří, že má sloužit všem a má být sociálně vyvážená? To snad je samozřejmé!“ odpovídají jedni.

„Sociální demokracie – to už jsme přece v Německu uskutečnili v sociálním tržním hospodářství, v německém modelu, nebo snad ne?“ ptají se druzí.

„Sociální demokracie – to je přece záležitost SPD, a proto se také týká jen sociálních demokratů a sociálních demokratů, to je jejich teorie,“ říkají třetí.

Tyto otázky se na začátku přirozeně ocitly právem. Člověk si je musí zodpovědět, pokud chce *teorii sociální demokracie* politicky využít.

První otázku jsme zodpověděli už výše. Je nutné vytvořit přesnou představu o pojmu sociální demokracie, protože existují velmi rozdílné představy, které lze vysvětlit jen společně. Tento pojem ovšem už obsahuje podstatné normativní jádro: z jakých společných pravidel a norem můžeme vycházet, chceme-li naplnit sociální demokracii.

Jak ukázal pohled na základní hodnoty, může k objasnění pojmu přispět mnoho filozofických argumentů, ale ty jako normativní základ – právě proto, že se jedná o plurální a sporné definice – nestačí. Pro teorii sociální demokracie je třeba nalézt východisko ve specifickém normativním základu.

Druhou otázku probereme důkladněji především v části studií k jednotlivým zemím (srvn. s. 105). Na příkladu „elektrického pole“ jsme si už všimli, že k „sociální demokracii nelze dospět jednorázově“. Navíc existuje široká škála variant různých modelů společnosti, jejichž směrem se chtějí různé zájmové skupiny vydat. Poukaz na „německý model“ nebo na „sociálnětržní hospodářství“ pak nestačí, protože takový odkaz opomíjí různé společenskopolitické aktéry.

Třetí postoj lze zcela zpochybnit. Poukaz na sociální demokracii jako stranu a politický směr je sice nasnadě, ale nemůže poskytnout vyčerpávající odpověď:

„Sociální demokracie znamená v současném jazyce obojí, základní pojem teorie demokracie i název pro program určitého politického směru. Ačkoli mezi těmito oběma užívanými pojmy existuje mnoho vzájemných vztahů, jde přece jen o dvě skutečnosti s různými nároky na platnost, jež je třeba jasně odlišovat. Teorie sociální demokracie není ani ve svém normativním základu, ani ve své vysvětlující roli a ani při srovnávací diskuzi o různých cestách její realizace vázána na určité předem dané politické aktéry, ačkoli přirozeně každý krok její realizace závisí na tom, že se političtí aktéři budou brát o praktický program činnosti z ní odvoditelný. Rozliční političtí aktéři zase mohou pojmu sociální demokracie využívat jako programového názvu, považují-li to za výhodné, do značné míry nezávisle na tom, zda a nakolik se jejich politické snahy překrývají s teorií sociální demokracie nebo se z ní vůbec snaží vycházet.“ (Meyer 2005: 12)

Sociální demokracie jako myšlenkový model a sociální demokracie jako politická strana (nebo proud) se v některých místech – ale ne zcela – překrývají. Jako myšlenkový model musí sociální demokracie klást požadavek vědecky fundovaně zkoumat a konzistentně představit normy a hodnoty, jejich přenos do základních práv a realizaci v různých zemích. Jestli tuto představu převezmou politické strany, je jiná věc.

Na následujících stranách proto nejde o sociální demokracii, nýbrž o myšlenkový model, který se vytvořil od 80. a 90. let 20. století.

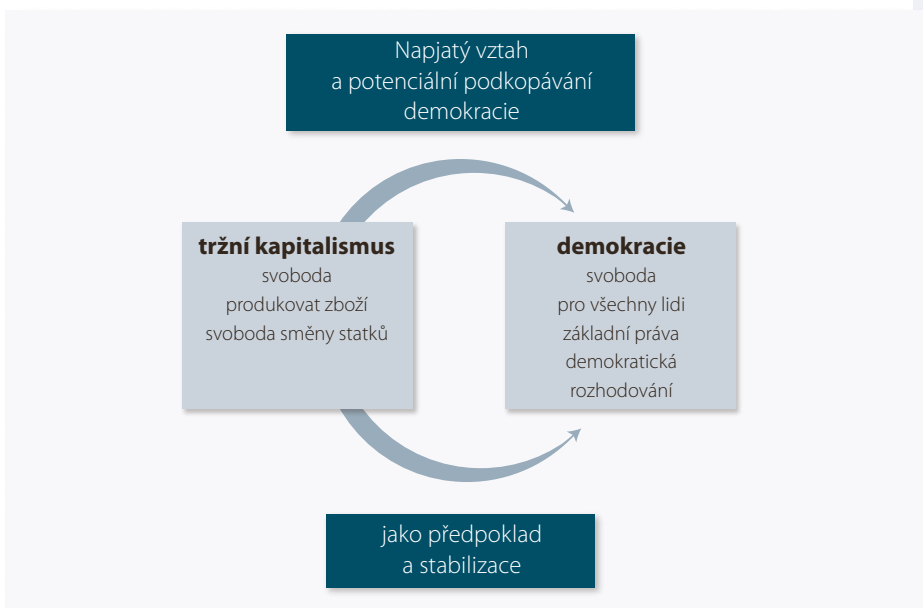
Vydeme zde ze základu teorie sociální demokracie Thomase Meyera – ta spojuje velmi mnoho různých proudů, které utvářely a utvářejí rámec diskurzu o sociální demokracii.

4.1. Východisko

Východiskem Meyerovy *teorie sociální demokracie* je otázka, jaký je vztah demokracie a tržního kapitalismu.

Obojí – demokracie i tržní kapitalismus – platí za dva podstatné aspekty našeho společenského systému, které se rozvinuly ve vzájemně napjatém vztahu.

Výchozí otázka: Jaký je vztah demokracie a tržního kapitalismu?

Obr. 7: Souvislost mezi tržním kapitalismem a demokracií

Meyer tvrdí, že kapitalismus a demokracie se na jedné straně doplňují a že kapitalismus byl předpokladem vzniku a stabilizace demokracie. Ale na druhé straně konstatuje „charakteristické napětí“, protože neregulovaný trh podle něj odporuje nezbytným předpokladům účasti všech občanů a občanek.

Předpoklad vzniku a faktor nejistoty? Jak se má tržní kapitalismus k demokracii?

Meyer popisuje vztah hospodářského systému a demokracie s pomocí dvou tezí: v historickém kontextu analyzuje okolnosti vzniku demokracií a empiricky zkoumá součinnost demokracie a tržního hospodářství pro dnešní společnosti.

Tyto dvě teze nejsou zpočátku samozřejmé. Jak jsme viděli už dříve, jsou teoreticky, ale i politicky sporné.

*Jak Meyer zdůvodňuje
svou tezi?*

Z jakého důvodu tedy Meyer tuto tezi i navzdory závažným protiargumentům hájí?

4.1.1. Historické zdůvodnění

Historický argument: Meyerovi jde o to, že historicky se demokracie většinou utvářely v důsledku vzniku anebo přímo v souvislosti se vznikem svobodných trhů, což se postupně v různých evropských zemích prosadilo jako „model občanské společnosti“.

Historický argument

„Občanská společnost znamenala model hospodářského, sociálního a politického uspořádání, který překonáním absolutismu, rodových privilegií a klerikální manipulace realizuje princip právně upravené individuální svobody pro všechny, zaručuje soužití lidí podle rozumových měřítek, ve smyslu liberálního právního a ústavního státu omezuje státní moc a prostřednictvím veřejnosti svazuje volby a zastupitelské orgány vůlí plnoletých občanů.“ (Kocka 1995: 23)

Svobodné trhy, ekonomické měšťanstvo a představa občanských práv a jejich zajištění státem se vyvíjely ve vzájemné závislosti – a nelze je od sebe historicky oddělit.

4.1.2. Zdůvodnění ze srovnávacího studia demokracie

Meyerova teze se ovšem opírá i o řadu empirických výzkumů provedených v rámci výzkumu o stabilitě demokracií.

Rovněž empirické výsledky bádání o transformaci, zaměřené na výzkum států bývalého Sovětského svazu, ukazují, že svobodná tržní hospodářství mohou mít veskrze kladný stabilizační vztah na vznikající demokracie. Ale empirické výsledky máme i v opačném případě. Tam, kde hospodářská moc zasahuje do politické oblasti, kde demokratickou účast podřívají monopoly a nezákonné kartely, začne společnost směřovat k vadné, nanejvýš formálně fungující demokracii.

To připomíná požadavek *teorie sociální demokracie*, aby se nedbalo jen formálního uspořádání státu, nýbrž aby se také empiricky ověřovalo, mohou-li demokratických struktur a základních práv skutečně využívat všichni.

V celistvém pohledu – argumentuje Meyer – lze konstatovat, že svobodné tržní hospodářství může demokracii „prospívat“ (srvn. Dahl 2000: 140; Meyer 2005: 581).

To ovšem neznamená, že by Meyer vztah demokracie a kapitalismu pokládal za „jednoduchý“, nebo nekritický – lze to na základě rozporů, které jsme už popsali, těžko předpokládat. Proto je nutno dnešní diskuzi jasně odlišit od jejích historických kořenů.

V čem tržní kapitalismus odporuje demokracii:

- Tržní kapitalismus vede k (ekonomické) nerovnosti lidí.
- Různě rozdělované hmotné zdroje mají za následek různé možnosti účasti na společnosti a demokracii.
- Tržní kapitalismus funguje čím dál víc globálně, demokratické spolurozhodování ovšem do značné míry na národní úrovni. Tržní kapitalismus tak ohrožuje i demokratické struktury v jednotlivých zemích

Zdůvodnění na základě bádání o stabilitě demokracií

Charakteristické napětí demokracie a kapitalismu

*Vyrovnaní mezi
tržním kapitalismem
a demokracií jako
výsledek dohody
mezi činiteli*

K tržnímu kapitalismu patří odstředivé síly, které posilují nerovnosti a nejistoty, a tím mohou ohrožovat základy demokratické legitimacy a stability.

Svoboda trhu a svoboda všech lidí ve společnosti si zcela odporují.

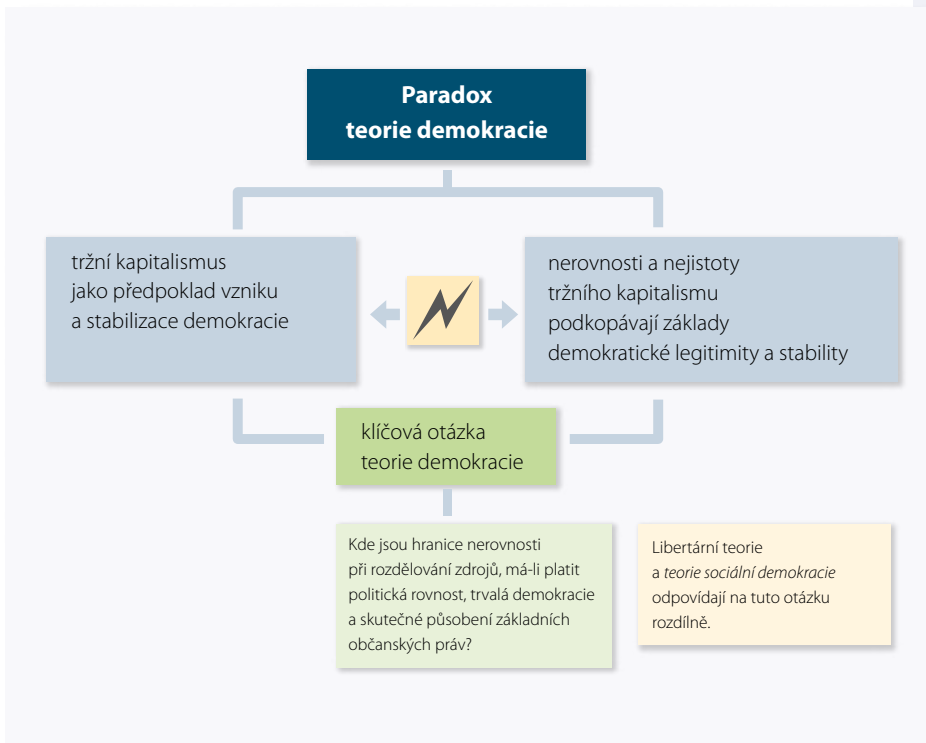
Tržní kapitalismus a demokracie jsou – podle Meyera – ve vzájemném charakteristickém napětí.

Toto charakteristické napětí nelze jednoduše odstranit nebo popřít, dá se jen formovat – o tuto kvintesenci historického i empirického bádání Meyer opírá svou argumentaci.

*Úkol pro teorii
sociální demokracie:
nevzdat se liberálního
požadavku svobody*

S ohledem na různé liberální a sociálnědemokratické myšlenkové modely lze konstatovat: Jednoduše upustit od požadavku svobody, historicky spjatého s myšlenkovou tradicí liberalismu, by bylo stejně neblahé jako sednout na lep neoliberálním škrátům. Podstatným stavebním kamenem je tedy diferencovanější pohled na vztah liberalismu a sociální demokracie.

V této souvislosti Meyerova teorie rozlišuje dva „ideální typy“, které se vyvinuly z liberální teorie: libertarismus a sociální demokracie.

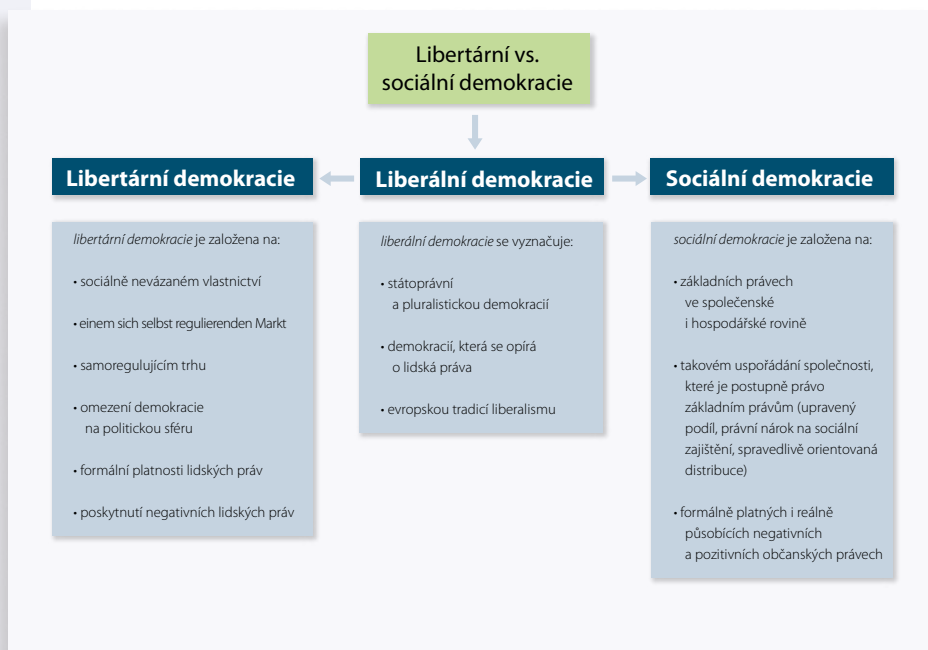
Obr. 8: Paradox teorie demokracie

4.2. Libertarismus vs. sociální demokracie

Teorie sociální demokracie se v normativním, teoretickém i empirickém ohledu liší od *teorií libertární demokracie*. Obě mají kořeny v liberální demokracii, jak se rozvíjela od osvícenství v 17. a 18. století.

Jiné vědecké argumentace chápou pojmy libertární a liberální demokracii zčásti jinak. Proto je v diskuzích zvlášť důležitá jedna, společná definice.

V případě libertarismu a sociální demokracie jde – to výslovně zdůrazněme – o ideální typy, které v čisté podobě určitě nikde nenajdeme. Libertarismus a sociální demokracii spíš můžeme definovat jako dva póly, mezi nimiž můžeme vytvořit škálu pro uspořádání společností v jejich společenských formách.

Obr. 9: Srovnání liberální, libertární a sociální demokracie

Liberalní demokracie

Společné kořeny liberální demokracie

- se vztahují k evropské tradici liberalismu (svrn. výše, s. 15)
- a existují ve státoprávní a pluralistické demokracii,
- která se opírá o lidská práva.

Libertární demokracie

Libertární demokracie¹¹ se jako ideálnětypický myšlenkový model vyznačuje:

- sociálně nevázaným vlastnictvím
- samoregulujícím trhem
- omezením demokracie na politickou rovinu a tím poskytnutím negativních občanských práv (k tomuto pojmu viz níže, s. 100)
- formální platností lidských práv

¹¹ Vidíme, že libertarismus, resp. libertární typ se rozsáhle překrývá s tím, co jsme výše rozebírali jako neoliberalní postoje. Zavedením nového pojmu chce Meyer především ukázat, že zásadní představy historického liberalismu se rozhodně neshodují s neoliberalními zkratkami a že na liberalismus může navazovat i teorie sociální demokracie.

Sociální demokracie se vyznačuje:

- základními právy ve společenské i hospodářské oblasti
- takovým uspořádáním společnosti, které postupně odpovídá (jak formálně, tak i v reálném účinku!) základním právům
- negativními a pozitivními občanskými právy, která jsou formálně platná a reálně účinná (více k tomu níže)

Meyer tedy mezi oběma ideálními typy libertární a sociální demokracie nachází teoretické rozlišení, které lze konstatovat u konkrétních politických postojů jednotlivých proudů a stran, ale nevyčerpá se v nich.

Napětí mezi demokracií a tržním kapitalismem nepodléhá žádnému pevnému řádu, nýbrž naplňuje se vyjednáváním mezi společenskými aktéry. Poměry jejich sil se mohou ustavičně posouvat a vést k novému vztahu mezi tržním kapitalismem a demokracií v jednotlivých zemích.

Jako příklad napjatého, ne zrovna jednoduchého vztahu tržního kapitalismu a demokracie a jeho podoby může posloužit německý základní zákon (tj. ústava) v porovnání s mezinárodními pakty OSN o politických, sociálních, hospodářských a kulturních základních právech (srov. níže, s. 97).

Zatímco základní zákon z roku 1949 sice na pozadí nacistického režimu zřetelně formuluje zásadní ochranná občanská práva, vedl poměr sil ve vznikající Spolkové republice mezi občanskými silami a politickou levicí k tomu, že umožňující občanská práva byla v základním zákonu upozaděna. I v právovědné diskuzi logicky existují různé interpretační přístupy k základnímu zákonu. Jedni pokládají za stěžejní ustanovení o lidských právech v prvních člancích, zatímco jiné, kritičtější interpretace vycházejí z toho, že rozhodujícím těžištěm byla a je především otázka (soukromého) vlastnictví (srov. k tomu Haverkate 1992; viz k tomu i tabulka k základním právům porovnávající základní zákon a pakty OSN na s. 97).

Pakty OSN ze 60. let 20. století naopak právě díky mezinárodní perspektivě, ale i na základě tehdejšího společenského vývoje formulují negativní a pozitivní občanská práva formulují mnohem důkladněji.

*Otázka aktérů**Příklad: projednávání
základního zákona**Pakty OSN ve srovnání*

Vědecké teorie – jak už jsme popsali – nabízejí při popisu vztahu mezi trhem a demokracií různé odpovědi.

Teoretické proudy takzvaného libertarismu a teorie sociální demokracie se liší především v odpovědi na otázku, jak se k sobě mají (mají mít) demokracie a trh a jak to zdůvodnit.

Oba teoretické proudy přitom mají stejné kořeny: v liberalismu, jak se historicky rozvíjel od 17. století.

Stěžejním bodem ovšem je, jak lze svobodu každého člověka naplnit ve společnosti. Vědecké teorie na ni odpovídají velmi různě.

K tomu, abychom různé odpovědi mohli posoudit, je potřeba blíže definovat pojem „občanských práv“.

Než se podíváme na různé definice občanských práv v libertarismu a v sociální demokracii, musíme osvětlit ještě jeden pojem. Proč mluvíme o „občanských právech“? Proč prostě nemluvíme o „svobodě“ a základních hodnotách?

4.3. Exkurs: trojice základních hodnot, základních práv a nástrojů

V první části jsme viděli, že politické teorie a filozofie předkládají velmi rozdílné koncepce tří základních hodnot svobody, rovnosti a solidarity. Máme dočinení s „pluralismem zdůvodnění“, který prochází napříč politickými myšlenkovými modely a proudy.

Pro obsáhlou teorii se v tomto pluralismu skrývá problém. Pokud se teorie vztahuje k jednotlivým aspektům nebo vysvětlujícím liniím, pak ztratí svůj obecný požadavek a ve své argumentaci se potenciálně odřízne od jiných filozofických, etických nebo náboženských tradicí.

Z tohoto důvodu musí *teorie sociální demokracie* – podle Thomase Meyera – zvolit co nejširší možný argumentační základ. K tomu je třeba nalézt argumentační rovinu, která není kulturně specificky zbarvená, nýbrž ji lze popsat v přesahujícím a demokraticky legitimovaném rámci.

Rozhodující otázka: Jak se svoboda naplňuje ve společnosti?

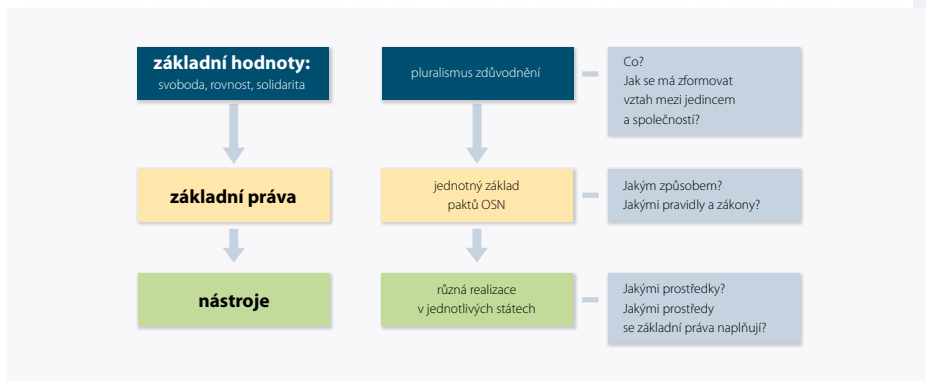
Trojice základní hodnoty, základní práva a nástroje

Co tvoří nejširší možný argumentační základ?

Rovina základních hodnot proto jako argumentační základ odpadá – základní hodnoty sice tvoří důležitý argumentační kontext, ale jsou proměnné a kulturně vázané.

Správnou argumentaci pro zdůvodnění sociální demokracie je proto třeba hledat v jiné rovině. Lze rozlišit zhruba tři roviny:

Tři roviny

Obr. 10: Odvození základních hodnot, základních práv a nástrojů

V rovině *základních hodnot* svobody, rovnosti a solidarity se ujasní, v jakém vztahu je jednotlivec ke společnosti a jak se má utvářet život ve společnosti. Společenské představy, které si pro sebe definují a nárokují základní hodnoty, vyrůstají – jak jsme už viděli – z různých společenskopolitických a společenskofilozofických východisek.

V rovině *základních práv* se základní hodnoty převádějí, příp. upravují na společensky závazné, demokraticky legitimované normy jednání. Nepodléhají (jako základní hodnoty) pluralismu zdůvodňování, nýbrž soužití uspořádávají nezávisle na společenských důvodech.

V rovině *nástrojů* se definují společenské instituce, jimiž mají státy zajistit požadavky na chování, které vyplývají ze zajištění základních práv. Jak vyplývá ze studií k jednotlivým zemím, v různých zemích a kulturách se výrazně odlišují.

Chceme-li tedy pro *teorii sociální demokracie* zvolit co nejširší argumentační základ, měli bychom vycházet z roviny základních práv. Meyer si pro svůj argumentační základ zvolil dva pakty OSN o základních politických, hospodářských a kulturních právech. Pro tuto volbu hovoří několik důvodů:

Základní práva

Nástroje

- Pakty OSN jsou celosvětově nejjednotnějším, právně závazným, nadkulturním a nadnárodním pramenem základních práv. Ratifikovalo je přes 140 zemí, kde jsou součástí platného práva.
- Pakty OSN předpokládají společenský vývoj a rozvoj základních práv na základě mezinárodní spolupráce. Státy se zavazují, že budou základní práva ve skutečné realizaci soustavně zlepšovat.
- Pakty OSN obsahují vysloveně obšírné a přesné formulace práv, která si každý jedinec pro sebe může nárokovat.

Poslední argument můžeme zvláště dobře dokreslit ve srovnání mezi základními právy základního zákona a formulacemi v paktech OSN:

Oblast úpravy	Základní zákon	Mezinárodní pakty OSN
Osobní právo	„Důstojnost každého člověka je nedotknutelná. Veškerá státní moc je povinna ji chránit a chránit.“ (čl. 1)	„Každá lidská bytost má právo na život. Toto právo je chráněno zákonem. Nikdo nebude svévolně zbaven života.“ (čl. 6 odst. 1 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech)* „1. Každý má právo na svobodu a osobní bezpečnost.“ (čl. 9, odst. 1 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech).
Právo na práci	„(1) Všichni Němci mají právo slobodné volby povolání, pracovního místa a místa vzdělávání. Výkon povolání se může upravovat zákonem nebo na jeho základě. (2) Nikdo nesmí být k určité práci nucen, až na případ povinnosti práce v rámci tradičně obecných, pro všechny stejných veřejných služeb.“ (čl. 12)	„1. Státy, smluvní strany Paktu, uznávají právo na práci, které zahrnuje právo každého na příležitost vydělávat si na živobytí svojí prací, kterou si svobodně vybere nebo přijme, a učiní příslušné kroky k ochraně tohoto práva. 2. Opatření, jež mají být učiněna státy, smluvními stranami Paktu, k dosažení plného uskutečnění tohoto práva, budou zahrnovat programy technického a odborného zaškolení a výcviku, plány a prostředky k dosažení stálého hospodářského, sociálního a kulturního rozvoje a plné a produktivní zaměstnanosti za podmínek, zajišťujících jednotlivci základní politické a hospodářské svobody.“ (čl. 6 Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech)**

* Mezinárodní pakt o občanských a politických právech z 19. prosince 1966 (cit. podle <http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rfp/dokumenty/mezinarodni-pakt-o-obcanskych-a-politickych-pravech-a-mezinarodni-pakt-o-hospodarskych--socialnich-a-kulturnich-pravech-19852/>)

** Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech z 19. prosince 1966 (cit. podle <http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rfp/dokumenty/mezinarodni-pakt-o-obcanskych-a-politickych-pravech-a-mezinarodni-pakt-o-hospodarskych--socialnich-a-kulturnich-pravech-19852/>)

Oblast úpravy	Základní zákon	Mezinárodní pakty OSN
vlastnictví/ životní úroveň	<p>„(1) Vlastnictví a dědické právo jsou zaručeny. Obsah a meze určují zákony. (2) Vlastnictví zavazuje. Jeho užívání má současně sloužit všeobecnému blahu.“ (čl. 14)</p>	<p>„(1) Státy, smluvní strany Paktu, uznávají právo každého jednotlivce na přiměřenou životní úroveň pro něj a jeho rodinu, zahrnující v to dostatečnou výživu, šatstvo, byt, a na neustálé zlepšování životních podmínek. Smluvní státy podniknou odpovídající kroky, aby zajistily uskutečnění tohoto práva, uznávají pro dosažení tohoto cíle zásadní důležitost mezinárodní spolupráce, založené na svobodném souhlasu.“ (Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech)**</p>
vzdělání	<p>„(1) Každý má právo svobodně rozvíjet svou osobnost, pokud tím neporušuje práva druhých, ústavní pořádek nebo mravní zákon.“ (čl. 2) „(1) Na veškeré školství dohlíží stát. (2) Osoby právně odpovědné za výchovu dítěte mají právo rozhodovat o účasti dítěte v náboženské výuce.“ (čl. 7)</p>	<p>„ (1) Státy, smluvní strany Paktu, uznávají právo každého na vzdělání. Souhlasí, že vzdělání bude směřovat k plnému rozvoji lidské osobnosti a smyslu pro její důstojnost a posílení úcty k lidským právům a základním svobodám. Souhlasí, že vzdělání má umožnit všem osobám účinnou účast ve svobodné společnosti, napomáhat k vzájemnému porozumění, snášenlivosti a přátelství mezi všemi národy a všemi rasovými, etnickými a náboženskými skupinami, jakož i k rozvoji činnosti Organizace spojených národů pro zachování míru. 2. Státy, smluvní strany Paktu, uznávají, že se zřetelem na dosažení plného uskutečnění tohoto práva: a) základní vzdělání bude povinné a svobodně přístupné pro všechny; [...] c) vyšší vzdělání bude rovněž zpřístupněno pro všechny, a to podle schopností všemi vhodnými prostředky a zejména postupným zaváděním bezplatného vzdělání.“ (čl. 13, Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech)**</p>

Oba pakty OSN poskytují diferencovaný přehled, jak se základní práva mají postupně a v mezinárodní spolupráci naplňovat. V paktu o hospodářských a sociálních právech se píše:

Každý stát, který je smluvní stranou Paktu, se zavazuje podniknout při maximálním využití svých zdrojů samostatně, i prostřednictvím mezinárodní součinnosti a spolupráce kroky hospodářské a technické k postupnému dosažení plného uskutečnění práv uznaných v tomto Paktu, a to všemi vhodnými prostředky, včetně přijetí zákonodárných opatření. (čl. 2, odst. 1)

Pakty OSN tedy obsahují perspektivu vývoje, závazek pro státy, že v návaznosti na zásadně garantovaná základní politická práva budou nadále „všemi vhodnými prostředky“ dál napomáhat uskutečňování základních hospodářských, sociálních a kulturních práv. *V tom je zahrnut požadavek na jednání států a představa aktivního státu.*

Právě stát, který aktivně zasahuje a který základní práva nejen poskytuje, nýbrž je svým aktivním jednáním i ustavuje, odporuje libertární demokracii.

Realizace základních práv je v mnoha zemích problematická. Mezi právním nárokem a prosazením práva zeje obrovská propast. Potud jsou zcela pochopitelné kritické otázky, jakou hodnotu mezinárodní pakty mají. Chybí mezinárodní instituce, které by byly schopné právo prosazovat.

Přesto je třeba konstatovat, že ve srovnání se základním zákonem obsahují mezinárodní pakty mnohem vypracovanější formulace základních práv, které mohou sociální demokracii posloužit jako základ politických požadavků.

Základní zákon ve článku 20 o Spolkové republice Německo sice mluví jako o demokratickém a sociálním federálním státu, ale závazky pro konkrétní jednání, s jakými počítají mezinárodní pakty OSN, se tu uvádějí jen velmi omezeně.

Spornost aktivní role státu při realizaci lze konstatovat u dalšího rozlišování základních práv. Pak se také ukáže, že důsledně pojímaný libertarismus si musí sám protirečit.

Perspektiva vývoje mezinárodních paktů OSN

Mezinárodní pakty OSN se celosvětově porušují, protože chybějí možnosti, jak je prosazovat.

4.4. Pozitivní a negativní občanská práva

*Definice: pozitivní
a negativní
občanská práva*

Liberalní demokracie se v první řadě definuje prostřednictvím občanských práv, která náleží každému člověku ve společnosti. U občanských práv lze – podle Isaiaha Berlina – rozlišovat mezi negativními (formálními, ochrannými) a pozitivními (sociálně-umožňujícími) občanskými právy.

Libertární a sociální demokraté se zásadně liší v tom, jaký význam přikládají ve vzájemném vztahu negativním a pozitivním občanským právům.

To v Meyerově *teorii sociální demokracie* představuje podstatný bod, na jehož základě lze výrazně přesněji uchopit diskuzi o občanských právech. Přitom je třeba – jak už jsme konstatovali dříve – vyjít z filozofické diskuze o ideálních typech, bez ohledu na otázku, zda ideální typy v zemích také skutečně existují (v čisté podobě totiž neexistují).

V této filozofické argumentaci se libertární demokracie od sociální liší takto:

Libertární teze

Libertární teze

Zajištění pozitivních občanských práv okleštuje (a ničí) práva negativní. Negativní občanská práva mají naprostou přednost – tak zní (ve zkratce) Berlinova teze, kterou dnes hájí i mnoho neoliberalů.

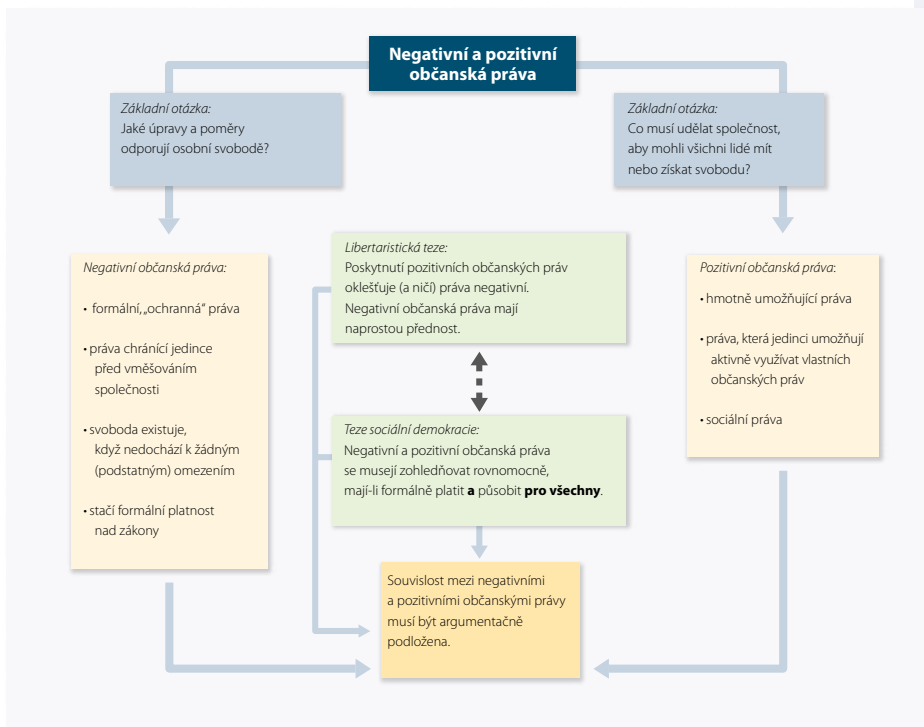
*Teze teorie sociální
demokracie*

Teze teorie sociální demokracie

Negativní a pozitivní občanská práva se musejí zohledňovat rovnomocně, mají-li formálně platit a působit *pro všechny*.

Isaiah Berlin ve svém *Dvojím pojmu svobody (Two Concepts of Liberty, 1958)* rozlišuje dva rozdílné typy občanských práv:

- negativní občanská práva (např. právo na tělesnou nedotknutelnost), která chrání před přehmaty státu i společnosti
- pozitivní občanská práva (např. právo na vzdělání), která mají prostřednictvím společenských a státních opatření umožňovat a podporovat svobodu jedince

Obr. 11: Negativní a pozitivní občanská práva

Toto rozlišení mezi libertární a sociální demokracií vyžaduje hlubší úvahu, jaký je vzájemný vztah mezi negativními a pozitivními občanskými právy.

Meyer přitom libertární argumentaci logicky vyvrací:

Libertární argumentace absolutně upřednostňuje negativní občanská práva před pozitivními, zatímco *teorie sociální demokracie* hájí logický, napjatý a rovnomocný vztah.

Teorie sociální demokracie v této souvislosti vyvrací libertární tezi, a tím dokazuje souvislost pozitivních a negativních občanských práv.

Libertarismus:
negativní občanská práva mají absolutní přednost

Premisy

Meyerova argumentace spočívá ve čtyřech argumentačních krocích: Nejprve vychází z premisy, že i v libertární argumentaci mají negativní občanská práva platit a působit univerzálně – pro libertární argumentaci k tomu musejí být dána jen negativní občanská práva s absolutní předností.

Kdy je libertární teze vyvrácena?

Libertární teze by byla vyvrácena, kdyby nastala taková konstelace, v níž by negativní občanská práva pro nějakou osobu nemohla platit, protože by tatáž osoba neměla zaručena práva pozitivní.

Příklad, jak vyvrátit libertární tezi

Takovou konstelaci si lze snadno představit: Osoba, která nemá formálně platné a reálně účinné pozitivní občanské právo na vzdělání, již není poskytnuta infrastruktura, která by jí umožnila účast na společenském životě, a která si nabídky na vzdělávání nemůže sama prostřednictvím kapitalu koupit, nebude moci využít svého negativního práva na projev názoru. Negativní občanské právo je v takovém případě nesmysl.

Domyšleno do důsledků tedy absolutní přednost negativních občanských práv nemůže fungovat. Negativní občanská práva nemohou platit a účinně působit pro všechny, pokud je nedoplňují práva pozitivní.

Negativní občanská práva mohou být účinně platná pro všechny, jen jsou-li zajištěna i pozitivní, tedy „umožňující“ občanská práva. Formálně poskytnutá práva příliš nepomohou, nemůže-li je současně každý občan a občanka prosazovat jako nárok vůči státu.

Bez společenského, zpravidla státně organizovaného přerozdělování statků se občanská práva pro všechny realizovat nemohou. Meyer z toho vyvozuje, že stát musí projednat a uplatnit vyrovnání mezi negativními a pozitivními právy.

4.5. Stát a jeho závazky k aktivnímu přístupu

Realizace pozitivních i negativních občanských práv pro každého člověka znamená pro stát závazek aktivního přístupu. Na rozdíl od libertárního státu se základní práva jen nepostulují a jejich realizace není přenechána trhu. Požadavky skutečně účinných základních práv každého člověka má naplňovat stát.

Státu tak připadá aktivní role a závazky aktivního přístupu, především

- zajišťovat volně přístupnou zabezpečující a možnosti otevírající existenční péči,
- společenským přerozdělováním vytvořit lidem podmínky nezávislé aktivní účasti na společnosti a demokracii,
- formálně tržní ekonomiku řídit tak, aby se mohly poskytovat a svobodně zastupovat demokratické struktury a zájmy zaměstnanců a zaměstnankyň.

Státní nástroje, s nimiž lze těmto požadavkům občanů a občanek dostat, nejsou ve všech zemích stejné, jak můžeme ukázat na jednoduchém příkladu:

Ve Spolkové republice se od 90. let 19. století rozvíjel systém sociálních pojištění. Systém sociálního pojištění má zásadní podíl na tom, že lidé mohou vést všeobecně důstojný život. Současně se ujalo na základě solidarity pracovníků a pracovník a vládě – coby organizátorů – to zajistilo loajalitu vznikajícímu státu.

V jiných – například skandinávských – zemích se sociální systém opírá o daně. I zde, jak uvidíme ve srovnávacích studiích k jednotlivým zemím (srvn. dále, s. 105), můžeme mluvit o existenční péči a naplnění požadavků každého jedince vůči státu. Ze srovnání obou systémů přesto vyplývají nepatrné rozdíly v úspěšnosti naplňování pozitivních a negativních občanských práv.

Přesto oba způsoby organizace (více či méně dobře) plní závazky aktivního přístupu plynoucí z občanských práv.

Realizace občanských práv se totiž nevyčerpává otázkou konkrétních nástrojů, i když je můžeme a musíme zkoumat.

Sociální demokracie představuje obsáhlý myšlenkový model, který nezůstává u formální platnosti lidských práv. Stejně tak není odtažitou filozofickou konstrukcí. Jako

*Stát a jeho závazky
k aktivnímu přístupu*

Nejdůležitější závazky

*Historicky formované
nástroje*

Různé nástroje

otevřený model spíš musí přesvědčit, že nastavuje kompas politického jednání, jímž se pak konkrétní občanská práva za pomoci různých nástrojů mohou v co největší šíři naplňovat. Tak se potom mohou úspěšně naplňovat i základní hodnoty svobody, rovnosti/spravedlnosti a solidarity.

Sociální demokracie není teoretický luxus, nýbrž společná výzva a úkol pro praxi.

5. MODELY JEDNOTLIVÝCH ZEMÍ

V této kapitole

- se podíváme, jak se sociální demokracie uplatňuje ve Spojených státech amerických, Velké Británii, Německu, Japonsku a Švédsku a
- budeme na základě teorie sociální demokracie rozlišovat mezi libertárními státy a nízko-, středně a vysoce inkluzivními sociálními demokraciemi.

Závazky aktivního přístupu plynoucí ze základních práv mohou státy naplňovat pomocí různých nástrojů.

Sociální demokracii tak nelze definovat jako jakýsi hotový koncept. Na základě historického vývoje a zvolené cesty se v různých zemích může lišit. Ale protože se sociální demokracie nespokojí s pouhou formální platností občanských práv, musíme pro každou zemi zvlášť zkoumat, jestli se historický vývoj ubírá sociálnědemokratickým směrem a jestli se v příslušné zemi už sociální demokracii naplnila nebo o ni usiluje.

Thomas Meyer už se svými spolupracovníky a spolupracovnicemi za tímto účelem srovnal empirická data jednotlivých zemí – mnoho teorií demokracie se takovým empirickým srovnáním nezabývají.

Uvedme zde pět stručných příkladů, které představují různé stupně uskutečnění sociální demokracie:

- USA jako země utvářená v základních rysech přímo libertárně a vykazující jen několik prvků, které naplňují sociální demokracii,
- Velká Británie jako nízkoinkluzivní sociální demokracie,
- Německo jako středně inkluzivní sociální demokracie,
- Japonsko, které – ačkoli se v mnoha oblastech nedá srovnávat se západními zeměmi – lze zařadit mezi středně inkluzivní sociální demokracie,
- Švédsko jako vysoce inkluzivní sociální demokracie.

Studie k jednotlivým zemím se z nutných důvodů omezují na minimum. Kdo by chtěl různé země srovnávat podrobněji, nechť se podívá do druhého dílu Meyerovy teorie (Meyer 2006).

Závazky aktivního přístupu a různé realizace

Pět příkladů

5.1. Spojené státy americké

Julia Bläsiusová

*USA: svoboda
a sociální nerovnost*

Pro mnoho lidí představují Spojené státy zemi neomezených možností a svobody. Současně jsou ve srovnání s Evropou známy větší sociální nerovností. Co se však za tímto obrazem skrývá a kde se vzal? Ano, Spojené státy jsou zemí, pro jejíž obyvatele má individuální svoboda v mnoha oblastech prioritu, takže společnost se tradičně staví skepticky k silnému státu. Vyplyvá to z brzkého demokratizačního procesu a s ním související vyspělé politické kultury. To ovlivňuje nejen politické činitele, politický systém, přístup k základním právům, ale i povahu státu blahobytu.

Spojené státy patří k prvním moderním masovým demokraciím, díky čemuž se ve společnosti vytvořil silný republikánský étos. Všeobecné hlasovací právo zavedla už ústava z roku 1789. Zatímco v Evropě demokracie většinou nahrazovaly monarchii, a tím dědily dlouho se rozvíjející centralistické státní struktury, v Americe vznikla demokracie takřka současně s americkým státem. Tato konstelace se na pojetí státu a na politické kultuře v USA podepisuje dodnes. Společnost přikládá velkou váhu individuální svobodě a přeje si pasivní stát. V důsledku toho se sociální nerovnosti akceptují jako přirozený výsledek lidského soužití.

*Svoboda jako nejvyšší
maxima jednání*

Politickou kulturu navíc silně formuje liberalismus, který klade důraz na individuální svobodu. Na rozdíl od Evropy liberalismus ve Spojených státech nikdy nezpochybovaly jiné proudy, tak jako tomu bylo u konzervatismu nebo socialismu, takže se mohl etablovat jako vládnoucí princip bez alternativ. Svoboda je tak dodnes nejvyšším statkem americké společnosti.

Vláda má tradičně jen málo možností a především málo ctizádosti ovlivňovat ekonomiku. Rovněž mezinárodní finanční a hospodářská krize, která má ve Spojených státech nejen prameny, nýbrž i dalekosáhlé důsledky, tento princip nanejvýš oslabí.

Spolupráce americké vlády se zaměstnanci a zaměstnankyněmi je vyvinutá poměrně slabě. Odbory jsou jen málo organizované a hrají zanedbatelnou roli, takže pracovní smlouvy a platy se mohou dojednat nezávisle a individuálně. V tom pro Spojené státy platí typický problém pluralitní demokracie. Partikulární zájmy sice mají značný vliv, ale jenom takové, které jsou také dobře organizované a finančně silné. Široké a jen slabě organizované zájmy mají minimální vliv. To se projevuje v silném vlivu některých lobbistických skupin a ekonomických svazů a ve spíše zanedbávaném vlivu etnických menšin.

Jak se tyto okolnosti projevují v politickém systému a ve stavbě amerického státu blahobytu? Jaké pojetí základních práv tu tvoří základ?

Politický systém

Ve Spojených státech se mluví o prezidentském vládním systému s dualistickou strukturou tvořenou exekutivou a legislativou. Exekutivu zastupuje prezident, který je současně i nejvyšším představitelem státu. Legislativu představuje sněmovna reprezentantů a senát, které společně tvoří kongres. Legislativa a exekutiva jsou od sebe odděleny a současně se vzájemně kříží. Tento princip „brzd a protivah“ (checks and balances) vychází z Montesquieovy a Lockeova filozofie státu a má zabránit zneužívání moci. Cílem tohoto systému je účinně chránit individuální svobody občanů a občanek před neoprávněnou mocí.

Strany ve Spojených státech nejsou tradičně příliš vlivné, takže stranická konkurence nehraje rozhodující roli. Strany převážně plní funkci předvolebních organizací, které připravují a realizují kampaně špičkových kandidátů. Strany ani nevystupují s pevným vládním programem a mají malé programové zaměření. V kongresu hrají jen zanedbatelnou roli, protože jednak nemusejí podporovat vládu a jednak poslanci hlasují spíše podle osobních zájmů než podle ideologických postojů.

Ústava a systém základních práv

Americká ústava z roku 1789 začíná heslem „Life, liberty and the pursuit of happiness“ (Život, svoboda a snaha dosáhnout štěstí). Ustavuje federální stát s prezidentským vládním systémem. Patří k nejstarším dosud platným republikánským ústavám. Už tehdy zaváděla všeobecné hlasovací právo – byť ho mohli využít jen bílí muži, kteří vlastnili půdu.

„Bill of Rights“ obsahující deset prvních dodatků ústavy, americkým občanům a občanám navíc zaručuje jistá nezczitelná práva, která se často označují za základní. Všechny směřují k ochraně jedince před zásahy státu. Z ústavnosti těchto práv plyne pro každého jedince jejich vymahatelnost.

Tato raná tradice takzvaných základních politických práv dodnes ovlivňuje pojetí základních práv u americké společnosti. I když tato takzvaná základní občanská práva neboli negativní svobody byla v důsledku protiteroristických opatření po 11. září 2001 omezena, hrají ve Spojených státech ústřední roli. Rozsáhlé deficity naopak nalezneme u práv ekonomických a sociálních a tudíž u pozitivních občanských práv. O nich se nezmiňuje americká ústava a Spojené státy ani nepodepsaly mezinárodní dohodu, která tato práva ukládá. Americká ústava rovněž neinstitucionalizuje sociální stát.

Co to konkrétně znamená?

Prezidentský vládní systém

Strany jako předvolební organizace

„Life, liberty and the pursuit of happiness“

Negativní občanská práva bez pozitivních

Občané a občanky proto mají právo na sociální výkony jen tehdy, platí-li si pojištění nebo jsou-li potřební. Ale potřebným nejsou tato práva garantována, takže kongres může kdykoli rozhodnout, že transferové platby zastaví.

*Nekoordinované
tržní hospodářství*

Politická ekonomie

Ekonomika Spojených států patří k typu liberální nebo – jinými slovy – nekoordinované tržní ekonomiky. To znamená, že podniky fungují ve vzájemné volné soutěži a takřka bez spolupráce nebo koordinace s vládou nebo se sociálními partnery. Hospodářské dění ve Spojených státech je zaměřeno především na zisk a růst blahobytu. (Některé oblasti, např. zemědělství nebo zbrojní průmysl, představují ovšem v tomto čistě soutěžním mechanismu výjimku.)

Odborům a zaměstnavatelským svazům v posledních letech výrazně ubývalo členů a členek a nemají žádný vliv na jednání o platových tarifech nebo na utváření pracovních podmínek. O plátech se ve Spojených státech jedná jen na podnikové úrovni a ochrana před výpovědí je velmi malá. Hospodářství a zejména strana zaměstnavatelů tím dosahuje vysoké míry flexibility, takže člověk může rychle získat práci, ale stejně rychle o ni zase může přijít. Obdobně je i systém vzdělávání a dalšího vzdělávání zaměřený na to, aby zaměstnancům a zaměstnankyním předal co nejvíceobecnější schopnosti a dovednosti.

*Priorita
krátkodobého zisku*

Zcela flexibilní je ve Spojených státech i finanční systém. Podniky se zpravidla financují prostřednictvím kapitálového trhu, díky čemuž má nejvyšší prioritu růst krátkodobého podnikatelského zisku, tzv. shareholder-value. Podniky a banky ve Spojených státech skoro nejsou propojeny. Vzájemné vztahy mezi podniky jsou založeny na tržních vztazích nebo na vymahatelných smlouvách. V důsledku finanční krize, která začala v USA, čelil takřka neregulovaný finanční systém a pouhé zaměření na růst krátkodobého zisku ve Spojených státech silné kritice.

*Sociální stát – odraz
amerických priorit*

Spojené státy měly až do 20. století jen velmi rudimentární pojistné systémy. Sociální zabezpečovací systém na národní úrovni zavedl až zákon o sociálním zabezpečení (Social Security Act) z roku 1937. Ten zahrnuje systém starobních důchodů založený na příspěvcích, sociální pomoc pro potřebné rodiny, děti a staré lidi a federální program zabezpečení nezaměstnaných. Přesto se ve Spojených státech dnes mluví o liberálním státu blahobytu, protože výkony poskytované státem nejsou příliš rozsáhlé a nepůsobí příliš ve smyslu přerozdělování. Třetinu veškerých sociálních výkonů dnes nabízí soukromníci. Důvody jsou mj. politická kultura americké společnosti a s ní související

skutečnost, že ve Spojených státech vládli většinou republikáni nebo demokraté pravého křídla, pro něž představuje sociální stát malou prioritu. Tomu odpovídá, že většina oblastí sociálního státu je velmi silně orientovaná na princip výkonu a existenční minimum, které má zabránit chudobě, se zajišťuje jen v nezbytných případech. Je otázkou, zda se to v nadcházejících letech změní. Barack Obama sliboval v předvolební kampani reformy sociální oblasti. Jak obtížně se takové reformy v liberálně utvářené Americe uskutečňují, jsme mohli vidět na příkladu reformě ve zdravotnictví.

Zabezpečení pro případ nezaměstnanosti: Ačkoli jednotlivé unijní státy určují úroveň výkonu a zároveň spravují programy, zabezpečení v nezaměstnanosti se ve Spojených státech financují centrálně. Nezaměstnaní mají nárok na šestiměsíční podporu, která se může prodloužit o několik týdnů jen ve výjimečných případech. Podpora v nezaměstnanosti odpovídá 30–40 % posledního platu.

Sociální pomoc: Sociální pomoc ve Spojených státech představuje opatření proti chudobě, které se zcela cíleně soustředí jen na ty nejchudší a často vede ke stigmatizaci dotyčného nebo dotyčné. Navíc existují programy pro určené skupiny, jako jsou například závislé děti nebo potřebné rodiny. Ty vedle finančních prostředků často dostávají i silně vázanou podporu jako potravinové lístky.

Důchod: Důchody ve Spojených státech fungují na bázi příspěvkového financování. Občané a občanky odvádějí takzvanou daň ze mzdy, která jim zajišťuje nárok na důchod. Na důchod má právo jen ten, kdo předtím mohl pobírat plat a platit odpovídající daň ze mzdy. Ostatní jsou odkázáni na sociální pomoc. Výše daně ze mzdy je navíc omezená, takže lidé s nejvyššími výdělky jsou poměrně málo zatíženi.

Zdravotní systém: Spojené státy nemají univerzální státem financovaný zdravotní systém. Státní zdravotní péči se těší jen tři skupiny: armáda, lidé nad 65 let a potřební, přičemž zejména poslední skupina se stále rychleji rozrůstá.

Velké části společnosti neměly ve Spojených státech dlouho vůbec žádné pojištění nebo jen minimalní nemocenské pojištění. Po reformě zdravotnictví, kterou uskutečnil prezident Obama a která měla za cíl zpřístupnit nemocenské pojištění každému Američanovi a každé Američance, se americký zdravotnický systém vydal zásadně novým směrem.

Zabezpečení pro případ nezaměstnanosti

Sociální pomoc

Důchod

Zdravotní systém

Vzdělávací systém

Školský systém rozlišuje mezi církevními a veřejnými školami, přičemž veřejné školy se organizují a financují lokálně. Z hlediska seberegulace a participace je to výhodné, ale vede to k obrovským rozdílům v kvalitě. Protože se školy financují z daní z příjmů, mohou zámožné obce do vzdělávacího systému investovat poměrně vysoké částky z daní, zatímco chudší obce mají na vzdělání poměrně méně prostředků. Místo a prostředí, v němž člověk vyrůstá, proto výrazně rozhodují o kvalitě školního vzdělání. Přesto americký vzdělávací systém vykazuje celkově nejvyšší míry lidí s ukončeným vyšším vzděláním.

USA

Míra zaměstnanosti pro rok 2012	70,9 % (65,3 %)	Podíl výdělečně činných osob (žen) ve věku 15–64 let vzhledem k celkovému počtu obyvatel (zdroj: Eurostat)
Příjmy žen v poměru k příjmům mužů	62 %	Procentuální podíl příjmů, které vydělávají ženy vzhledem k mužům (zdroj: Human Development Index 2009, s. 186)
Míra nezaměstnanosti pro rok 2013	7,4 %	Podíl nezaměstnaných vzhledem k výdělečně činnému obyvatelstvu (zdroj: Eurostat)
Míra dlouhodobé nezaměstnanosti pro rok 2012	2,4 %	Podíl dlouhodobě (12 měsíců a déle) nezaměstnaných v poměru k výdělečně činným obyvatelům (zdroj: Eurostat)
Nerovnost příjmů / Giniho koeficient v roce 2010	40,8 %	Číselný ukazatel nerovného rozdělení příjmů, čím vyšší hodnota, tím vyšší nerovnost (zdroj: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf)
Index chudoby pro rok 2009	15,2 %	Index chudoby se skládá z různých indikátorů (životní očekávání, míra gramotnosti, přístup ke zdravotní péči...), 0 = min. chudoba, 100 = max. chudoba (zdroj: Human Development Report 2009, s. 180)
Vzdělání: závislost vzdělávacího úspěchu na socioekonomickém zázemí pro rok 2006	17,9 %	Podíl, v němž rozdily výkonů mezi žáky a žákyněmi plynou z jejich socioekonomického zázemí (zdroj: OECD 2007)
Stupeň odborové organizovanosti pro rok 2007	11,1 %	Podíl výdělečně činného obyvatelstva organizovaného v odborech (zdroj: OECD)

Další četba:

Lew Hinchman
(2006), USA: Residual
Welfare Society
and Libertarian
Democracy, in:
Thomas Meyer
(ed.), *Praxis der
Sozialen Demokratie*,
Wiesbaden, s. 327–373.

Winand Gellner
a Martin Kleiber
(2007), *Das
Regierungssystem der
USA, Eine Einführung*,
Baden-Baden.

Shrnutí

Politický systém i sociální stát Spojených států amerických se vyznačují slabým, pasivním státem, který chce poskytnout co největší možnou (negativní) svobodu jedinci. Na prvním místě stojí základní politická práva, zatímco práva sociální a ekonomická nehrají roli. Stát proto trh a společnost reguluje jen málo, případně vůbec.

To je důsledek roztržitého, federálního politického systému a liberální, náboženské a republikánské kultury. Proto Spojené státy sice poměrně dobře obstojí v hospodářských indikátorech typu hospodářského růstu, ale jsou slabé v číslech popisujících stupeň sociální inkluze.

Spojené státy tak mají ve srovnání s ostatními průmyslovými zeměmi nejvyšší míru chudoby. Relativně vysoký je i Giniho koeficient popisující míru nerovnosti. Podle měřítek sociální demokracie, která předpokládá zajištění pozitivních i negativních svobod, obstojí Spojené státy špatně. Podíváme-li se na základní práva, politický systém i sociální stát, konstatujeme, že se všude vyskytuje mnoho libertárních prvků. Záleží na interpretaci, nazveme-li Spojené státy nízkou inkluzivní, anebo už libertární sociální demokracií.

Ta ovšem existuje jen v čiré podobě a pouze teoreticky, protože dokonce i Spojené státy přece mají – byť velmi rudimentární – systém zabezpečení. Jaké finální úspěchy přinesou reformy prezidenta Obamy, zůstává stále otevřené. Důsledky finanční krize, která pramení ve Spojených státech, kde se zvláště silně podepsala na reálné ekonomice, vedly USA k dočasnému zamyšlení. Bude-li trvalejší podoba a přeroste-li v institucionální reformy, se teprve ukáže.

5.2. Velká Británie

Christian Krell

Úvodem

V rámci *teorie sociální demokracie* bude Velká Británie představena jako „nízkoinkluzivní sociální demokracie“. To znamená, že zde – vedle základních občanských a politických práv – platí základní sociální a ekonomická práva. I sociální stát, který se opírá o základní práva, sestává z podstatných dílčích oblastí. Výkony, které sociální stát poskytuje, jsou ovšem na nízké úrovni. Základní práva sice formálně platí, ale ve skutečnosti často nepůsobí. Proto se Velká Británie – uvažujeme-li v kategoriích sociální a libertární demokracie – nachází na nejzazší hranici sociální demokracie.

Skutečnost, že Velká Británie má jen poměrně málo vypracovaný sociální stát, působí překvapivě – vždyť prvky státu blahobytu se ve Velké Británii koneckonců rozvinuly dříve než v ostatních evropských zemích. S rozvojem obchodu a technických inovací vzrůstal od 18. století nejen blahobyt, nýbrž i sociální problémy spojené s industrializací: chudoba, špatná výživa a zdraví, dětská práce a slabé sociální zajištění.

S cílem řešit tyto sociální deformace se ve Velké Británii poměrně brzy vytvořily první prvky sociálního státu. Zpočátku ovšem nevznikl rozsáhlý stát blahobytu. Příčiny musíme hledat především v politicko-kulturních strukturách země. V britské politické kultuře hrál a hraje důležitou roli liberalismus. Tak se sice rozvinul svobodný obchod a ekonomická prosperita a omezeně se rozšířila i politická práva. Ale státní zásahy v sociálních otázkách se odmítaly. Sociální a hospodářská politika 18. a 19. století se spíše utvářela pod liberálním heslem *laissez faire* „vláda ať se nevměšuje“ (*Government shall not interfere*).

Tyto málo rozvinuté sociální služby státu částečně vyrovnávalo charitativní a filantropické angažmá. Množství „charities“ a soukromých darů vytvořily nestátní sociální strukturu typickou pro Spojené království, která je dodnes výrazná. Problematické přitom bylo a je, že tato péče o chudé nedosáhne ke všem potřebným.

Vedle „charities“ vzniklo v Británii 19. století i mnoho poměrně silných odborů. Na rozdíl od Německa ve Spojeném království neexistuje centrální odborový svaz, takže britské odbory jsou dodnes roztržštěné.

*Nízkoinkluzivní
sociální demokracie*

*Sociální stát se
budoval už brzy*

*Přesto málo rozvinutý
sociální stát*

Z odborového hnutí se v roce 1900 zrodila britská sociálnědemokratická strana Labour Party. Po první světové válce se Labouristická strana vypracovala na druhou nejsilnější sílu v Británii a v roce 1945 se nakonec poprvé ujala vlády. Pod jejím vedením se v poválečné době podařilo výrazně rozšířit britský sociální stát.

O tento stát blahobytu se zasazovala stejně tak Konzervativní jako Labouristická strana. Proto se v této souvislosti často mluví i o britském poválečném konsensu, příp. o „sociální smlouvě“ (social contract) mezi všemi vrstvami společnosti.

Koncem 70. let 19. století vyhlásila konzervativní premiérka Margaret Thatcherová bojovně konec „sociální smlouvy“ a žádala, aby se „hranice státu“ (frontiers of the state) zase vykázkaly do patřičných mezí. Na rozdíl od poválečného sebepojetí politiky Thatcherová zdůrazňovala, že plná zaměstnanost není zodpovědností státu. Odmítala jakoukoli intervenci do svobodné hry ekonomických sil. Stát se podle ní má soustředit především na stabilizaci rámcových podmínek ekonomických aktivit – především množství peněz. Thatcherovské období konzervativní vlády (1979–1997) se adekvátně shoduje s privatizačními a deregulačními opatřeními v mnoha sektorech britské ekonomiky.

V důsledku thatcherovské politiky výrazně vzrostla míra chudoby i sociální nerovnosti v Británii. Z těchto a dalších ukazatelů vyplývá, že Velkou Británii můžeme v konečné fázi thatcherovské období jako sociální demokracii charakterizovat už jen velmi omezeně.

Výrazněji sociálnědemokratickým směrem se Velká Británie zase začala ubírat po nástupu Tonyho Blaira a Labouristické strany v roce 1997. Cíl poskytnout všem sociální inkluzi, který labouristé vyhlásili, podpořila celá řada jednotlivých opatření: masivní rozvoj veřejných služeb, zejména v oblasti zdravotnictví a vzdělávání, cílený boj s chudobou a zavedení minimálního platu jsou jen příklady toho, že se Británie opět silněji rozvíjí sociálnědemokratickým směrem. Trvale nízká nezaměstnanost za Blairovy vlády a lehce klesající míra chudoby – v dobách, kdy v řadě států OECD míra chudoby výrazně stoupla – dokládají úspěšnost tohoto modelu.

Zachování vysloveně liberálního pracovního trhu a liberálního ekonomického řádu thatcherovské éry, Blairovo autoritární pojetí státu a v neposlední řadě i jeho irácká politika v těsném spojení se Spojenými státy ovšem britskou variantu „třetí cesty“ zpochybňují.

Nástupce Tonyho Blaira v premiérském křesle Gordon Brown udržel zásadní labouristický kurs, ale současně stanovil nové důrazy. V zahraniční a bezpečnostní politice dále posiloval velmi těsnou proamerickou orientaci ve prospěch vyváženého postoje. Nadále se investovalo do veřejného sektoru služeb, ale se silnějším důrazem na sociální aspekty.

Politický systém

Velká Británie bývá právem řazena mezi nejstarší evropské demokracie. Současně bývá britský politický systém označován výrazem „elective dictatorship“, tedy volená diktatura. Jak to jde dohromady?

Při bližším pohledu na anglické dějiny tento zdánlivý rozpor zmizí. Od Slavné revoluce (1688/89) stále rostl význam britského parlamentu. V průběhu staletí přitom na britský parlament – složený z dolní a horní komory – přecházelo stále víc práv, dříve náležejících trůnu. K důkladné revoluční změně, jež v mnoha evropských státech vedla k dělbě moci, v Británii nedošlo. Moc, původně soustředěná v rukou monarchy, dnes do značné míry náleží parlamentu.

Ten proto disponuje takřka neomezenou suverenitou a není omezen vyšší soudní pravomocí nebo ústavou. Tato vysoká suverenita se dnes soustředí především u předsedy většinové frakce dolní sněmovny – u britského ministerského předsedy.

Moc vlády posilují ještě další dva faktory:

V důsledku centralistické státní struktury nemohou v Británii zákonodárství centrální vlády ovlivňovat silné regiony.

Britský parlament

Silná vláda

Prosté většinové volební právo přispívá k tomu, že z voleb vždy vychází vítězně jedna strana. Koaliční vlády nejsou – až na období národních krizí – ani obvyklé, ani nutné: Vládu střídavě sestavují konzervativci a labouristé. Vedle těchto dvou vedoucích stran lze jako třetí podstatnou sílu v britském stranickém systému zmínit „liberály“. Ostatní strany se v důsledku většinového volebního práva mohly na národní úrovni prosadit jen těžko. V poslední době dochází k jistým změnám v chování voličů a potažmo v politické krajině. Hlasy získávají drobnější strany typu Zelených (Green Party) nebo pravicově extrémní Britské národní strany (British National Party), zatímco etablované masové strany podporu ztrácejí. Na národní úrovni přesto volební právo vede ke stabilním a jasným volebním výsledkům. V důsledku centralistické struktury státu, jednoznačné většiny a suverénního parlamentu disponuje vláda vysokým formovacím potenciálem. Proto mohou změny základního politického kursu probíhat plynule a ve značném rozsahu. Velká Británie je do budoucna sociálnědemokratickému vývoji otevřenější než mnoho jiných zemí.

System základních práv

V otázce základních práv se Velká Británie vyznačuje zdánlivým rozparem: Dokumenty Magna Charta (1215) nebo Petition of Rights (1628) už mimořádně brzy zaručovaly první základní práva – zprvu jen malé menšině. Tato práva se zaměřovala především proti svévoli, šlo tedy o negativní občanská práva. Na druhou stranu Británie nemá písemně zakotvenou ústavu. Ústavně zakotvený soupis základních práv tu neexistuje.

V roce 1976 ovšem Velká Británie ratifikovala mezinárodní pakt OSN o občanských právech i pakt o základních ekonomických, sociálních a kulturních právech. V roce 1998 přešlo britské právo i Evropskou konvencí o lidských právech.

Přes tuto formální platnost se skutečný účinek lidských práv ve všech oblastech britské společnosti nedá předpokládat. Například tradičně vysoký podíl chudoby v Británii vyvolává otázku, zda se zde uplatňuje právo na přiměřenou životní úroveň.

Poté, co vládu převzali labouristé, se některá základní práva uplatňovala rozsáhleji než předtím. Příkladem je minimální mzda platná celonárodně od roku 1999 nebo předpis ukládající zaměstnavatelům poskytovat zaměstnancům a zaměstnankyním při částečném úvazku stejný plat a stejné pracovní podmínky jako při plném úvazku.

Základní práva už brzy

*Působí základní práva
i ve skutečnosti?*

Politická ekonomie

Velká Británie je klasickým příkladem liberální tržní ekonomiky. Ve srovnání s koordinovanými tržními ekonomikami tu ústřední roli hrají silně konkurenční trhy.

Tento velký význam trhu se projevuje například v platových vyjednáváních mezi zaměstnavateli a zaměstnanci. Protože zaměstnavatelské i zaměstnanecké svazy jsou slabě rozvinuté a roztržštěné, zaměstnavatel/zaměstnankyně se zaměstnancem/zaměstnankyní plat často dojednávají individuálně. Plat se proto bezprostředně řídí výší příjmu, jehož by zaměstnanec/zaměstnankyně dosáhl/a na trhu.

V Británii se v důsledku málo rozvinuté výpovědní ochrany snadno propouští, ale na pružném pracovním trhu mají kvalifikovaní zaměstnanci a zaměstnankyně také dobré možnosti nalézt novou práci. Tento sklon nekoordinované britské ekonomii ke kolísání na trhu práce se zřetelně projevil za krize hospodářského a finančního trhu. Počty nezaměstnaných stouply plynuleji než ve srovnatelných koordinovaných tržních ekonomikách typu Německa.

Celkově zůstávají jednotliví zaměstnanci a zaměstnankyně v jednom podniku poměrně krátce. Zaměstnavatelé proto nemají moc velký zájem, aby si jejich zaměstnanci a zaměstnankyně osvojili specifické firemní nebo oborové dovednosti. S tím souvisí britská produktivita, která je v mezinárodním srovnání nízká.

V důsledku této nízké produktivity je průmyslový podíl na britské ekonomice celkově slabý. Zato sektor služeb je naopak mimořádně silný. Londýnská City patří k nejdůležitějším finančním střediskům světa. Finanční služby a pojištění jsou tu silně zastoupeny. Ve službách také pracuje asi 76 % Britů.

Podniky v liberálních tržních ekonomikách získávají investiční kapitál převážně prostřednictvím finančních trhů a jsou proto odkázány na rychlé rendity. Spíše dlouhodoběji založené finanční koncepce přes domácí banky tu skoro neznají. Britská ekonomika se tak vyznačuje spíše krátkodobějšími cíli a úsilím o rychlou maximalizaci zisku.

Velký význam trhu

Pružný trh práce

Sociální stát

Ve srovnávacím výzkumu sociálního státu se britskému sociálnímu státu často připisuje „hybridní povaha“. To znamená, že v britském případě se sociální stát formuje z různých logik, které se obvykle neprojevují v jednom systému. Některé výkony sociálního státu – například systém zdravotnictví – se tak poskytují univerzálně, k dispozici je má každý obyvatel Velké Británie. Jiné výkony se poskytují jen po ověření potřeby – jež bývá částečně vnímáno jako ponižující. Přes tyto rozdílné příznaky bývá Velká Británie označována za liberální sociální stát. Stát jistí elementární rizika, zatímco sociální potřeby nad rámec této základní péče musí pokrýt volný trh.

Zdravotnický systém

Jádro britského sociálního státu tvoří Národní zdravotní služba (National Health Service, NHS). Je financována z daňových prostředků a poskytuje britskému obyvatelstvu bezplatnou lékařskou péči a nezbytné pomůcky a léky. Výhodou NHS je vedle univerzálního poskytování služeb i velmi vysoká transparentnost. NHS ovšem celá desetiletí trpěla chronickým podfinancováním. Tím vznikaly nedostatky v péči, které se projevovaly například dlouhými čekacími lhůtami na určité operace. Proto se do NHS od roku 2000 vkládají významné dodatečné částky z veřejných prostředků.

Sociální zabezpečení

Celou řadu rizik, jako je péče ve stáří, nezaměstnanost, pracovní úrazy, invalidita atd. zabezpečuje systém Národního pojištění (National Insurance). National Insurance se financuje z příspěvků vybíraných proporčně podle příjmů. Výkony se ovšem poskytují zpravidla paušálně a umožňují jen základní zajištění. Kdo se chce zabezpečit nad rámec tohoto základního pojištění, musí využít nabídek volného trhu.

Sociální pomoc

Národní pomoc (National Assistance) poskytuje celou řadu výkonů pro lidi, kteří nezískali nárok na výkony plynoucí z příspěvků a nemohou využívat ani soukromé péče. Tyto výkony se financují z daní a mnohdy jsou přísně vázány na potřebnost, tj. mohou být využity teprve tehdy, když příjemci doloží, že jsou skutečně potřební a nemohou si žádným způsobem pomoci sami.

Vzdělávací systém

Školský systém ve Spojeném království můžeme rozdělit na veřejné a – povinně placené – soukromé školy. Takové rozdělení britského vzdělávacího systému má podíl na tom, že se sice daří vzdělávat malou, vysoce kvalifikovanou elitu, ale ve všeobecném a profesním vzdělávání současně dochází k deficitům. Souvislost mezi sociálním statusem a školním úspěchem je výrazná. Reforma a další rozvoj vzdělávacího systému proto byla a je jedním z ústředních úkolů současné labouristické vlády. K nejdůležitějším opatřením Brownovy vlády v této oblasti patřilo postupné zvyšování povinné školní docházky od 16. až do 18. roku života. Tím se má překonat situace, kdy je Británie zemí s největším počtem šestnáctiletých až osmnáctiletých lidí, kteří se nevzdělávají a kteří ani nepracují. Do vzdělávacího sektoru se mezitím výrazně veřejně investovalo, ale současně byla přijata sporná opatření, jako je zavedení studijních poplatků.

Velká Británie		
Míra zaměstnanosti pro rok 2013	74,9 % (69,4 %)	Podíl výdělečně činných osob (žen) ve věku 15–64 let vzhledem k celkovému počtu obyvatel (zdroj: Eurostat)
Příjmy žen vzhledem k příjmům mužů	67 %	Procentuální podíl příjmů, které vydělávají ženy v poměru k mužům (zdroj: Human Development Index 2009, s. 186)
Míra nezaměstnanosti pro rok 2013	7,5 %	Podíl nezaměstnaných vzhledem k výdělečně činnému obyvatelstvu (zdroj: Eurostat)
Míra dlouhodobé nezaměstnanosti pro rok 2013	2,7 %	Podíl dlouhodobě (12 měsíců a déle) nezaměstnaných v poměru k výdělečně činným obyvatelům (zdroj: Eurostat)
Nerovnost příjmů / Giniho koeficient v roce 2010	36 %	Číselný ukazatel nerovného rozdělení příjmů, čím vyšší hodnota, tím vyšší nerovnost (zdroj: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf)
Index chudoby pro rok 2009	14,6 %	Index chudoby se skládá z různých indikátorů (životní očekávání, míra gramotnosti, přístup ke zdravotní péči...), 0 = min. chudoba, 100 = max. chudoba (zdroj: Human Development Report 2009, s. 180)
Vzdělání: závislost vzdělávacího úspěchu na socioekonomickém zázemí pro rok 2006	13,9 %	Podíl, v němž rozdíl výkonů mezi žáky a žákyněmi plynou z jejich socioekonomického zázemí (zdroj: OECD 2007)
Stupeň odborové organizovanosti pro rok 2012	25,8 %	Podíl výdělečně činného obyvatelstva organizovaného v odborech (zdroj: OECD)

Shrnutí

Od konce 90. let 20. století se Velká Británie zase silněji vyvíjí sociálnědemokratickým směrem. Labouristická strana přitom usiluje o inkluzi všech do společnosti, čehož chce dosáhnout především účastí na výdělečném životě. Sociálního zabezpečení se nemá dostávat na vysoké úrovni pokud možno všem, nýbrž cíleně skutečně potřebným. Poskytování sociálních výkonů se současně vždy pojí s požadavkem, aby se jejich příjemci aktivně snažili si pomoci sami. Stabilní hospodářský růst a aktivizovaná politika pracovního trhu vedly do roku 2009 k vysoké míře zaměstnanosti a současně k poklesu chudoby a zároveň k rostoucí společenské participaci.

Na základě ještě stále vysoké míře chudoby, nízké úrovně sociálních výkonů a nerovně rozdělovaných vzdělávacích příležitostí se Velká Británie nadále řadí k nízkoinkluzivním sociálním demokraciím, a leží tak na nejzazší hranici sociální demokracie.

Další četba:

Christian Krell
(2006), *Laggard
or Leader – der
britische Sozialstaat
im Spiegel der
Sozialen Demokratie*,
in Thomas Meyer
(ed.), *Praxis der
Sozialen Demokratie*,
Wiesbaden, s. 130–241.

Alexander
Petring (2006),
Großbritannien,
in: Wolfgang
Mrekel aj. (ed.), *Die
Reformfähigkeit der
Sozialen Demokratie*,
Wiesbaden, s. 119–153.

5.3. Německo

Chritoph Egle

*Úspěšná sociální
demokracie?*

Na pozadí politického a ekonomického stavu, v němž se Německo nacházelo po 2. světové válce, lze Spolkovou republiku¹² pokládat za sociálnědemokratický „úspěch“. Jestliže po pádu nacistické nadvlády panovaly pochyby, může-li se Německo někdy (zase) stát pokojnou a demokratickou zemí, jsou dnes nejistoty ohledně stability spolkově republikánské demokracie a jejího zakotvení v živoucí občanské společnosti vlastně neopodstatněné. Proces demokratizace státu a společnosti se ovšem naplno rozeběhl až koncem 60. let. Ostudná nacistická vláda a neblahý konec Výmarské republiky dodnes ovlivňují politickou kulturu v Německu. K jejím charakteristickým rysům patří absence nacionalistické rétoriky a hluboká skepse k jakémukoli extremismu. Za důležité republikánské ctnosti se naopak pokládá snaha hledat kompromisy a nalézat „střední cestu“.

„Německý model“

Vedle zdařilé (re)demokratizace po roce 1945 přispěl i „hospodářský zázrak“ k tomu, že Spolková republika díky takřka jedinečné kombinaci ekonomické výkonnosti, politické stability a sociálního vyrovnání dlouho platila ostatním západním průmyslovým zemím za vzor. S jejím sociálním a ekonomickým řádem se identifikovala i německá sociální demokracie, která v ní viděla realizaci svých politických hodnot a představ. Ve spolkových volbách v roce 1976 proto SPD získávala voliče pro „německý model“. Po znovusjednocení se ale množily signály, že Spolková republika už této příkladné roli nedostojí, protože se při hospodářském růstu a vytváření pracovních míst propadala. Stojí za povšimnutí, že část faktorů, které se až do 80. let uváděly jako typické pro „německý model“ a jeho úspěšnost, byly pro mnohé v 90. letech důvodem německého „úpadku“. To se týká především vládního systému, který se zdráhal přizpůsobit změněným hospodářským podmínkám (globalizaci), a určitých struktur sociálního státu, jež se v některých oblastech projevy jako překážky zaměstnanosti (především u lidí s nízkou kvalifikací a u žen). Za šťastné historické dílo je ovšem pokládán základní zákon (tj. ústava), zamýšlený zprvu jen jako přechodný.

System základních práv v ústavě

Jako poučení z neblahého konce Výmarské republiky obsahuje základní zákon v prvních 20 člancích jakési předstátní právo v podobě základních politických občanských a lidských práv, která v jejich nejvlastnější podstatě parlament nemůže změnit. Patří sem jak takzvaná liberální ochranná práva proti zásahu státu do soukromé sféry („negativní svobody“), tak i demokratická práva spolurozhodování („pozitivní svobody“). Sociální

*Negativní a pozitivní
občanská práva
v základním zákonu*

12 Vývoj v NDR bohužel z prostorových důvodů probírat nemůžeme.

nároková práva jako například právo na práci, bydlení, vzdělání nebo na minimální mzdu základní zákon nezmiňuje, ale najdeme je v ústavách některých spolkových zemí. Konkrétní hospodářský systém základní zákon nepředepisuje, ale obsahuje některé zábrany jak proti neřízenému tržnímu kapitalismu, tak i proti socialistickému plánovanému hospodářství. Článek 14 základního zákona tak zaručuje vlastnictví a dědictví, ale také postuluje, že užívání majetku má „současně sloužit blahu všech“. Tento postulat se reálně politicky projevil v koncepci „sociálního tržního hospodářství“.

Politický systém

Vládní systém byl vytvářen tak, aby už demokracie nemohla ztroskotat. Za tímto účelem se vysokou měrou rozdělila a omezila moc, čímž je prostor pro kroky exekutivní moci zúžen jako snad v žádné jiné demokracii na světě. Uvedme federalismus a účast spolkových zemí na spolkovém zákonodárství (prostřednictvím spolkové rady), silné postavení spolkového ústavního soudu, nezávislost spolkové banky (později Evropské centrální banky), delegace státních daňových úkolů na společenské svazy a konečně účast sociálních partnerů na správě systémů sociálního pojištění. Na základě takové „svázanosti“ státní moci jednou americký politolog Peter Katzenstein vyhlásil Spolkovou republiku „semisuverénním“ státem, přičemž si povšimneme, že až do roku 1990 neměla Spolková republika úplnou suverenitu v oblasti zahraniční politiky.

Institucionálně zakotvený tlak na vyrovnaní různých zájmů Spolkové republiky neškodil, vždyť vládní systém vykazuje vysokou míru efektivnosti a reprezentativnosti. Parlamentarismus se projevil jako dostatečně otevřený společenskému vývoji (např. vznik nových stran) a současně umožňoval vytvářet stabilní vlády. V zákonodárství se zohledňuje externí odbornost, a pravidelně se tak dopřává sluchu zástupcům příslušných zájmových skupin. Centrální roli v realizaci cílů přesto hrají politické strany – stejně jako při obsazování veřejných funkcí. Tím plní důležitou zprostředkující funkci mezi společností a státem. Protože strany se vedle spolkové vlády mohou podílet i na práci celkem šestnácti spolkových vlád, nejsou skoro nikdy výlučně vládní nebo výlučně opoziční. To platí především pro obě velké politické strany (SPD a CDU/CSU), takže Spolková republika je pořád ve stínu formální nebo neformální „velké koalice“. Tento tlak na spolupráci způsobuje, že zvláště v oblasti hospodářské a sociální politiky se pěstovala „politika střední cesty“, která přesně zapadá do výše zmíněné politické kultury země.

*Vysoká míra dělby
a omezení moci*

*Ústřední úloha
politických stran*

Souhra stranické konkurence a federativního vládního systému ovšem může vést i k tomu, že ze stranicko-taktických pohnutek se blokují důležitá rozhodnutí anebo se dosáhne jen suboptimálních kompromisů. Po roce 1990, kdy po sjednocení vzrostl počet federativních aktérů a země se dost rychle nepřizpůsobila potřebám plynoucím ze stále rychlejší globalizace, lze takových příkladů nalézt mnoho. Zaměření politického systému na stabilitu, jež bylo dlouhou dobu faktorem úspěchu, se z důvodu tendence setrvávat u stávajícího začalo jevit jako problematické. V souvislosti s reformou federalismu se už několik let projevují snahy utvářet tento systém tak, aby byl zase „rozhodnější“.

Politická ekonomie

Německo platí za typického představitele takzvané koordinované tržní ekonomiky, v níž se podniky nefinancují jako v liberálním tržním hospodářství prostřednictvím kapitálového trhu, nýbrž dlouhodobými kredity domácích bank. Takováto propojenost průmyslového a bankovního sektoru je stěžejním rysem „rýnského kapitalismu“. Na základě „trpělivého kapitálu“ jsou na rozdíl od spíše krátkodobé orientace typu „shareholder-value“ v tomto modelu možná strategická podnikatelská rozhodnutí s delším časovým horizontem. Pro „Německo, a.s.“ je navíc typická v mezinárodním kontextu rozsáhlá účast zaměstnanců a zaměstnankyň na podnikovém vedení, provozním spolurozhodování (utváření pracovních míst, průběh práce, personální záležitosti) i na podnikovém spolurozhodování (zaměstnanečtí zástupci v dozorčích radách akciových a jiných velkých kapitálových společnostech). Úměrně tomu se sociální vztahy v zásadě vyznačují partnerskou kooperací. Plat je věcí volné dohody mezi zaměstnavateli/zaměstnavatelkami a zaměstnanci/zaměstnankyněmi (tarifová autonomie), kteří jsou značně organizováni v celostátních vrcholných svazech. Organizovaný boj za práva pracujících nastává v mezinárodním měřítku relativně zřídka a většinou trvá jen krátce.

Tento model koordinované tržní ekonomiky se ovšem už několik let, jak se zdá, rozvolňuje. Vyplývá to jednak z globalizace, resp. v této souvislosti rostoucích zájmů německých podniků o silnější participaci na mezinárodním finančním trhu, jednak z eroze tarifních a sociálních vztahů, protože odbory i zaměstnavatelské svazy ztratily organizační sílu a tudíž i koordinační schopnost.

Sociální stát

Spolková republika je ukázkovým příkladem takzvaného konzervativně-korporatistického sociálního státu, nazývaného též „křesťanskodemokratickým“ nebo státem „bismarckovského typu“. Z této terminologie vyplývá, že německý sociálnědemokratický stát nevytvářeli především sociální demokraté a demokratky, nýbrž historicky především

*„Rýnský model
kapitalismu“*

*Spolurozhodování
a tarifová nezávislost*

konzervativci a křesťanští demokraté a demokratky. Po 2. světové válce podporovaly rozvoj sociálního státu hned dvě sociálněstátní strany (CDU/CSU a SPD).

Přes velký finanční objem se německý sociální stát vyznačuje jen umírněným přerozdělováním, protože stávající sociální rozdíly se často vyvažují. Pro příklad uvedme různé systémy sociálního pojištění a péče pro různé profesní skupiny. Všeobecná povinnost sociálního pojištění platí jen pro zaměstnance a zaměstnankyně. Osoby samostatně výdělečně činné a státní zaměstnanci se zato mohou soukromě pojistit proti sociálním rizikům, příp. podléhají zvláštnímu systému péče (např. důchody státních zaměstnanců).

Jádro německého sociálního státu tvoří korporačně samostatné systémy sociálního pojištění, které jsou financovány průběžným fondovým systémem z povinných příspěvků zaměstnavatelů/zaměstnavatelek a zaměstnanců/zaměstnankyň. V případě potřeby nebo průběžně (jako u důchodového pojištění) plynou příspěvky ze státního rozpočtu. Protože náklady sociálního státu zatěžují především platy, a tudíž zdražují produktivní faktor práce, ukázal se tento způsob financování jako zábrana vzniku pracovních míst, zejména v personálně zatížených službách. Zabezpečovací výkony se zásadně řídí principem ekvivalence, to znamená, že čím déle si pracovník/pracovnice ukládal/a příspěvky, příp. čím vyšší příjmy měl/a, tím vyšší jsou výkony. Takové centrální postavení výdělku v sociálním státu je problematické především pro osoby s časově málo stabilními výdělky, protože ty mohou logicky dosáhnout jen na omezenou sociální ochranu.

Důchod: Standardní důchod ze zákonného důchodového pojištění činil (bez podnikových příspěvků) cca. 70 % průměrného čistého platu. Po nejnovější důchodové reformě v 2007 jeho hodnota dlouhodobě klesla zhruba na 50 %. Ke kompenzaci tohoto propadu se bude státními příspěvky a daňovým zvýhodněním podporovat uzavření kapitálově krytého doplňkového důchodu. Pokud dosažené důchodové nároky nedosáhnou úrovně sociální pomoci, nastupuje základní starobní zabezpečení.

Zabezpečení nezaměstnaných: Podpora v nezaměstnanosti vyplácená z pojištění pro případ nezaměstnanosti činí podle rodinného stavu 60 až 67 % posledního platu. Podle délky příspěvků a věku příjemce se vyplácí po dobu 6 až 24 měsíců. Po vypršení tohoto nároku lze získat ve výši sociální pomoci tzv. „podporu v nezaměstnanosti II“ financovanou z daní. Předpokladem pro získání podpory v nezaměstnanosti II, příp. sociální pomoci (pro práceschopné) je ověření potřeby, u práceschopných se

Konzervativně-korporatistický sociální stát. Vysoké vedlejší platové výdaje

Důchod

Zabezpečení nezaměstnaných

navíc očekává a ověřuje ochota přijmout práci. Právní nárok na tyto péče zajišťuje všem sociokulturní existenční minimum.

Zdravotnický systém

Zdravotnický systém: V mezinárodním srovnání platí výkony zákonného nemocenského pojištění za dobré, systém je však poměrně drahý. Děti a nevýděleční manželé/manželky jsou bezplatně spolupojištěni s rodiči, resp. výdělečně činnými partnery/partnerkami. Příjemci a příjemkyně sociálních výkonů jsou automaticky zahrnuti do zákonného nemocenského pojištění. Osoby samostatně výdělečně činné, státní zaměstnanci/zaměstnankyně a zaměstnavatelé/zaměstnavatelky s vysokými příjmy jsou osvobozeni od povinného pojištění a mohou se (často za výhodných podmínek) pojistit soukromě.

Vzdělávací systém

Vzdělávací systém

Systém vzdělávání podléhá takřka výlučně spolkovým zemím a jeho struktura a kvalita vykazuje zřetelné regionální rozdíly. Zatímco řada zemí se řadí k mezinárodní špičce, v jiných spolkových zemích nedosahují kompetence žáků a žákyň průměru OECD. V mezinárodním srovnání se navíc ukázalo, že skoro v žádné jiné zemi nemá na úspěšnost vzdělávání takový vliv sociální původ žáků a žákyň, což znamená, že Německo takřka nenaplňuje nabídku rovných příležitostí. Systém duálního profesního vzdělávání platí i přes pravidelné závady v nabídce učitelských míst v mezinárodním měřítku stále ještě za příkladný, protože umožňuje odbornou kvalifikaci blízkou praxi, kterou spojuje s všeobecně vzdělávací povinnou školní docházkou.

Německo

Míra zaměstnanosti pro rok 2013	77,1 % (72,3 %)	Podíl výdělečně činných osob (žen) ve věku 15–64 let vzhledem k celkovému počtu obyvatel (zdroj: Eurostat)
Příjmy žen vzhledem k příjmům mužů	59 %	Procentuální podíl příjmů, které vydělávají ženy v poměru k mužům (zdroj: Human Development Index 2009, s. 186)
Míra nezaměstnanosti pro rok 2013	5,3 %	Podíl nezaměstnaných vzhledem k výdělečně činnému obyvatelstvu (zdroj: Eurostat)
Míra dlouhodobé nezaměstnanosti pro rok 2013	2,4 %	Podíl dlouhodobě (12 měsíců a déle) nezaměstnaných v poměru k výdělečně činným obyvatelům (zdroj: Eurostat)
Nerovnost příjmů / Giniho koeficient v roce 2010	28,3 %	Číselný ukazatel nerovného rozdělení příjmů, čím vyšší hodnota, tím vyšší nerovnost (zdroj: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf)
Index chudoby pro rok 2009	10,1 %	Index chudoby se skládá z různých indikátorů (životní očekávání, míra gramotnosti, přístup ke zdravotní péči...), 0 = min. chudoba, 100 = max. chudoba (zdroj: Human Development Report 2009, s. 180)
Vzdělání: závislost vzdělávacího úspěchu na socioekonomickém zázemí pro rok 2006	19 %	Podíl, v němž rozdíly výkonů mezi žáky a žákyněmi plynou z jejich socioekonomického zázemí (zdroj: OECD 2007)
Stupeň odborové organizovanosti pro rok 2011	18,0 %	Podíl výdělečně činného obyvatelstva organizovaného v odborech (zdroj: OECD)

Shrnutí

„Německý model“ byl dlouho považován za příkladný a až do 70. let minulého století představoval vysoce inkluzivní sociální demokracii. S tím, jak se přizpůsobil důsledkům německého sjednocení a globalizaci, toto výsadní postavení ztratil. Dnes můžeme Německo označit spíše za sociální demokracii středně inkluzivní. To má podstatné důvody v tom, že v měřítkách mezinárodní soutěže se způsob financování sociálního státu ukázal jako nevýhodný a v důsledku orientovanosti politického systému na stabilitu se v žádoucím čase nemohly přijmout potřebné reformy. Od poloviny 90. let se nejprve Kohlova a po jistém váhání i Schröderova vláda pokusily posílit konkurenceschopnost německé ekonomiky přestavbou a obnovu sociálního státu a systém sociálního zabezpečení přizpůsobit stárnoucí společnosti i měnícím se strukturám rodiny. Tyto reformy se prosadily částečně proti značnému odporu obyvatelstva, ale byly, resp. jsou patrně předpokladem toho, aby se znovu zvýšila úroveň zaměstnanosti. Uvidíme, zda se Německo v budoucnu zase dokáže posunout směrem k vysoce inkluzivní sociální demokracii.

Další četba:

Christoph Egle
(2006), *Deutschland:
der blockierte
Musterknabe*, in:
Thomas Meyer
(ed.): *Praxis der
Sozialen Demokratie*,
Wiesbaden, s. 273–326.

Peter J. Katzenstein
(1987): *Policy and
Politics*, in: *West Ger-
many. The Growth
of a Semisovereign
State*, Philadelphia.
Manfred G. Schmidt
(2007), *Das politis-
che System Deutsch-
lands*, München.

5.4. Japonsko¹³

Eun-Jeung Leeová

Asi nenajdeme zemi, jíž by se v akademické diskuzi dostávalo tak rozdílných charakteristik jako Japonsku. Japonsko je široce rozkročeno zejména v souvislosti se státem blahobytu, resp. jeho společností – od liberálně-konzervativního státu blahobytu se silnými „sociálnědemokratickými“ rysy až po „beztřídní společnost v marxistickém smyslu“.

Japonské poměry nelze snadno převést na obvyklé jmenovatele. Ministerští předsedové tu až na malou přestávku v letech 1993–1994 od roku 1955 zastupovali konzervativní Liberální demokratickou strany (LDS). V roce 2009 získala poprvé většinu Demokratická strana Japonska (DSJ) náležející k levému středu.

S veřejnými sociálními výdaji vychází Japonsko ze srovnávání s vysoce vyvinutými průmyslovými zeměmi špatně. V roce 2005 mělo Japonsko v porovnání se státy OECD podprůměrnou výkonnost sociálního státu (22,9 % oproti průměrným 24,4 %) a třeba za Německem (31,1 %) nebo Švédskem (33,6 %) tak dalece zaostávalo. Výkonnost sociálního státu vyjadřuje poměr sociálních výdajů k hrubému domácímu produktu (HDP).

Japonsko se však současně vyznačuje celosvětově nejvyšší průměrnou délkou života, zvláště u žen, statisticky mimořádně nízkou kojeneckou úmrtností a pozoruhodně vyváženým rozdělováním příjmů. To všechno svědčí o výkonnosti japonského systému sociálního zabezpečení. Navíc se podle průzkumů veřejného mínění 90 % Japonců počítá ke střední vrstvě.

Vzhledem k tak komplikované situaci je k Japonsku třeba přistupovat zvláště pečlivě. Diskuze o Japonsku se příliš často omezily na navzájem se vylučující alternativy. Je Japonsko jedinečné, nebo ne? Odpověď může být jen „ano i ne“. V Japonsku, stejně jako ve všech ostatních společnostech, najdeme jak jedinečné, tak i srovnatelné prvky. Nejsou tu žádné vzájemně se vylučující alternativy, nýbrž jen souběžnost.

13 Tento text vychází z textu Eun-Jeunga Leeové (2006): Soziale Demokratie in Japan. Elemente Sozialer Demokratie im japanischen System, in: Thomas Meyer (ed.), *Praxis der Sozialen Demokratie*, Wiesbaden, s. 374–444. Byl upraven jen na několika místech.

*Japonsko –
zvláštní případ*

*Nízká výkonnost
sociálního státu*

*Vysoká výkonnost
systémů sociálního
zabezpečení*

Politický systém

Japonsko je ve své podstatě parlamentní demokracií. Ústava z roku 1947 zaručuje občanům základní práva. Základem mocenské konkurence a rozhodovacích procesů jsou politické strany.

Poválečný vývoj politického systému lze obecně rozdělit do tří fází. První fáze (1945–1955) se pokládá za období poválečné výstavby. Druhé fázi (1955–1993) se obecně říká „systém 50. let“ a třetí fáze (po roce 1993) patří politickým reformám.

Název „systém 50. let“ pochází z toho, že oba jeho nositelé, Liberálně demokratická strana (LDS) i Socialistická strana Japonska (SSJ), vznikly v polovině 50. let. V roce 1955 se strany Miyutô a Minshutô spojily v konzervativní LDS, a současně se pravé a levé křídlo japonských socialistů spojilo v SSJ. Zpočátku se čekalo, že se tak vytvoří systém dvou stran anglického typu. Během 60. let se ukázalo, že vzniklému systému vévodí jediná strana, a je tak srovnatelný s hegemonií Sociálnědemokratické strany ve Švédsku, Křesťanskodemokratické strany v Itálii nebo Národní kongresové strany v Indii. S výjimkou desetiměsíční přestávky od srpna 1993 do června 1994 měla LDS od roku 1955 nepřetržitou převahu v parlamentu a ministerský předseda pocházel z jejich řad.

Ústava a systém základních práv

Ústava, kterou instalovaly americké okupační úřady pod vedením generála Gougha MacArthura, vstoupila v platnost 3. května 1947. Samotná ústava je velmi progresivní. Vedle čl. 9, který zapovídá remilitarizaci Japonska, obsahuje čl. 25, který říká:

„Každý občan má právo na minimální míru zdravého a kultivovaného života. Stát musí ve všech oblastech života usilovat o rozvoj a zvyšování sociálního blaha, sociální jistoty a obecného zdraví.“

Čl. 27 navíc uvádí: „Každý občan má mít právo a povinnost pracovat.“

Nejvyšší soud jako nejvyšší japonská právní instance opakovaně rozhodl, že tento čl. 25 neobsahuje vymahatelné právo, nýbrž je třeba ho chápat jako programovou větu. Tento závazek k sociálnímu státu se tak stal podkladem pro stát a zákonodárství.

Tímto ústavním zakotvením práva na práci a základních sociálních práv se japonský stát zavázal utvářet politiku zaměstnanosti a sociální stát. Proto v japonském systému sociálního státu zaujímá důležité místo zajišťování a vytváření pracovních míst, zatímco systémům sociálního zabezpečení – starobnímu, nemocenskému, pečovatelskému pojištění a pojištění pro případ nezaměstnanosti – musí stát dodat pevný finanční základ.

Politická ekonomie

Japonsko patří k zemím s takzvaným koordinovaným tržním hospodářstvím. Koordinace ovšem v Japonsku probíhá v rámci soustav podniků, které často vytvářejí nadsektorové skupiny nebo rodiny podniků. Těmto skupinám firem se říká „keiretsu“.

Souběžně s keiretsovou strukturou se organizují i vzdělávací systémy a procesy transferu technologií. Zaměstnanci a zaměstnankyně dostávají pobídky k získávání zdatností specifických pro určitou skupinu firem a na oplátku mohou počítat s celoživotním zaměstnáním. Podnikově se organizují i odbory, což zaměstnancům a zaměstnankyním skýtá právo mluvit do firemních záležitostí.

Japonské podniky se financují z dlouhodobých bankovních úvěrů, které jim zaručují relativně vysokou jistotu plánování, a tím možnost soustředit se na vlastní dlouhodobý vývoj.

Těsně po 2. světové válce a dál až do 60. let byla pro stát prvořadá politika pracovního trhu a zaměstnanosti. Koncem 60. a počátkem 70. let začala liberálnědemokratická vláda poté, co se dostala nejprve do tlaku sociálněpolitických akcí „progresivních“, čili komunistických nebo sociálnědemokratických starostů, budovat rozsáhlé sociální systémy. V důsledku ropné krize se sociální politika, od poloviny 70. let velmi expanzivní, zbrzdila, ale neobrátila. Sociální partneři a představitelé státu se shodli, že vzhledem k rostoucí propojenosti světové ekonomiky a jejích hrozeb je nutno budovat aktivní státní politiku práce.

V rámci aktivní politiky práce se zavedla různá opatření typu platových subvencí, okamžitých úvěrů, finanční pomoci na další vzdělávání. O úspěšnosti takové politiky svědčí zaměstnanost, která rostla až do druhé poloviny 90. let, a velmi nízká míra nezaměstnanosti.

*Koordinované
tržní hospodářství
postavené na sou-
stavě podniků*

Aktivní politika práce

Sociální stát

Ačkoli čl. 25 japonské ústavy obsahuje klauzuli o sociálním státu a na jejím základě se už v roce 1947 reformovala, resp. nově vydala řada zákonů, bylo Japonsko – na rozdíl od ekonomické dynamiky – dlouho pokládáno za sociálně zaostalý stát. Ve srovnání s ostatními zeměmi OECD se navíc Japonsko podílem státních sociálních služeb na hrubém sociálním produktu stále pohybuje na spodní hranici.

Pouhým pohledem na státní sociální výkony ovšem můžeme pojmout jen část japonské sociální péče, protože země má velmi rozsáhlé služby na podnikové úrovni. Ty tvoří nejméně 10 % hrubého sociálního produktu. Na hlavu vydaly japonské podniky měsíčně v průměru v přepočtu 570 eur na zákonné sociální příspěvky a skoro 1.000 eur na podnikové sociální výkony.

Japonský sociální systém se navíc snaží umožnit sociální vyrovnání, příp. sociální integraci nejen sekundárně prostřednictvím státních sociálních transferových výkonů určených jednotlivcům, nýbrž především prostřednictvím opatření na trhu práce a v politice zaměstnanosti.

Důchod

Důchod: Reformou z roku 1973 se důchodové dávky pro takzvaného standardního důchodce zvýšily na 45 % průměrného platu a spojily se s indexem životní úrovně. Důchodová reforma z roku 1985 ovšem postupně zvýšila příspěvky a snížila důchodové dávky, aby do roku 2025 vyrovnala účinky procesu rapidního stárnutí japonské společnosti. Bylo zavedeno takzvané lidové důchodové pojištění jako příspěvkové povinné pojištění pro všechny občany a občanky, které má zajišťovat základní zabezpečení.

Zdravotní systém

Zdravotní systém: Zdravotní systém je založen na principu univerzality a stát programem nemocenské péče garantuje ochranu v nemoci i nepojištěným potřebným osobám. U nemocenského pojištění zaměstnanců zavedla reforma z roku 1984 deseti-procentní vlastní účast, která se mezitím zvýšila na 20 až 30 %. Tím se v roce 1984 tento systém přizpůsobil Národnímu nemocenskému pojištění zabezpečujícím osoby, které nejsou nebo už nejsou účastníky pojištění zaměstnanců, případně osoby samostatně výdělečně činné, rolníky, zaměstnance drobných firem a jejich rodinné příslušníky. V Národním nemocenském pojištění činí vlastní účast už dlouho zhruba 30 %.

Vzdělávací systém

V systému japonského státu blahobytu má vzdělání vysokou prioritu. 93 % japonského obyvatelstva postoupilo v roce 2007 po ukončení devítileté povinné školní docházky na tříletou vyšší školu. Započteme-li i dálkové a večerní studium, vzroste tento podíl na 97,3 %. Přesto jsou státní výdaje na vzdělání v mezinárodním měřítku velmi nízké. V poměru k HDP představovaly v roce 2006 jen 3,5 %. Japonské ministerstvo školství to vysvětluje relativně vysokým podílem soukromých vzdělávacích institucí. 77,5 % japonských univerzit je soukromých.

Shrnutí

Japonsko vykazuje prvky sociální demokracie. Tato sociální demokracie ovšem vznikla na rozdíl od ostatních zkoumaných zemí bez silné sociálnědemokratické strany a bez sociálnědemokratické ideologické základny. Japonské úřednické, akademické a politické elity se spíše vyznačují ochotou hledat nezávisle na ideologiích a vědeckých dogmatech nosná řešení a k nim si shromažďovat a zpracovávat informace, nápady a koncepce z celého světa.

Slabinou japonského systému je, že je do značné míry vázán na japonské státní občanství. Země dosud nemá takřka žádné koncepce a praktická východiska integrace zahraničních menšin. Pracovní síly ovšem do země přicházejí už dlouho a v budoucnu jí patrně bude přibývat. Stejně tak bude třeba zlepšit leccos i v rovném postavení obou pohlaví.

Tyto otevřené problémy vrhají stín na japonskou sociální demokracii s jejími rozsáhle vypracovanými a výkonnými systémy sociálního zabezpečení. Ty se po sociálněpolitických reformách z 80. let minulého století v politickém diskurzu už neprezentovaly jako překážky internacionalizace a globalizace japonského hospodářství. V 90. letech sice svazy podniků žádaly vedle deregulace ekonomiky pružnější struktury zaměstnanosti a snižování počtů kmenových zaměstnanců a zaměstnankyň, aby dokázaly přestát období recese a zostřené globální soutěže. Ve skutečnosti své požadavky na pracovní trh v politickém diskurzu prosadit nedokázaly. Dnes už od takových požadavků ustoupily i podnikové svazy a na svých členských podnikcích i na státu žádají větší angažovanost v oblasti zaměstnání a vzdělávání. Na základě dobře vypracovaných a výkonných systémů zabezpečení na jedné a stinných stránek a problémů na druhé straně můžeme Japonsko označit za středně inkluzivní sociální demokracii. Zajímavé přitom je, že organizací státu, sociálního a hospodářského modelu se zásadně liší od Německa, které se rovněž řadí ke středně inkluzivním sociálním demokraciím.

Další četba:

Eun-Jeung Lee (2006):
Soziale Demokratie
in Japan. Elemente
Sozialer Demokratie
im japanischen
System, in: Thomas
Meyer (ed.), Praxis der
Sozialen Demokratie,
Wiesbaden,
s. 374–444.

Japonsko

Míra zaměstnanosti pro rok 2012	75,2 % (64,5 %)	Podíl výdělečně činných osob (žen) ve věku 15–64 let v poměru k celkovému počtu obyvatel (zdroj: Eurostat)
Příjmy žen v poměru k příjmům mužů	45 %	Procentuální podíl příjmů, které vydělávají ženy vzhledem k mužům (zdroj: Human Development Index 2009, s. 186)
Míra nezaměstnanosti pro rok 2013	4,0 %	Podíl nezaměstnaných vzhledem k výdělečně činnému obyvatelstvu (zdroj: Eurostat)
Míra dlouhodobé nezaměstnanosti pro rok 2012	1,7 %	Podíl dlouhodobě (12 měsíců a déle) nezaměstnaných vzhledem k výdělečně činným obyvatelům (zdroj: Eurostat)
Nerovnost příjmů / Giniho koeficient v roce 2010	24,5 %	Číselný ukazatel nerovného rozdělení příjmů, čím vyšší hodnota, tím vyšší nerovnost (zdroj: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf)
Index chudoby pro rok 2009	11,6 %	Index chudoby se skládá z různých indikátorů (životní očekávání, míra gramotnosti, přístup ke zdravotní péči...), 0 = min. chudoba, 100 = max. chudoba (zdroj: Human Development Report 2009, s. 180)
Vzdělání: závislost vzdělávacího úspěchu na socioekonomickém zázemí pro rok 2006	7,4 %	Podíl, v němž rozdíly výkonů mezi žáky a žákyněmi plynou z jejich socioekonomického zázemí (zdroj: OECD 2007)
Stupeň odborové organizovanosti pro rok 2012	18 %	Podíl výdělečně činného obyvatelstva organizovaného v odborech (zdroj: OECD)

5.5. Švédsko

Erik Gurgsdies

*Zachování tradičního
státu blahobytu*

Švédsku se podařilo i v časech globalizace zachovat tradiční sociální stát s rozsáhlými veřejnými (peněžními) zabezpečovacími výkony a propracovaným veřejným sektorem služeb. Ve Švédsku je v současné době vzdělání od mateřské školy až po univerzitu zdarma, veřejné zdravotnictví je až na drobné (vstupní) poplatky otevřeno všem Švédům, v případě nezaměstnanost se vyplácí 80 % předchozího platu až po maximální hranici a ve stáří lidi před chudobou zabezpečuje veřejný důchodový systém odvozený od příjmu a zahrnující i garantovaný, z daní financovaný důchod pro lidi s nedostatečným příjmem.

*Politickou kulturu
utváří sociokulturní
homogenita*

Pokud navíc uvážíme, že ve švédském veřejném sektoru je zaměstnána třetina pracujících, což zvyšuje podíl odvodů v mezinárodním poměru na špičku, a že Švédsko počátkem 90. let prodělalo nejtěžší hospodářskou krizi od velké deprese, vnučuje se otázka, jak to, že se ve Švédsku na rozdíl od skoro všech ostatních zemí v dobách globalizace sociální stát mohl uhájit.

Na tomto pozadí je zajímavá politická kultura a mentalita Švédů, které od pradávna formují představy o sociální rovnosti. Pocházejí snad ještě ze starogermánského způsobu života, jenž jen slabě rozvinutý feudalismus nedokázal rozbít. Vysvětlení může nabídnout i sociokulturní homogenita, jež byla až donedávna pozoruhodná. Rozhodující roli v lokálním životě přitom hrají relativně samostatné obce, nebo nižší správní jednotky. V zemi, kde rozlehlé geografické poměry vždy zároveň zahrnují prvek uzavřenosti, je lokální samospráva v povědomí lidí hluboce zakořeněná. Centrální státní rámcové zákony a účelové centrální finanční příspěvky přitom ovšem zajišťují velkou jednotnost místních životních poměrů.

Politický systém

V politickém systému Švédska hrají důležitou roli konsensus, vyjednávání a integrace. Obdobně je pro švédský zákonodárný proces příznačná vysoká institucionalizovaná účast občanské společnosti.

Nejdřív rozhodne vláda, že se vytvoří komise, která prozkoumá daný problém. Iniciativa přitom vychází většinou od vlády, ale mohou to být i sněmovna, státní úřady nebo i společenské skupiny. Komise, v níž podle příslušného zákona zasedají politici,

*Politický systém utvářejí
konsensus a integrace*

experti a zastupitelé dotyčných společenských skupin, dospěje ke stanovisku, které je základem diskuze. Tento takzvaný remisní proces vychází z pojetí společnosti orientované na kompromis a konsensus.

Ve stranické krajině Švédska zaujímá od počátku 30. let minulého století vůdčí postavení sociální demokracie. Tehdy za velké deprese předložila proti ekonomickému mainstreamu veřejný úvěrově financovaný program zaměstnanosti vedoucí ke zlepšení infrastruktury a bytové situace rodin s více dětmi. „Ve střední Evropě se na ulicích stavěly barikády. Ve Švédsku jsme se pokusili dostat dál mimoúrovňovými křížovatkami,“ vystihl dlouholetý ministerský předseda Tage Erlander politický průlom programu zaměstnanosti. Úspěch tohoto programu zvedl nejen volební výsledky Sociálnědemokratické dělnické strany Švédska (SDDs), nýbrž i počty členů a členek sociální demokracie a jí ideologicky velmi blízkých dělnických odborů (zemské organizace). Vůdčímu postavení sociální demokracie napomohla i roztříštěnost občanské opozice: Proti takzvanému socialistickému bloku sociálních demokratů, zelených a levice, bývalých eurokomunistů, stojí takzvaný občanský blok konzervativců, liberálů, zemědělského Centra a křesťanských demokratů, kteří od roku 2006 společně sestavují vládu. I po volebním vítězství občanského bloku v roce 2006 je jistá většina stran příznivě nakloněna sociálnímu státu.

Ústava a systém základních práv

Švédská ústava obsahuje nejen negativní, nýbrž i rozsáhlá pozitivní občanská práva. Ačkoli základní sociální, hospodářská a kulturní práva, tedy pozitivní občanská práva, nejsou na rozdíl od základních práv politických právně závazná, ukládají cíle, o něž má společnost a politika usilovat. V ústavě se píše: „Osobní, ekonomické a kulturní blaho jedince má představovat základní cíl veřejných aktivit. Veřejnosti především přísluší, aby bylo zajištěno právo na práci, bydlení a vzdělávání a zabezpečena sociální jistota v dobrých životních poměrech.“ Ať už právně závazné, nebo ne – pouhá skutečnost, že tyto společenskopolitické cíle zaujímají v ústavě tak výjimečné místo, je ve veřejném povědomí staví vysoko. To se odráží i v konstrukci švédského sociálního státu a jeho tržním hospodářství.

Politická ekonomie

Švédská hospodářská politika vychází z takzvaného Rehnova-Meidnerova modelu. Ten je pojmenován po dvou odborových ekonomech Göstu Rehnovi a Rudolfovi Meidnerovi, kteří v roce 1951 vypracovali celohospodářský model s cílem udržet plnou zaměstnanost spojenou se „solidární mzdovou politikou“ a nevyvolat přitom inflační procesy.

*Vůdčí postavení
sociální demokracie*

*Negativní a pozitivní
občanská práva
v ústavě*

*Rehnův-Meid-
nerův model*

Jejich základním myšlenkou bylo, že trvalé plné zaměstnanosti nelze dosáhnout všeobecně vysokou celohospodářskou poptávkou, ať už by vzešla z příznivého vývoje světové ekonomiky, anebo z národních rozvojových programů. Protože jednotlivá hospodářská odvětví rostou vždy rozdílným tempem, vede trvale vysoká celohospodářská poptávka rychle ke vzniku nouzových sektorů. Aby přesto mohl růst pokračovat, hledají pak nouzové sektory pracovní síly v jiných odvětvích.

To se při plné zaměstnanosti může dít jen na základě vyšších platových nabídek a s následným růstem cen v těchto sektorech. To pak – k vyrovnání ztrát kupní síly – vede k růstu platů v ostatních odvětvích, což má za následek všeobecný růst cen a tudíž inflační procesy v celém hospodářství.

Solidární platová politika

Celou situaci ztěžovalo, že švédské dělnické odbory od konce 2. světové války zastávaly takzvanou „solidární platovou politiku“, která má dva podstatné cíle. Jednak má prosazovat nárok, princip „za stejnou práci stejný plat“ a řídí se přitom vývojem průměrné pracovní produktivity. Na druhou stranu se mají všeobecně snižovat daňové rozdíly mezi různými pracemi. Aby se tohoto cíle dosáhlo, musí mít centrální jednání o platech přednost před dalšími rovinami. Aby se zabránilo, že se výsledky „solidární platové politiky“ zase zmaří v důsledku inflace, doporučil Rehnův-Meidnerův model přísnou veřejnou finanční politiku, která drží celospolečenskou poptávku v mezích rozpočtovými přebytky.

Taková hospodářskopolitická koncepce tlačí nízkoproduktivní podniky do dvojí defenzivy: Jednak na základě špatné struktury nákladů a cen čelí už při mírné poptávce odbytovým problémům. A jednak „solidární platová politika“ vyhrocuje už beztak problematickou nákladovou, a tím i konkurenční situaci, když ve všech oborech a u všech podniků prosazuje platové požadavky v souladu s vývojem průměrné produktivity práce. A zrcadlově jsou dvojmo zvýhodněné vysoce produktivní podniky. Jednak mají vzhledem k dobré situaci v oblasti nákladů, a tudíž příznivé tvorbě cen dostatečnou poptávku. A za druhé tarifové dohody vycházející z průměrné produktivity záměrně nevyčerpají svůj vysoce produktivní prostor pro rozdělování. Tyto podniky tak navíc získají přísun kapitálu na vytváření nových vysoce produktivních pracovních míst.

Na kombinaci restriktivní fiskální politiky a „solidární mzdové politiky“ tedy trápí nízkoproduktivní podniky a jejich zaměstnanci/zaměstnankyně. K výsledné nezaměstnanosti

se ovšem nepřistoupilo defenzivně jako k veřejnému problému, nýbrž ofenzivně jako k úkolu veřejné přizpůsobivosti, který má zdolat vypracovaná aktivní politika pracovního trhu: Rozsáhlý systém vzdělávacích aktivit a podpor mobility pomáhá kvalifikovat nezaměstnané na produktivní a tedy dobře placená zaměstnání. Z tohoto pohledu působí restriktivní fiskální politika, „solidární mzdová politika“ a aktivní politika pracovního trhu směrem k neustálé obnově a strukturální přizpůsobivosti švédského hospodářství požadavkům světového trhu.

To také zásadně vysvětluje rychlý rozvoj švédského exportu během krize 90. let. Protože existoval dobře vybudovaný systém aktivní politiky trhu práce a tarifové strany tradičně upřednostňovaly vysoce produktivní zaměstnání před obranou stávajících nízkoproduktivních pracovních míst, mohly se provést rychle a zaměstnanecky účinné inovace. Za pouhých pět let zvýšilo Švédsko – při dobré mezinárodní konjunktúře – podíl exportu z 33 na 45 %.

Sociální stát

V důsledku poválečného růstu se Švédsko rychle měnilo z chudé dělnicko-rolnické společnosti ve společnost zaměstnaneckou charakterizovanou rychlým vzrůstem soukromého blahobytu. Vzhledem k tomuto sociálně-strukturálnímu vývoji byla politika základního zabezpečení (např. stejný základní jednotný důchod pro krále i žebráka) strategicky doplněna zabezpečením životní úrovně (např. dodatečný důchod podle výše příjmu) s cílem mobilizovat občany, kteří zajistí zachování politické moci.

Švédský stát blahobytu své občany nechrání jen veřejnými finančními dávkami v případech základních životních rizik. Navíc má rozvinutý sektor služeb, který zajišťuje bezplatnou nebo skoro bezplatnou péči o děti a staré lidi, služby zdravotnické a vzdělávací i kvalifikace plynoucí z politiky trhu práce. „Každý platí daně podle příjmu, a blahobyt, který společnost skýtá, vychází spíše z životních situací, v nichž se ocitáme, než z prémie, které jsme si sami zaplatili. Výkony nejsou výsledkem rozhodnutí přijatých na trhu, nýbrž jsou výsledkem politického procesu.“ (Meidner/Hedborg 1984: 56)

Rychlou expanzi sektoru veřejných služeb bylo při stálé plné zaměstnanosti možné zvládnout jen aktivizací žen. V době mezi roky 1960 a 1990 stoupla zaměstnanost praceschopných žen z evropsky průměrných 50 % na světově rekordních 83 %.

Vývoj sociálních struktur si žádal novou orientaci sociální politiky

Expanze sektoru veřejných služeb

Jednotlivé pilíře státu blahobytu jsou uspořádány takto:

Důchod

Důchod: Starý důchodový systém (základní jednotný důchod pro všechny plus důchod pracujících odvozený od výše výdělků) se v 90. letech „demograficky pevně“ reformoval. Nárok na důchod počíná mezi 61. a 97. rokem života. Zaručený důchod financovaný z daní přitom dostávají lidé bez výdělečných příjmů nebo s příjmy nedostatečnými, přičemž soukromý majetek se nezapočítává. Pracující si na (příspěvkový) důchod odvozený z příjmů platí pevný příspěvek ve výši 16 % a další 2,5 % investují individuálně do majetkových fondů, z nichž se pak vyplácí soukromokapitalistický prémiový důchod.

Pojištění pro případ nezaměstnanosti

Pojištění pro případ nezaměstnanosti: Pojištění pro případ nezaměstnanosti je dosud dobrovolné. Pokladny spravují odbory, což se pokládá za podstatný důvod nesmírně vysoké odborové organizovanosti. Dosavadní příspěvky byly nízké, vyplacené dávky se z velké části financovaly z daní. Občanská koalice vládnoucí od roku 2006 u příspěvků prosadila tak výrazně zhoršující změny, že mnoho lidí z pokladen i z odborů odešlo. Tak silný pokles odborové organizovanosti, jaký následoval, Švédsko nezažilo sto let. Pro členy pokladny činí v současné době dávky v nezaměstnanosti 80 % platu s horní hranicí platu. 80 % se vyplácí 200 dnů od osmého dne nezaměstnanosti a poté 70 % neomezeně. Nečlenové dostávají základní nízkou státní podporu.

Sociální pomoc

Sociální pomoc: Sociální pomoc ve Švédsku spadá pod ministerstvo zdravotnictví a sociálních věcí, ale lokálně ji organizují obce a financuje se převážně z obecních daní. Výši sociální pomoci určuje Státní zdravotní a sociální úřad na základě obhájitelné životní úrovně.

Zdravotnický systém

Zdravotnický systém: Všichni obyvatelé Švédska mají nárok na náhradu výdajů na lékařskou péči. Tu organizují krajské rady, příp. regiony a financuje se převážně příjmy daněmi z příjmů. K tomu se částečně ještě vybírají poplatky od pacientů, které se mohou krajově měnit. Všichni lidé s ročním příjmem převyšujícím 6.000 korun mají navíc nárok na odškodnění v případě výpadku výdělků. Toto nemocenské pojištění se financuje povinným zaměstnavatelským podílem a pojistnými příspěvky, které se odvádějí společně s daněmi.

Univerzalistický princip

Ačkoli Švédsko dnes vykazuje nejvyšší složenou daňovou kvótu v zemích OECD, neznamená to, že by stát blahobytu byl zvláště nákladný. Protože na zabezpečení proti základním životním rizikům (nezaměstnanost, nemoc, stáří) nevydávají Američané

a Američanky soukromě méně, než musejí Švédové a Švédky zaplatit na daních a sociálních poplatcích. Rozhodující rozdíl ovšem tkví v tom, že ve Švédsku je zabezpečeno veškeré obyvatelstvo, zatímco v USA zůstávají mimo soukromé zabezpečovací systémy všichni, kdo nejsou finančně dost zdatní.

Otevřou-li se v důsledku globalizačních procesů ekonomické hranice, dostanou se místní nízkoproduktivní zaměstnanecké skupiny pod tlak importní konkurence. Podaří-li se ovšem velkorysími pojistkami příjmu a kvalifikačními nabídkami zmírnit strach zaměstnanců ze ztráty práce a statusu, ekonomickopolitický realizační prostor poroste a vnitropolitické náklady na mimoekonomické otevření klesnou. Vzhledem ke globalizaci ekonomických poměrů proto politika sociálního státu zaměřená na kvalifikaci a zajištění statusu představuje mocný nástroj oproti sociální politice zaměřené jen na ochranu ekonomických ztracenců.

Vzdělávací systém

Protože skutečnou „surovinu“ moderních společností průmyslu a služeb tvoří vědomosti a jejich kreativní využívání, má vzdělávací systém strategický význam pro další společenský vývoj v globalizované světové ekonomice. Švédsko dnes disponuje rozvinutým, i když dosud ne bezplatným systémem školek. Od bezprostředně předškolních zařízení až po univerzitu pak lze vzdělávací instituce navštěvovat bezplatně.

Všeobecná integrovaná škola působí na základě principu „Bereme všechny“. Téměř všichni absolventi všeobecné školy navazují dobrovolně nadstavbovou gymnaziální školou. Vysoké školy jsou od 70. let minulého století otevřené všem. Studovat může každý, kdo je schopen účasti na vzdělávacím oboru, o nějž usiluje – pokud jsou volná studijní místa. V opačném případě se na základě určitých kritérií sestavují čekací listiny. Kromě toho existuje dobře vypracovaný systém vzdělávání dospělých.

V tom to tedy vězí: strategický význam střední vrstvy

Skandinávský sociální stát potvrzuje, dokud si střední vrstva bude vážit jeho služeb. Střední vrstva nese lví podíl na veřejných dávkách a za to očekává kvalitativně vysoké služby. Pokud veřejné zabezpečovací služby zaostanou za představami střední vrstvy, sáhne po nabídkách trhu, které se platí soukromě. A protože nikdo rád neplatí dvakrát, střednědobě by se to projevilo v nárůstu voličských hlasů proti sociálnímu státu a jeho vysokým daním. Veřejně se nemají zabezpečovat chudí a potřební na spodní hranici existence (viz příklad podpory v nezaměstnanosti II v Německu), nýbrž veškeré

obyvatelstvo kvalitativně vysoce cennými službami – tak zní skandinávská odpověď na otázky spojené se sociálním státem.

V důsledku ústavněprávního zakotvení jsou pozitivní a negativní občanská práva ve Švédsku zaručena nejen formálně, nýbrž do značné míry i reálně. Proto můžeme Švédsko nazvat vysokoinkluzivní sociální demokracií.

Další četba:

Erik Gurgsdies
(2006), Schweden:
Zivilgesellschaft im
universalistischen
Sozialstaat, in: Thomas
Meyer (ed.), *Praxis der
Sozialen Demokratie*,
Wiesbaden, s. 47–129.

Švédsko

Míra zaměstnanosti pro rok 2013	79,8 % (77,2 %)	Podíl výdělečně činných osob (žen) ve věku 15–64 let vzhledem k celkovému počtu obyvatel (zdroj: Eurostat)
Příjmy žen v poměru k příjmům mužů	67 %	Procentuální podíl příjmů, které vydělávají ženy vzhledem k mužům (zdroj: Human Development Index 2009, s. 186)
Míra nezaměstnanosti pro rok 2013	8,0 %	Podíl nezaměstnaných vzhledem k výdělečně činnému obyvatelstvu (zdroj: Eurostat)
Míra dlouhodobé nezaměstnanosti pro rok 2013	1,5 %	Podíl dlouhodobě (12 měsíců a déle) nezaměstnaných vzhledem k výdělečně činným obyvatelům (zdroj: Eurostat)
Nerovnost příjmů / Giniho koeficient v roce 2010	25 %	Číselný ukazatel nerovného rozdělení příjmů, čím vyšší hodnota, tím vyšší nerovnost (zdroj: Human Development Report 2009, s. 195)
Index chudoby pro rok 2009	6,0 %	Index chudoby se skládá z různých indikátorů (životní očekávání, míra gramotnosti, přístup ke zdravotní péči...), 0 = min. chudoba, 100 = max. chudoba (zdroj: Human Development Report 2009, s. 180)
Vzdělání: závislost vzdělávacího úspěchu na socioekonomickém pozadí pro rok 2006	10,6 %	Podíl, v němž rozdíly výkonů mezi žáky a žákyněmi plynou z jejich socioekonomického pozadí (zdroj: OECD 2007)
Stupeň odborové organizovanosti pro rok 2012	67,5 %	Podíl výdělečně činného obyvatelstva organizovaného v odborech (zdroj: OECD)

6. NAKONEC ZAČÁTEK

Jak zakončit čítanku věnovanou základům sociální demokracie? Jednou možností by bylo shrnout výsledky, zmínit se o jejich významu a s tím knížku zaklapnout. Taková možnost by ovšem byla klamná, protože jak z tohoto svazku vyplývá, sociální demokracii nelze jednoduše uzavřít ani jako myšlenkový model, ani jako politický úkol. Naopak: Sociálnědemokratickou cestu – myšlenkovou i v rovině politického konání –, má-li být úspěšná, je třeba stále ověřovat, přizpůsobovat a nově promýšlet.

Pro diskuzi o sociální demokracii bylo vždy příznačné, že nesetrvávala na místě, nýbrž brala v úvahu společenský vývoj, snažila se pochopit příležitosti a rizika a ty pak využívat k politické navigaci. I tím se sociální demokracie odlišuje od jiných politických modelů.

Nelpí na tradici a zároveň není hluchá ke skutečným změnám a novým výzvám. Jednou z ústředních výzev nadcházejících let a desetiletí se stane podoba globalizace. Globalizace v sobě skrývá příležitosti i rizika zároveň. Sociálnědemokratická strana Německa v Hamburském programu tuto výzvu přijala a pojmenovala úkoly spojené s podstatnými otázkami globalizace ze sociálnědemokratického pohledu:

Blahobyt, spravedlnost a demokracie

„Jedenadvacáté století je prvním skutečně globálním stoletím. Dosud nikdy na sebe lidé po celém světě nebyli vzájemně tak odkázaní. [...] Toto století se stane buď stoletím sociálního, ekologického a hospodářského pokroku, který lidem poskytne víc blahobytu, spravedlnosti a demokracie, anebo se stane stoletím zuřivých bojů při rozdělování a nespoutaného násilí. Dnešní způsob života našich průmyslových společností přepíná ekologickou odolnost Země [...]. Ve hře je důstojný lidský život, světový mír a v neposlední řadě i obyvatelost naší planety.“ (Hamburský program 2007: 6)

Udržitelný rozvoj znamená nikoli omezení růstu, ale dvojí změnu růstu. Místo růstu pro růst – růst pro člověka. A místo hmotného růstu, přechod k růstu kvalitativnímu, založenému na zvyšování znalostí. Růst nejen pro člověka, ale respektující i vzácnost přírodních zdrojů a udržování životního prostředí. *Sociální demokracie pro 21. století* (ČSSD, 2011)

Fungující kapitálové a finanční trhy

„Moderní, globálně provázaná ekonomika potřebuje fungující kapitálový a finanční trh. Potenciálů kapitálových trhů chceme využít ke kvalitativnímu růstu. [...] Pokud finanční trhy usilují pouze o krátkodobé rendity, ohrožují dlouhodobé strategie růstu podniků a ničí pracovní místa. Chceme, i s pomocí daňového a akciového práva, posílit investory, kteří namísto rychlých zisků mají na mysli dlouhodobý rozvoj. [...] S rostoucí mezinárodní propojeností trhů statků a finančních trhů stále poroste význam mezinárodní regulace.“ (Hamburský program 2007: 47)

Dobrá práce

„Jen ten, kdo má v životě spolehlivé perspektivy, může plně rozvinout svá nadání a výkonnost. Dobrá práce spojuje pružnost s jistotou. Tempo vědeckého pokroku, stále rychlejší změny ve světě práce, zostřená soutěž vyžadují víc pružnosti. Současně skýtá víc příležitostí individuálnímu utváření života. [...] Abychom spojili jistotu s pružností a ve změně poskytli záruku, chceme rozvíjet moderní politiku pracovního času a zabezpečení v nezaměstnanosti přetvořit v pracovní zabezpečení.

Jakkoli je flexibilita potřebná a také žádoucí, nesmí se zneužívat. Chceme posílit neomezené a sociálně zabezpečené pracovní poměry. Chceme překonat nedůstojnou práci, aby zaměstnanci nebyli bez ochrany.“ (Hamburský program 2007: 54n.)

Jak vyplývá z těchto bodů, musí se sociální demokracie stále dál vyvíjet a vyrovnávat s novými výzvami – při vědomí jejích základů a s očima otevřenými na skutečnost.

BIBLIOGRAFIE

Max Adler (1926), *Neue Menschen. Gedanken über sozialistische Erziehung*, 2. rozšířenéd vyd., Berlin.

Michel Aglietta (2000), *Ein neues Akkumulationsregime. Die Regulationstheorie auf dem Prüfstand*, překlad Marion Fisch, Hamburg.

Detlev Albers – Andrea Nahles (2007), *Linke Programmabstimmung. Denkanstöße zum Hamburger Programm der SPD*, Berlin.

Zygmunt Bauman (2014), *Neukončený přiběh sociální demokracie*, Praha.

Elmar Altvater (2006), *Das Ende des Kapitalismus, wie wir ihn kennen. Eine radikale Kapitalismuskritik*, 4. vyd., Münster.

17. BAföG-Bericht (2007), *Siebzehnter Bericht nach § 35 des Bundesausbildungsförderungsgesetzes zur Überprüfung der Bedarfsätze, Freibeträge sowie Vomhundertsätze und Höchstbeträge nach § 21 Abs. 2*, Drucksache 16/4123, Berlin.

Kurt Beck – Hubertus Heil (ed.) (2007), *Soziale Demokratie im 21. Jahrhundert. Lesebuch zur Programmdebatte der SPD*, Berlin.

Dieterich Benner – Friedhelm Brüggem (1996), *Das Konzept der Perfectibilité bei Jean-Jacques Rousseau. Ein Versuch, Rousseaus Programm theoretischer und praktischer Urteilsbildung problemgeschichtlich und systematisch zu lesen*, in: Otto Hansmann (ed.), *Seminar: Der pädagogische Rousseau, sv. II: Kommentare, Interpretationen, Wirkungsgeschichte*, Weinheim, s. 12–48.

Isaiah Berlin (1999), *Čtyři eseje o svobodě*, Praha.

Eduard Bernstein (1899), *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, Stuttgart.

Hans-Jürgen Bieling, Klaus Dörre aj. (2001), *Flexibler Kapitalismus. Analysen, Kritik, politische Praxis*, Hamburg.

Pierre Bourdieu aj. (1997), *Das Elend der Welt. Zeugnisse und Diagnosen alltäglichen Leidens an der Gesellschaft*, Konstanz.

Ulrich Brinkmann, Karoline Krenn und Sebastian Schief (Hg.) (2006), *Endspiel des Kooperativen Kapitalismus. Institutioneller Wandel unter den Bedingungen des marktzentrierten Paradigmas*, Wiesbaden.

Ulrich Brinkmann, Karoline Krenn, Sebastian Schief (ed.) (2006), *Endspiel des Kooperativen Kapitalismus. Institutioneller Wandel unter den Bedingungen des marktzentrierten Paradigmas*, Wiesbaden.

Hubertus Buchstein, Michael Hein und Dirk Jörke (2007), *Politische Theorien, Wochenschau für politische Erziehung, Sozial- und Gemeinschaftskunde*, Frankfurt am Main.

Ulrich Brinkmann, Klaus Dörre aj. (2006), *Prekäre Arbeit. Ursachen, Ausmaß, soziale Folgen und subjektive Verarbeitungsfor-*

men unsicherer Beschäftigungsverhältnisse, Friedrich-Ebert-Stiftung (ed.), Bonn.

Hubertus Buchstein, Michael Hein, Dirk Jörke (2007), *Politische Theorien, Wochenschau für politische Erziehung, Sozial- und Gemeinschaftskunde*, Frankfurt am Main.

Erwin Carigiet (2001), *Gesellschaftliche Solidarität. Prinzipien, Perspektiven und Weiterentwicklung der sozialen Sicherheit*, Basel / Gent / München.

Robert Castel (2000), *Die Metamorphose der sozialen Frage. Eine Chronik der Lohnarbeit, aus dem Französischen von Andreas Pfeuffer*, Konstanz.

Manuel Castells (2003), *Das Informationszeitalter, sv. 1: Der Aufstieg der Netzwerkgesellschaft; sv. 2: Die Macht der Identität; sv. 3: Jahrtausendwende*, Wiesbaden.

Robert A. Dahl (2000), *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven.

Robert A. Dahl (1995), *Demokracie a její kritici*, Praha.

Alex Demirovic (2007), *Demokratie in der Wirtschaft. Positionen, Probleme, Perspektiven*, Münster.

Andrew DeWit (2009), *„Change“ Comes to Japan?*, Friedrich-Ebert-Stiftung (ed.), Berlin.

Die Linke (2007), *Programmatische Eckpunkte der Partei Die Linke*, in: www.die-linke.de, stav ke 14. 10. 2007.

Klaus Dörre (2005), *Prekarität – eine arbeitspolitische Herausforderung*, in: *WSI-Mitteilungen* 5 / 2005, s. 250–258.

Dieter Dowe – Kurt Klotzbach (ed.) (2004), *Programmatische Dokumente der Deutschen Sozialdemokratie*, 4. přepracované a aktualizované vyd., Bonn.

Hermann Duncker (1931), *Einleitung*, in: Max Beer, *Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der sozialen Kämpfe, mit Ergänzungen von Dr. Hermann Duncker*, 7. vyd., Berlin.

Fritz Erler (1947), *Sozialismus als Gegenwartsaufgabe*, Schwenningen.

Walter Euchner, Helga Grebing aj. (2005), *Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland. Sozialismus – Katholische Soziallehre – Protestantische Sozialethik. Ein Handbuch*, 2. vyd., Wiesbaden.

Nancy Fraserová – Axel Honneth (2004), *Přerozdělování nebo uznání*, Praha.

Nancy Fraserová (2007), *Rozvíjení radikální imaginace: globální přerozdělování, uznání a reprezentace*, Praha.

Eurostat, *Statistische Datenbank der Europäischen Kommission*, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

Helga Grebing (2007), *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Von der Revolution 1848 bis ins 21. Jahrhundert*, Berlin.

- Görg Haverkate (1992), *Verfassungslehre. Verfassung als Gegenseitigkeitsordnung*, München.
- Hamburger Programm (2007), Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, beschlossen auf dem Hamburger Bundesparteitag der SPD am 28. Oktober 2007.
- Wolfgang Heidelmeier (ed.) (1997), *Die Menschenrechte. Erklärungen, Verfassungsartikel, internationale Abkommen*, 4. obnovené a rozšířené vyd., Paderborn / München / Wien / Zürich.
- Christoph Heine – Heiko Quast (2009), Studien- und Ausbildungswahl ein halbes Jahr nach Schulabgang. Ergebnisse einer Vorabauswertung. HIS: *Projektbericht November 2009*. Hannover.
- Thomas Heinrichs (2002), *Freiheit und Gerechtigkeit. Philosophieren für eine neue linke Politik*, 1. vyd., Münster.
- Karl Otto Hondrich – Claudia Koch-Arzberger (1994), *Solidarität in der modernen Gesellschaft*, Frankfurt am Main.
- Wolfgang Iserstedt (2007), Die wirtschaftliche und soziale Lage der Studierenden in der Bundesrepublik Deutschland 2006. 18. Sozialerhebung des Deutschen Studentenwerks, durchgeführt durch HIS Hochschul- Informations-System, Bundesministerium für Bildung und Forschung (ed.), Bonn/ Berlin 2007.
- Immanuel Kant (1990), *Základy metafyziky mravů*, Praha.
- Wolfgang Kersting (ed.) (2000), *Politische Philosophie des Sozialstaats*, Weilerswist.
- Jürgen Kocka (ed.) (1995), *Bürgertum im 19. Jahrhundert*, sv. 1: Einheit und Vielfalt Europas, Göttingen.
- Ferdinand Lassalle (1987), *Reden und Schriften*, ed. Jürgen Friederici, 1. vyd., Leipzig.
- Ferdinand Lassalle (1900–1920?), *Věda a dělnictvo: obhajovací řeč před berlínským trestním soudem proti žalobě, dle které nemajetné třídy ku zášti a opovržení vůči majetným veřejně drážděny*, Praha.
- Detlef Lehnert (1983), *Sozialdemokratie zwischen Protestbewegung und Regierungspartei 1848–1983*, 1. vyd., Frankfurt am Main.
- John Locke (1992), *Druhé pojednání o vládě*, Praha.
- John Locke (1965), *Dvě pojednání o vládě*, 1. vyd., Praha.
- Rosa Luxemburg (1922), *Sociální reforma nebo sociální revoluce?*, Praha.
- Karel Marx (1953), *Kapitál I*, Praha.
- Karl Marx (1998), *Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin.
- Karl Marx (1954), *Předmluva ke kritice politické ekonomie*, 1. vyd., Praha.
- Rudolf Meidner – Anna Hedborg (1984), *Modell Schweden. Erfahrungen einer Wohlfahrtsgesellschaft*, Frankfurt / New York.
- Charles de Secondat Montesquieu (2003), *O duchu zákonů*, Plzeň.
- Wolfgang Merkel aj. (2006), *Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie. Herausforderungen und Bilanz der Regierungspolitik in Westeuropa*, 1. vyd., Wiesbaden.
- Thomas Meyer – Nicole Breyer (Mitarbeit) (2005), *Die Zukunft der Sozialen Demokratie*, Bonn.
- Thomas Meyer (2000), *Transformace sociální demokracie: Strana na cestě do 21. století*, Praha.
- Thomas Meyer (2006), *Praxis der Sozialen Demokratie*, 1. vyd., Wiesbaden.
- Gero Neugebauer (2007), *Politische Milieus in Deutschland. Die Studie der Friedrich-Ebert-Stiftung*, Bonn.
- Matthias Platzack, Frank-Walter Steinmeier, Peer Steinbrück (ed.) (2007), *Auf der Höhe der Zeit. Soziale Demokratie und Fortschritt im 21. Jahrhundert*, Berlin.
- Julian Nida-Rümelin – Wolfgang Thierse (ed.) (1997), *Philosophie und Politik*, 1. vyd., Essen.
- Julian Nida-Rümelin (2001), *Slovník současných filosofů*, 1. vyd., Praha.
- Dieter Plehwe – Bernhard Walpen (2001), Gedanken zu einer Soziologie der Intellektuellen des Neoliberalismus, in: Hans-Jürgen Bieling, Klaus Dörre aj. (2001), *Flexibler Kapitalismus. Analysen, Kritik, politische Praxis*, Hamburg, s. 225–239.
- John Rawls (1995), *Teorie spravedlnosti*, Praha.
- Jürgen Ritsert (1997), *Gerechtigkeit und Gleichheit*, 1. vyd., Münster.
- Jean-Jacques Rousseau (1997), *Diskurs über die Ungleichheit. Kritische Ausgabe des integralen Textes, übersetzt und kommentiert von Heinrich Meier*, 4. vyd., Paderborn/München/Wien/Zürich.
- Jean-Jacques Rousseau (1949), *O původu nerovnosti mezi lidmi*, Praha.
- Franz Schultheis – Kristina Schulz (Hg.) (2005), *Gesellschaft mit begrenzter Haftung. Zumutungen und Leiden im deutschen Alltag*, Konstanz.
- Amartya Sen (1985), *Commodities and Capabilities*, Amsterdam.
- Jaroslav Šabata aj. (1997), *Odkud přichází a kam jde sociální demokracie*, Brno.
- Michael Walzer (1997), Pluralismus und Demokratie, in: Julian Nida-Rümelin – Wolfgang Thierse (1997), *Philosophie und Politik*, 1. vyd., Essen, s. 24–40.
- Michael Walzer (2000), *Interpretace a sociální kritika*, 1. vyd., Praha.

DOPORUČENÁ LITERATURA

Tuto literaturu doporučujeme všem, kdo se chtějí základy sociální demokracie zabývat i nad rámec naší čítanky:

Čítanky sociální demokracie

Vaut, Simon aj.:

Lesebuch 2: Wirtschaft und Soziale Demokratie. 2009.

Politische Akademie der Friedrich-Ebert-Stiftung.
(ISBN: 978-3-86872-154-6)

Jak úspěšně dělat moderní, hodnotově pevnou sociálně-demokratickou ekonomickou politiku? Na jaké teorie se může odvolat hospodářská politika založená na hodnotách svobody, spravedlnosti a solidarity? Z jakých principů vychází? A především: Jak ji lze prakticky realizovat? Tyto otázky zkoumá čítanka „Hospodářství a sociální demokracie“. Důležitou roli přitom hraje učení britského ekonoma Johna Maynarda Keynesa. V hospodářsky kalných časech, kdy mnozí vidí jen na pár kroků dopředu, je o to důležitější zabezpečit se ve vlastním (ekonomicko)politickém kursu.

Petring, Alexander aj.:

Lesebuch 3: Sozialstaat und Soziale Demokratie. 2009.

Politische Akademie der Friedrich-Ebert-Stiftung.
(ISBN: 978-3-86872-128-7)

Souvislost mezi demokracií a sociálním státem, modely sociálního státu v různých zemích, sociálněpolitické programy stran, populární kritika a skutečná výzva. To jsou témata čítanky „Sociální stát a sociální demokracie“. Její jádro tvoří otázka: S jakým směřováním musí sociální demokracie přistupovat k daním, pojištění pro případ nezaměstnanosti, k důchodu, zdraví a vzdělání? Pečlivý a srozumitelný výklad základních souvislostí opřený o teoretický a praktický základ.

Dějiny politického myšlení

Euchner, Walter / Grebing, Helga u. a. :

Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland. Sozialismus – Katholische Soziallehre – Protestantische Sozialethik. Ein Handbuch. 2005.

VS Verlag für Sozialwissenschaften. (ISBN: 978-3-531-14752-9)

Obsáhlá příručka nabízí obšírný přehled souvislostí sociálních hnutí a myšlenkových proudů a vývoje v historii. Soustředí se přitom na socialismus, katolické sociální učení a protestantskou sociální etiku.

Langewiesche, Dieter:

Liberalismus und Sozialismus. Ausgewählte Beiträge. 2003.

Verlag J. H. W. Dietz Nachf. (ISBN: 978-3-8012-4132-2)

17 textů předního tübingenského historika Dietera Langewiescheho ozřejmuje kulturní, sociální a politická hlediska mnohdy napjatých a vzájemně obohacujících dějin velkých společenských ideologií 19. a 20. století, liberalismu a socialismu.

Šabata, Jaroslav

I Marx i Havel: vybrané texty z let 1990–2010. 2013.

Doplněk. (ISBN: 978-80-87348-17-8)

Soubor esejů předního levicového teoretika věnovaných tématům evropské integrace a významným osobnostem sociálnědemokratického hnutí.

Základy

Meyer, Thomas:

Theorie der Sozialen Demokratie. 2005.

VS Verlag für Sozialwissenschaften. (ISBN: 978-3-5311-4612-6)

V současném globalizovaném světě mezi sebou soupeří dvě síly: libertární a sociální demokracie. Thomas Meyer ve své knize předestírá teoretické základy sociálnědemokratické politiky, která se vedle základních občanských a politických práv věnuje i základním ekonomickým právům každého člověka.

Meyer, Thomas (Mitarbeit: Nicole Breyer):

Die Zukunft der Sozialen Demokratie. 2005.

Politische Akademie der Friedrich-Ebert-Stiftung. (ISBN: 3-89892-315-0)

Tato publikace shrnuje nejdůležitější teze *Teorie sociální demokracie a Praxe sociální demokracie*.

Sociální demokracie v Německu

Eine Partei für das zweite Jahrzehnt: die SPD? 2008.

vorwärts buch Verlag. (ISBN: 978-3-86602-175-4)

Sociálnědemokratický myslitel Erhard Eppler se v knize výslovně zabývá svou domovskou stranou SPD a jejími možnostmi. Působivě popisuje, jak se během čtvrtstoletí měnilo tržně radikální myšlení v Evropě a v Německu. Výsledek – v dnešní německé společnosti vidíme hluboce pošramocený cit pro spravedlnost a propast mezi chudými a bohatými se prohloubila natolik, že by se společnost fakticky mohla rozštěpit.

Gabriel, Sigmar:

Links neu denken. Politik für die Mehrheit. 2008.

(ISBN: 978-3-492-05212-2)

Sigmar Gabriel předkládá návrh politiky, která znovu promýšlí „levicovost“ a osvobozuje z osudové pasti, v níž levici hrozí, že se buď rozmělní k nerozeznání, anebo propadne překonanému starému vzorci. Většiny podle Gabriela vyrůstají z politických obsahů, a nikoli z čirých mocenských počtů a nekonečných koaličních debat. Gabriel nežadá nic menšího než návrat k politice.

Beck, Kurt / Heil, Hubertus (Hg.):

Soziale Demokratie im 21. Jahrhundert.

Lesebuch zur Programmdebatte der SPD. 2007.

vorwärts buch Verlag. (ISBN: 978-3-86602-525-7)

I vydavatelé, autoři a autorky této publikace si v rámci programové debaty vytkli důležité úkoly do budoucna: Jak a s kým budeme utvářet globalizaci? Kam kráčí Evropa? Jak oživíme demokracii? Jak může naše hospodářství růst a současně řešit sociální a ekologické problémy? Kde vzniká nová práce a co může poskytovat pečovatelský sociální stát? Podaří se nám energetická transformace? Jak v naší době vypadá politický svazek pro sociální demokracii?

Sociální demokracie z mezinárodního hlediska

Meyer, Thomas (Hg.):

Praxis der Sozialen Demokratie. 2005.

VS Verlag für Sozialwissenschaften. (ISBN: 978-3-531-15179-3)

Kniha ve světle Teorie sociální demokracie Thomase Meyera představuje aktuální kvalitativní studie k jednotlivým zemím. Přední odborníci píšou o Švédsku, Japonsku, Německu, Velké Británii, Nizozemí a Spojených státech amerických. Publikace představuje nový index měření sociální demokracie.

Krell, Christian:

Sozialdemokratie und Europa. Die Europapolitik von SPD, Labour Party und Parti Socialiste. 2009.

VS Verlag für Sozialwissenschaften. (ISBN: 978-3-531-16498-4)

Kdo a co určuje evropskou politiku politických stran? Tuto otázku zkoumá Christian Krell a srovnává přitom evropskou politiku tří národních stran v době mezi roky 1979 a 2002: německé SPD, britské Labour Party a francouzské Parti Socialiste. Ukazuje shody, ale i značné rozdíly, především v evropských integračních strategiích uvedených stran.

Merkel, Wolfgang / Egle, Christoph / Henkes, Christian / Ostheim, Tobias / Petring, Alexander:

Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie. Herausforderungen und Bilanz der Regierungspolitik in Westeuropa. 2005.

VS Verlag für Sozialwissenschaften. (ISBN: 978-3-531-14750-5)

Koncem 90. let se sociálnědemokratické strany většiny zemí Evropské unie účastnily vlád. Jak jednotlivé strany uspěly se svou reformní politikou? Sledovaly jednotnou „třetí cestu“? Podrobné studie k jednotlivým zemím analyzují a hodnotí sociálnědemokratickou politiku v Německu, Francii, Velké Británii, Nizozemí, Švédsku a Dánsku.

Dějiny

Dowe, Dieter:

Von der Arbeiter- zur Volkspartei. Programmentwicklung der deutschen Sozialdemokratie seit dem 19. Jahrhundert. Reihe Gesprächskreis Geschichte, 2007, Heft 71 (<http://library.fes.de/pdf-files/historiker/04803.pdf>).

Dieter Dowe črtá programové a praktické dějiny sociální demokracie od roku 1848 jako důležitý a nikdy nekončící boj o svobodné, demokratické a spravedlivé uspořádání státu a společnosti.

Grebing, Helga:

Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung.

Von der Revolution 1848 bis ins 21. Jahrhundert. 2002.

vorwärts Verlag. ISBN: 978-3-86602-288-1

Úspěšnost politických stran už celá desetiletí splývá s jejich schopností vzbudit důvěru v jejich koncepci pracovního trhu. Co dosud chybí, je nosný model budoucí společnosti oproštěné od klasické výdělečné práce. Protože člověk musí být „činný“, aby vůbec mohl vést důstojný život. Jak tedy může vypadat postindustriální Německo nabízející dostatek práce pro všechny? A jaký úkol přitom připadne dělnickému hnutí a jeho straně SPD?

Miller, Susanne / Potthoff, Heinrich:

Kleine Geschichte der SPD 1848–2002. 2002.

Verlag J. H. W. Dietz Nachf. (ISBN: 978-3-8012-0320-7)

Dnes již standardní *Kleine Geschichte der SPD* vypráví dějiny nestarší německé strany od počátků až po vládní období Gerharda Schrödera. Doplněno časovou tabulkou pro rychlou orientaci.

Schneider, Michael:

Kleine Geschichte der Gewerkschaften. Ihre Entwicklung in

Deutschland von den Anfängen bis heute. 2000.

Verlag J. H. W. Dietz Nachf. (ISBN: 978-3-8012-0294-1)

Michael Schneider předkládá podrobné a informované dějiny odborů od jejich počátků v době industrializace až po současné výzvy, které pro odbory představuje doba globalizace.

Polášek, Martin / Novotný, Vilém / Perottino, Michel a kolektiv:

Mezi masovou a kartelovou stranou: možnosti teorie při výkladu vývoje ČSSD a KSČM v letech 2000–2010. 2012.

SLOH. (ISBN: 978-80-7419-094-0)

Významná teoretická práce věnovaná proměně vnitřních struktur sociálnědemokratické a komunistické strany v prvním desetiletí 21. stol. Je psaná s ohledem na nejnovější teoretické politologické práce.

20 důležitých hesel:

1. Berlin, Isaiah

(s. 100)

2. Dělnické hnutí

(s. 70–77)

3. Demokratický socialismus

(s. 70–83)

4. Fraserová, Nancy

(s. 32–35)

5. Kant, Immanuel

(s. 20–21)

6. Kapitalismus

(s. 60–64, s. 70–81, s. 88–91)

7. Konzervativismus

(s. 68–69)

8. Liberalismus

(s. 16, s. 26–29, s. 65–67, s. 92)

9. Liberální demokracie

(s. 91–94, s. 100–102)

10. Libertární demokracie

(s. 82–83, s. 91–94, s. 100–102)

11. Locke, John

(s. 15–19)

12. Rawls, John

(s. 26–31)

13. Rousseau, Jean-Jacques

(s. 18–19)

14. Rovnost

(s. 13, s. 23–40, s. 44–46)

15. Sociální demokracie

(s. 10–12, s. 70–83, s. 84–102, s. 103)

16. Solidarita

(s. 13, s. 41–43, s. 44–46)

17. Spravedlnost

(s. 13, s. 23–33)

18. Svoboda

(s. 13, s. 15–22, s. 44–46, s. 89)

19. Teorie sociální demokracie

(Thomas Meyer)

(s. 82–102)

20. Základní občanská práva

(s. 100–104)

O AUTORECH A AUTORKÁCH

Julia Bläsiusová (*1981) je referentkou oddělení Mezinárodního dialogu ve Friedrich-Ebert-Stiftung. Vystudovala jazyky, studia hospodářského a kulturního prostoru na univerzitě v Pasově a poté absolvovala doktorské studium evropských politických věd na School of Economics v Londýně.

Frederike Bollová (*1983) studuje na Vestfálské Wilhelmově univerzitě v Münsteru politologii, sociální komunikaci a psychologii.

Heda Čepelová (*1988) vystudovala sociologii a genderová studia na Univerzitě Karlově v Praze. Zaměřuje se zejména na integrované přístupy k analýze sociálních a kulturních nerovností ve vzdělávacím systému a na vztah vzdělávací politiky s dalšími sociálními systémy, jako je politika zaměstnanosti nebo politika mládeže. V letech 2010–2014 působila jako tajemnice a tisková mluvčí národní studentské reprezentace. V současné době působí na Úřadě vlády ČR.

Jochen Dahm (*1981) je referentem Politické akademie Friedrich-Ebert-Stiftung. V Münsteru a Málaze vystudoval politologii, sociální komunikaci a veřejné právo.

Christoph Egle (*1974) působí jako vědecký asistent na Univerzitě Ludwiga Maximiliana v Mnichově. Vystudoval politologii, sociologii a filozofii a doktorát získal v oboru hospodářskopolitických a sociálněpolitických reforem v Německu a ve Francii. V letech 2001 až 2004 spolupracoval na projektu výzkumu srovnání západoevropské sociálnědemokratické reformní politiky na Ruprechto-Karlově univerzitě v Heidelbergu.

Patrik Eichler (*1984) je novinář a politický komentátor, pracuje v Masarykově demokratické akademii, píše pro Deník Referendum a dvouměsíčník Listy. V letech 2007–2009 byl redaktorem Literárních novin, v letech 2009–2012 spolupracoval na přípravě expozice Muzea německy mluvících obyvatel českých zemí v Ústí nad Labem. Je mimo jiné spoluautorem sborníku a výstavy Jan Palach '69 (Praha 2009) a výstavy Za svobodu, spravedlnost a solidaritu: 135 let sociální demokracie v českých zemích (Praha 2013).

Tobias Gombert (*1975) organizuje semináře podnikových rad a působí jako školitel v seminářích komunikace a teorie. V letech 2003–2005 byl spolkovým místopředsedou a v letech 2005–2007 členem spolkového předsednictva Mladých socialistů a socialis-

tek (Juso, Junge Sozialisten und Sozialistinnen). V současné škole se podílí na budování spolkové školy Mladých socialistů a socialistek. Od roku 2007 je školitelem Akademie sociální demokracie. Vydal vědecké práce o Jeanu-Jacquesovi Rousseauovi, marxistické teorii a morální filozofii.

Erik Gurgsdies (*1944) vedl v letech 1993 až 2009 zemskou kanceláře Friedrich-Ebert-Stiftung v Meklenbursku-Předním Pomořansku. Vystudoval ekonomii a sociologii, působil jako docent ekonomie na lidové univerzitě v Bergneustadtu a Ahrensburgu a na Vysoké škole ekonomické a politické v Hamburku.

Marc Herter (*1974) předsedá frakci SPD v radě města Hammu (Vestfálsko). Studuje právní vědy na Vestfálské Wilhelmově univerzitě v Münsteru. Od roku 2002 je členem zemského předsednictva SPD v Severním Porýní-Vestfálsku, od roku 2006 rovněž prezidia zemské strany.

Miroslav Jašurek (*1983) je politolog a expert v oblasti vysokého školství, zejména jeho současného vývoje. V letech 2009–2014 byl předsedou národní studentské reprezentace a člen předsednictva Rady vysokých škol. Působil také v Evropské studentské unii a jako expert při mezinárodních hodnoceních vysokých škol či jejich hodnotících agentur. Patřil mezi organizátory protestů proti školnému v roce 2012. V současné době působí jako poradce předsedy vlády pro oblast školství, vědy a výzkumu.

Christian Krell (*1977) pracuje ve Friedrich-Ebert-Stiftung, kde má na starosti Akademii sociální demokracie. Vystudoval politologii, historii, ekonomické vědy a sociologii na univerzitách v Siegenu a v Yorku. V roce 2007 získal doktorát z politologie za práci k evropské politice SPD, Labour Party a Parti Socialiste.

Eun-Jeung Lee (*1963) vede od roku 2008 Korejská studia na Svobodné univerzitě v Berlíně. Vystudovala Ewha Womans University v Soulu a Univerzitu Georga Augusta v Göttingenu, kde také získala doktorát. V roce 2001 se habilitovala na Univerzitě Martina Luthera v Halle, kde pak působila jako soukromá docentka. Získala badatelské stipendium Nadace Alexandra von Humboldta, Japan Foundation a hostující vědecké stipendium na tokijské Chuo University.

Matthias Neis (*1976) vystudoval germanistiku, politologii a sociální komunikaci na Vestfálské Wilhelmově univerzitě v Münsteru. V letech 2004 až 2006 působil jako vědecký pracovník ve výzkumném ústavu Arbeit – Bildung – Partizipation v Recklinghausenu. Od roku 2006 je vědeckým pracovníkem Univerzity Friedricha Schillera v Jeně, kde se podílí na projektu Nadace Heinricha Bölla Podpora vědy jako hospodářský faktor (Wirtschaftsfaktor Wissenschaftsförderung).

Christina Rentzschová (*1982) studuje sociální komunikaci, politologii a psychologii na Vestfálské Wilhelmově univerzitě v Münsteru. Předtím se vyučila na prodejce v reklamě v Kolíně.

Martin Timpe (*1978) je spolkovým jednatelem vysokoškolských skupin Mladých socialistů a socialistek (Juso, Junge Sozialisten und Sozialistinnen) a od roku 2007 vede semináře Akademie sociální demokracie. Vystudoval politologii v Ústavu Otto Suhra na Svobodné univerzitě v Berlíně.

Politika si žádá jasnou orientaci. Jen ten, kdo dokáže jasně pojmenovat cíle svého konání, těchto cílů také dosáhne a nadchne pro ně druhé. Proto se v této čítance chceme věnovat otázce, co znamená sociální demokracie ve 21. století. Na jakých hodnotách stojí? Jaké cíle sleduje? Jak ji lze uplatnit v praxi?

Čítanky sociální demokracie tematicky vycházejí ze seminářů Akademie sociální demokracie. V Akademii sociální demokracie nabízí Friedrich-Ebert-Stiftung kvalifikaci politicky angažované veřejnosti a dalším zájemcům.

Další informace k Akademii: www.fes-soziale-demokratie.de

© Julia Bläusius, Frederike Boll, Heda Čepelová, Jochen Dahm, Christoph Egle,
Patrik Eichler, Tobias Gombert, Erik Gurgsdies, Mirko Hempel, Marc Herter,
Miroslav Jašurek, Christian Krell, Eun-Jeung Lee, Matthias Neis, Thomas Oellermann,
Christina Rentzsch, Bohuslav Sobotka, Vladimír Špidla, Martin Timpe.

Translation © Veronika Dudková

© Friedrich-Ebert-Stiftung v České a Slovenské republice, 2014

ISBN 978-80-87748-18-3 (brož.)

ISBN 978-80-87748-19-0 (elektronická verze)